

6. 50, 596.

Takács Béla
REFORMÁTUS TEMPLOMAINK
ÚRASZTALI TERÍTŐI

b 50,596.

REFORMÁTUS TEMPLOMAINK
ÚRASZTALI TERÍTŐI

REFORMÁTUS TEMPLOMAINK ÚRASZTALI TERÍTŐI

TAKÁCS BÉLA

KIADJA
A REFORMÁTUS ZSINATI IRODA SAJTÓOSZTÁLYA
BUDAPEST, 1983

Lektorálták:
DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN
és
DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁNNÉ

Fotó:
BARACSI KÁROLY

Tanítványi szeretettel ajánlom könyvemet

DR. BARTHA TIBOR

püspök, a Magyarországi Református Egyház
Zsinata elnökének, aki 1939-ben az első és ma
is helytálló véleményt írta a népi hímzésű
úrasztali terítőinkről

107./2005.

BEVEZETÉS

A magyar hímzés történetének gazdag irodalma van. Népi szötteseink, fonalas munkáink iránt mintegy száz évvel ezelőtt indult meg a komolyabb érdeklődés, amit nagyban elősegített az 1872-ben alapított Néprajzi Múzeum gyűjtőtevékenysége, valamint a Néprajzi Múzeum által 1879-ben megindított *Ethnographia* című folyóirat, amely az ilyen jellegű kisebb tanulmányok, feldolgozások publikálását lehetővé tette. Az *Ethnographián* kívül több hosszabb-rövidebb közlemény jelent meg egy-egy tájegység textilművességéről. *Malonyai Dezső: A magyar nép művészete* c. (1907—1922) öt kötetes műve szintén hozzásegítette az érdeklődőket ahhoz, hogy a magyar népi hímzés szépségéről ismereteket nyerjenek.

Jóval később, csak az 1930—40-es években fordult a művészettörténészek figyelme az ún. „úrihímzések” felé, amelyeknek zömét éppen a témánkat képező úrasztali terítők alkotják. A századunk elején megjelent iparművészeti munkák, tanulmányok keveset foglalkoztak a magyar hímzés különleges, sőt egyedülálló ágával, a református templomok úrasztali terítőivel, mert ezekben legfeljebb halvány célzást találhatunk arra vonatkozólag, hogy textilművességünk ilyen emlékekben is gazdag. *Divald Kornél Magyar Iparművészet* c. folyóirat 1905-ös évfolyamában terjedelmes, képekkel illusztrált cik-

ket irt „*Sáros vármegye szövött emlékei*”-ről, de a képek között egyetlen református úrasztali terítőt sem láthatunk. Ez azonban érthető, hiszen Sáros megyében nem voltak református gyülekezetek, csak evangélikusok, viszont az evangélikus templomokban levő gazdag hímzésanyagot *Divald Kornél* feldolgozta és bemutatta idézett közleményében. A szakemberek semmit sem tudtak a református templomok hímzésanyagáról. Elég ha csak arra utalunk, hogy a *Ráth György* által szerkesztett, 1912-ben megjelent három kötetes „*Az iparművészet könyve*” című kiadványban terjedelmes tanulmány foglalkozik ugyan a szövött munkákkal, viszont a képekben bemutatott és leírt, elsősorban külföldi és néhány magyar textil emlék — selyem, brokát, bakacsin, gobelin, szőnyeg, hímzés és csipke — között mindössze egyetlen: a besztercebányai evangélikus templomban fennmaradt úrasztali terítőt találjuk. A tanulmány szerzői megállapítják, hogy „a túlnyomó részben templomokban reánk maradt XVI—XVIII. századbeli vászonhímzéseink eredetileg profán czélokra szolgáltak, mint az úgynevezett úrvacsorakendők is, amelyek valamikor keszkenők, mai nevükön zsebkendők voltak s a mellyekkel a XVII. századbeli arczképeken vagy halottakat a ravatalon megörökítő festményeken, az ezeken ábrázoltak kezében nem egyszer találkozhatunk”.

Csak részben van igaza Az Iparművészet Könyve megállapításának, illetve a tanulmány szerzőinek. Tény az, hogy a XVII—XVIII. századi hímzéseink túlnyomó többsége a református templomokban maradt fenn, téves azonban az a vélemény, mely szerint ezek a hímzések eredetileg profán célokra szolgáltak. Elenyészően csekély azoknak az úrasztali terítőknak a száma, amelyeket nem kifejezetten az úrasztalára szántak, illetve hímeztek. Néhány jegykendőről, esetleg menyasszonyi ruhából készült brokát terítőről beszélhetünk a profán eredetű textíliák vonatkozásában. Ha figyelembe vesszük, hogy a reformációt megelőzően, de utána is, a római katolikus templomok oltárainak megvolt az előírt terítője, a misekelyhek takarója, ebből önként adódott, hogy az oltárt helyettesítő úrasztalát is le kellett fedni valamilyen textíliával, amely textília állandóan, vagy alkalmanként az úrasztalán volt. Az előbbi célra szolgáltak a keleti és hazai szőnyegek, a brokát vagy posztó takarók, az utóbbiakra pedig a batiszt, damaszt, vászon és selyem terítők, abroszok.

Kétségtelen, a református templomok úrasztali terítői különleges csoportját képezik a magyar hímzésnek, azonban ez sohasem volt idegen népünk egyéb textilművességben megmutakozó díszítőművészetétől. Tehát az anyag, az alkalmazott mustrakincs, a hímzés technikája semmiben sem különbözött a kor világi használatra szánt, vagy használatban levő textíliáitól. A XVII—XVIII. századi lepedő- és párnavegeken, sőt a paplanok hímezett díszítményeiben ugyanazok a virágok ékeskednek, sokszor hasonló elrendezésben, mint az úrasztali terítőkön, abroszokon. Ebből következően a református templomok textíliái, a fennmaradt emlékműanyag kitűnően alkalmas arra, hogy ezek alapján képet kapjunk a

XVII—XVIII. századi magyar hímzőművészetéről, népünk textilművességben megmutakozó tehetségéről, technikai készségéről.

Ha található valami különbség az úrasztala díszítésére szánt, vagy a világi célt szolgáló textíliák között, csak a feliratokban, esetleg a szimbólumok alkalmazásában láthatunk eltérést. Ami viszont a feliratokat illeti, ezek hozzásegítenek bennünket az illető textília kormeghatározásához, mert sok esetben nemcsak az adományozás ideje, de az adományozó neve is olvasható a terítő hímezett szövegében, amely szövegek viszont arra alkalmasak, hogy fény derüljön a különböző társadalmi osztályok lelkivilágára, hitéletére, izlésére. A feliratok nyomán sorra szedhetők a társadalmi rétegek alsó és felső fokán álló személyek, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonytól kezdve a beregi vagy baranyai parasztasszonyig.

Mondottuk, hogy az úrasztali terítőink iránt, a népi hímzésekhez viszonyítva, aránylag későn indult meg az érdeklődés. Ehhez az indítékot a Budapesten 1934-ben rendezett első nagyszabású Országos Református Kiállítás adta meg. Itt nyílt lehetőség arra, hogy a hazánk mai területén levő református gyülekezetek múkincsállományáról, meglepő gazdagságáról némi ízelítőt kaphatott a látogató. A kiállításra beküldött úrasztali felszerelések: textíliák, ötvös- és ónművek, kerámia a használaton kívüli tárgyakból tevődött össze, tehát csak töredékét szemlélhette a nagyközönség és a szakember annak a nagy értékű anyagnak, ami a reformáció óta egyházközösségeinkben felhalmozódott, illetve fennmaradt.

Az Országos Református Kiállítást követően egymásután jelentek meg a különféle tanulmányok a régi magyar hímzésről és az 1930-as évek-

ben „fedezték fel” az iparművészettel, közelebb-ről a textilművességünkkel foglalkozó szakemberek a református templomok úrasztali terítőit és állapították meg, hogy a magyar hímzés nem annyira a zárdákban élt, virágzott és fejlődött az ún. „apácamunkák” nyomán. A magyar hímzés legszebb darabjai nem a miseruhák között keresendők, hanem az úrasztali terítőkben, amelyek nem valami elzárt világban, a mindennapi élet munkájától, sokszor megpróbáltatásaitól távol készültek. A régi magyar hímzés felderítésében, történeti fejlődésének kutatásában, a külföldi hatások kimutatásában *Palotay Gertrud* illeti az elismerés. Tanulmányaiban feldolgozta *Árva Bethlen Kata* fonalas munkáit, a győri református egyház török kendőjét, a debreceni és a miskolci református egyházak régi úrasztali terítőit, részletesen foglalkozott az erdélyi magyar hímzéssel, és munkásságának csúcspontja az 1940-ben megjelent „*Oszmán-török elemek a magyar hímzésben*” c. monográfiája. Munkájában 183 hímzést mutat be, ebből 84 református úrasztali terítő és csak 15 olyan textil, amelyet római katolikus templomban talált. *Palotay Gertrud* mellett még két kutató foglalkozott behatóbban a magyar református templomok hímzéseivel: *Tápay-Szabó Gabriella* és *Supka Magdolna*. Napjainkban pedig *Varju Ember Mária* és *Csernyánszky Mária* tekinthető e művészet-történeti kutatás elismert művelőjének.

Az említett szerzők a régi magyar hímzéseket úgy dolgozták fel, hogy nem tettek különbséget az egyházi rendeltetésű és a világi célokra készült textíliák között. Műveikben együtt látjuk a hímzett lepedő- és párnavegeket, a női- és férfiruhákat, az oltárterítőket és miseruhákat, a református templomok úrasztali terítőit. A különféle textíliák közötti motívumrokonság érthe-

tővé teszi az ilyenfajta feldolgozási módot, mert ha a szerzők teljes egészében szándékozták bemutatni a régi magyar hímzőművészetet, ehhez óhatatlanul igénybe kellett venniük azt a nagy mennyiségű anyagot, amit a református templomokban találtak. Ezek nélkül bizony szegényes lett volna a régi magyar hímzőmesterségről alkotott kép.

Mint könyvünk címe is mutatja, mi csak az úrasztali textíliákról: a kisebb méretű terítőkről, a nagyobb abroszokról, a szószék- és Mózes-szék takarókról, a szőnyegekről írunk és ezek szépségét igyekszünk szemléltetni szövegben és képben egyaránt. Tanulmányunkban elsősorban azt a mintegy 300 terítőt dolgoztuk fel, amit húsz esztendő alatt a sárospataki és a debreceni egyházművészeti múzeumba összegyűjtöttünk. Megvizsgáltuk azonban a pápai és a kecskeméti múzeum anyagát is, könyvünkben tehát az egész Magyarország területéről származó legszebb úrasztali terítőket láthatja az olvasó, de ebből sem mindet, hiszen ezek bemutatása rendkívüli mértékben meghaladná a kiadvány terjedelmét.

Egyházi múzeumaink alatt a debreceni Református Kollégiumi és Egyházművészeti Múzeumot, a sárospataki alatt a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményi Múzeumát, a pápai alatt a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményi Múzeumát, a kecskeméti alatt a Duna-melléki Református Egyházkerület Kecskeméten levő múzeumát értjük.

Annak érdekében, hogy munkánk teljesebb legyen, kézbe vettük az ekléziák különböző időkből való leltárait, mert sok terítő a múlt századok alatt elpusztult, emléküket ma már csak az inventáriumok őrzik. Legtöbb ilyen XVII—XVIII. századi összeírás, leltár a tiszán-

innen és tiszántúli ekléziákból maradt fenn, de vannak adataink a Dunántúlról és Dunamellékről is. A leltárak meglepő gazdagságról tanúskodnak, mert például *Miskolcon* 1735-ben 18 terítő, *Sárospatakon* 1782-ben 21 terítő, a kis *ónodi* ekléziában 1757-ben 12 terítő volt az úrasztali felszerelések között. Az ugyancsak csekély lélekszámú *pelsőci* gyülekezetnek 1735-ben 19 terítője volt. A *debreceni* Nagy- és Kistemplomban az 1765-ös összeírás szerint 42 terítő volt. *Tokajban* 1806-ban 26 terítő, *Hajdúböszörményben* 1763-ban 14 terítő volt az egyházközség birtokában. *Tatán* 1764-ben 18 terítőt őriztek az egyházládában. A XIX. század elejére a dunántúli ekléziák textilanyaga is növekedésnek indult, mert a *kaszoki* gyülekezet 1816-os leltárában ezt olvassuk: „van abrosz négy, egy sávojos fél viseltes rojtos szélű, három paraszt ujj, egy tsupa veres stráffel, keszkenő van 21, úgymint 4 egyben varrva, sokféle sejem viseltes, ismét 6 egyben varrva, ez is sejem viseltesebb, ismét ezeken kívül magánosan, ez is mind sejem, viseltes”.

Amint látjuk, egy-egy dunántúli templom bőven el volt látva úrasztali terítőkkal, azonban ezek között aránylag kevésen találunk himzett díszítményt. Gazdagok viszont a dunamelléki ekléziák szőttesekben, a népi textilművesség emlékeiben. Számtalan egyházközség található Baranyában és Tolnában, ahol a terítőkből,

abroszokból álló készlet szinte kivétel nélkül szőttesekben tevődik össze és nem egy közülük a XVIII—XIX. században készült. Tiszántúlról és Tiszáninnenről, továbbá a Dunántúlról kevés szövött technikájú úrasztali terítőt ismerünk és így bizvást mondhatjuk: ami hiányzik az egyik táj textilművészetéből, azt pótolja és kiegészíti a másik gazdagsága, aminek eredményeképpen a maga változatosságában és színpompájában tarthat elénk terítőink szépsége.

Könyvünkben — túl azon, hogy bemutatjuk olvasóinknak a különböző korú, anyagú, himzett, szövött, rece- és csipkemunkákat, szőnyegeket — tanácsokat szeretnénk adni e becses emlékek megőrzésére, karbantartására vonatkozólag is, sőt szempontokat azzal kapcsolatban, hogy napjainkban milyen terítőket, abroszokat, takarókat készítsünk vagy készíttessünk az úrasztalára, szószerkre. Amikor a tájegységre jellemző népi himzések, szőttesek alkalmazását javasoljuk a mai terítők, abroszok díszítésében, tekintettel vagyunk azokra is, akik a régebbi mintákat kedvelik, ezért a fényképeken kívül rajzokat mutatunk be az 1600—1700-as évekből származó úrasztali terítők mustráiból, amely rajzok alkalmasak a másolásra és mintegy segítséget nyújtanak ahhoz, hogy olyan vidékeken, ahol nincsenek népi himzések, szőttesek, az úrasztali textíliákra az őseinktől reánk maradt minták kerüljenek.

A TERÍTŐK ANYAGA, A HÍMZÉS TECHNIKÁJA

Első pillanatra úgy tűnik, hogy a terítők és abroszok anyagáról nem sok mindent mondhatunk, hiszen a fennmaradt emlékek batisztból, len- és kendervászonból, selyemből és brokátból, bársonyból készültek. Ha azonban a régi leltárak szövegét olvassuk, azonnal szembetűnik, hogy elődeink sokkal többféle textíliát használtak, mint gondolnánk. Tehát nemcsak batiszt, gyolcs, vászon és selyem stb. — a minőséget leíró megjelöléseket találunk a leltárakban, hanem olyan anyagokat is, amelyek ma már jórészt ismeretlenek, azonban a maguk korában közkedvekt textilfélések voltak.

A terítők alapanyaga túlnyomó többségében — mai kifejezéssel élve — batiszt. Ez a finomsodratú, eredetileg lenfonálból készült textilanyag feltalálójáról, a XIII. században élt flandriai származású Baptiste Chambray-ról kapta a nevét, azonban a batiszt megjelölés a régi leltárakban aránylag ritkán fordul elő. Csak *Kérsemjén*, *Magosliget* és *Nyírmeggyes* úrasztali terítői között találunk „batiz” elnevezéssel összesen négy keszkenőt. Általában „gyolcs”-nak nevezték nálunk ezt a több száz éve ismert és használt textilanyagot, de előfordul a „patyolat” elnevezés is. A „gyolcs” keszkenők között a *nagyhodosi* eklézsia terítője „len gyolcs”-ból, a *sonkádi* terítő pedig „jó féle gyolcs”-ból készült.

Külföldi textilanyagok is előfordulnak a keszkenők között. „Slésiai gyolcs” terítő volt az *ajaki*, *anarcsi*, *abaujvári*, *kabai*, a *szabolcsbákai* és *vámosatyai* templomban.

Ez utóbbi terítőiről ezt olvassuk az 1809-es leltárban: „egy fejr falu slésiai kendő, melly zöld, veres és sárga ki varrott virágokkal vagyon meg rakva”.

Európában a XVII—XVIII. században Franciaország, Belgium, Szilézia, Csehország, Lengyelország manufaktúrái állítottak elő nagy mennyiségű batisztot, amely a kereskedelem útján hozzánk is eljutott, az elnevezés tehát — slésiai = sziléziai — innen származik. Francia eredetű „lion batiz, stráfos keszkenője” volt a *kassai* eklézsianak, *Nagybánya* leltárában pedig ezt olvassuk: „vayon egy arany csipkébe szegett kotzkásan, arannyal és kék selyemmel ki varrott leon batiz keszkenő”.

„Lengyel patyolat” terítők szintén nagy számban fordultak elő református templomainkban. Lássunk néhány példát: „lengyel patyolat kendő, nyole virágokkal, veres selyemmel ki varrott és arannyal tsepegetve”, *Bodrogkeresztúr*; „egy fejr lengyel patyolat keszkenő, a négy szegletén virágokra veres selyemmel és imitt-amott arannyal ki varrva”, *Gergelyiugornya*; „polontzér” névvel említi *Bökény* és *Aranyosmeggyes* leltára a szintén lengyel eredetű terítőt, amelyről a *böké-*

nyi feljegyzés azt írja, hogy ez „ropogós patyolat keszkenő” volt.

„Fland”, vagyis flamand származású terítő volt a *szögligeti*, „morvai” kendő a *bodroghalászi*, „bécsi” keszkenő a *lábodi* templomban.

„Magyarországi gyoltsból való tsipkés nagy abrosz” díszítette az *alsóvadászi* templomot 1803-ban. Néhány esetben azonban a leltárba azt is feljegyezték, hogy a gyolcs, vagy patyolat terítő hol készült. „Eperjesi gyolcs keszkenő” volt a *halábori*, és eperjesi vászon abrosz a *szabolcsveresmarti* ekléziában. *Sajószentpéteren* viszont 1735-ben „tersényi gyolts” keszkenőt használtak, de hogy ez a terítő honnan kapta a nevét, azt sajnos nem tudtuk megállapítani.

Hasonlóképpen bizonytalanságban vagyunk a *botpaládi* és az *alsódobszai* „Medzentzef gyolcs” és „metzénzefi vászon abrosz” elnevezésű textíliákkal kapcsolatban. A Kassa közelében fekvő Alsó- és Felsőmecenézfi ércbányászataról és vasiparáról volt nevezetes már a XIV. század óta. Jelentősebb textilművesség nyomára, az önellátást részben biztosító szövés-fonáson kívül, nem bukkantunk. A „medzenzefi” gyolcs meghatározást tehát csak egyéni ötletnek tartjuk. A gyolcs, vagy patyolat anyagú terítők között találunk „ritka bibor” keszkenőt is. Az *ófehértói* ekléziának ilyen terítője volt 1809-ben. Itt a „bibor” elnevezés nem a színre, hanem a finom gyolcs, patyolat anyagra utal.

A legfinomabb, áttetsző vékonyságú batizt vagy selyem anyagot már a XVIII. század végén „muselin”-nek illetve muszlinnak nevezték hazánkban, — jóllehet a muszlin pamutból készült anyag. Négy helyen, *Csarodán*, *Gulácson*, *Papon* és *Szirmán* találtunk a leltárakban muszlin kendőt. A csarodai terítőről ezt olvassuk a leltárban: „egy muselin, vagy fejer patyolat keszkenő,

mellynek négy szegletin négy kis ki terjedésű virág, a négy szegletek között pedig a szélein egymással által ellenben egy-egy virágotska vagy arany varrással”. Gulácson több muszlin terítőt jegyeztek fel a leltárba: „fejer muselin, zöld selyemmel s arany virággal, semmi betű nints rajta, — fejer muselin, arany és ezüst virággal, ezen sints, — fejer muselin, arany virággal, semmi betű sints ezen is.” Pap: „egy nagy arany virágokkal varrott muselin abrosz, melylyel az egész asztalt bé teritik sátoros innepeken, vette Sajtos Mária Isten ditsőségére”, Szirma: „egy muselin keszkenő, a szélin veres hűzásokkal”.

Úrvacsoraosztás alkalmával minden református templom asztalát legelőször egy nagy méretű, fehér abrosszal takarják le. A vászomból, damasztból készült abroszokat néha szövött, vagy hímzett minták díszítették, sokszor azonban csak feliratot hímeztek az abroszokra. A szövött mintájú abroszokat „fejtős” névvel említik a leltárak: „közönséges vászon abrosz, veres fejtővel” *Ajak*; „egy kék fejtővel szőtt abrosz” *Bihardancsháza*. Több esetben találunk azonban utalást a leltárakban a szövés technikájára. *Márokpapiban* „négy nyüstös”, *Balatonhenyén* „hímre szőtt”, *Áporkán* „veres pamuttal sűrűen kiszőtt”, *Szatmárcsekén* „sáhos”, vagy csíkosan, sávosan, gerezdeltlen szőtt abroszok voltak.

„Darázs fészkes” abroszt találtunk a *dörögdi*, az *acsai* ekléziában, „barack magost” *Pelsőcön*, „kék pamukos forgatásos” abroszt *Gyúron*, „ki tötzött szélü kockás” abroszt *Zsarnón*, „borsos” abroszt *Bódvalenkén*, „macskanyomos” abroszt *Tórvázsonyban* és *Bábonyban*, „takács szütte abroszt *Bánhorváton* és *Csonkapapiban*, „almás sáhos abroszt” *Munkácson*.

Hazánk területén ismerték és már a XVI. századtól általánosan használták a damaszt szövésű ún. „krakkai abroszokat”. A lengyel textilművesség központjára, Krakóra utal az elnevezés és ezeket a mintásan szőtt fehér abroszokat előszeretettel alkalmazták a református templomokban az úrasztala alsó takarójául, mert nagy méretük miatt erre a célra nagyon jól megfeleltek. Több ilyen damaszt abroszt őriznek gyűlekezeink és múzeumaink, nyomaik azonban a régi leltárakban is megtalálhatók: „egy abrosz, nagy habos vagy krakkai” *Nyírkákó*; „egy krakkai abrosz” *Tiszakanyár*; „egy krakkai, vagyis sáhos abrosz, fejeér” *Bodrogolaszi*; „egy krakkai négy nyüstös asztal abrosz”; „egy kockásan szőtt krakkai abrosz”, *Salánk*. Hímzés, vagy bármiféle díszítmény ezeken az abroszokon ritkán fordul elő, legfeljebb az adományozó nevét és évét varrták rá színes selyemmel a terítő szélére.

Krakkai abroszokon kívül egyéb, szintén damaszt szövésű és külföldi eredetű textiliákat is találunk a leltárakban. *Sajószentpéteren* „velencei len kamuka rojtos abrosz”, *Ragályon* „velencei kamuka, körül arany csipkés abrosz,” *Berentén* „morvai abrosz”, *Lövőpetrin* „fejeér kotzkás morvai abrosz”, *Patóházán* „bécsi házi vászonyból való abrosz”, *Zsurkon* „sűrű bécsi házi vászon abrosz”, *Bicskén* és *Medinán* „tót abrosz” volt az asztalon úrvacsoraasztás alkalmával.

Valószínűleg menyasszonyi kelengyéből került a *hernádkaki* eklézsia birtokába az a véleményünk szerint Felvidéken készült fehér damaszt abrosz, amelyen a beleszövött virág, pelikán, egyszarvú mintákon és figurákon kívül ez a — szintén beleszövött — felirat olvasható: „VIVAT KOS JULIANNA 1761 DIE Februar” (Éljen Kós Julianna).

Sötétkék színű, olaszországi damasztból készült 1639-ben a *nagyecsed*i eklézsia nagy méretű abrosza, melynek sarkait részarányos mintákkal, piros-zöld-világosbarna-fehér-fekete színű selyemmel hímizte ki egy ismeretlen egyháztag.

Az abrosz négy oldalára szoltáridézetet varrt ezzel a szöveggel: „Uram kiczoda lakozik a Te satorodban es kiczoda nyugszik meg Te sent heieden az ki tökéletességben iar es igassagot czelekedik es igassagot szol az ő szíveben... Vartuk o lsten a Te irlgalmassagodat az Te templomodnak közepette”.

Nem tudjuk, milyen lehetett az a takaró, melyet a *takraharkányi* eklézsia 1755-ből való leltára így ír le: „az Úr asztalán egy muszka tarka abrosz, fejeér rojtjal körül”.

A virágos szövésű színes damasztkelmét a XVII—XVIII. században „kamuká”-nak nevezték hazánkban. *Nagyszombatban* 1674-ben „veres kamuka” terítő volt az úrasztalán. *Baracsán* „két veres kamuka, vagy damas egy forma arany tsipkájú keszkenőt” említ a leltár. *Magyaratádon* „piros karmassin damask”, *Komlósdon* „négy bojtú, vörös falú s fekete-sárga virágú damask”, *Botpaládon* „virágos kamuka, narants színű virágú, kék földű, körös körül kék bogláros kötéses”, *Bodroghalászon* „szekfű szín kamuka”, *Szamosangyaloson* „vékony kamuka, sáhos” terítő, illetve abrosz volt a templomban.

Több textiliát ma már ismeretlen, vagy nem használatos elnevezéssel jegyeztek fel a leltárakban. Találtunk ugyanis: „creditor”, „slájer”, „ergentin”, „tintuch”, „tintuk”, „dicta”, „czinadoriás”, „csinvatt”, „flanet”, „perkál”, „bagazia”, „gázony”, „kárton”, „hernázt”, „kanavász” anyagú terítőket és abroszokat az összeírásokban.

„Creditor”-nak nevezték a XIX. század elején a vastag szövésű, gyapjúból készült kelmét. Ilyen terítő volt a *gulácsi, nemesborzovai, korpádi, rá-tóti, alsódabasi, áparkai, makádi, öcsényi, alsó-némedi, pocsjai, tolcsvai, szerencsi* eklézsziákban. Ez utóbbi egyházközség 1806-ból való leltárában ezt olvassuk: „vagyon egy arany boglárok-kal ki czifrázott, körül arany csipkével bé szegett, selyemmel bélelt kréditor kendő”.

„Slájer” keszkenők több helyen előfordulnak: *Gelénes, Kölcse, Papos, Paszab, Oros, Tisza-szalka*. A „slájer” kifejezés a német „Schleier” szóra utal, ami „fátyol”-t jelent, tehát ezek a terítők ritka szövésű, selyemből vagy pamutból készült, fátyolszerű textíliák voltak. „Ergetin” elnevezéssel két keszkenőt találtunk a *kérszemjéni* eklézsziában. Az „ergetin” az „organtin” francia szó helytelen kifejezés módja. Az organtin kelme merevített, ritka szövésű pamut anyag. „Tintuch” terítők voltak a *gemzsei, gyürei, nyíregyházi, tákosi, zsarolyáni* és a *zánkai* templomban. Maga a szó a német „dünn-Tuch”-vékony kendő elferdítéséből alakult ki, tehát az ilyen terítők szintén selyemből, pamutból készült darabok voltak. Erre utal a *tákosi* leltár szövege: „egy igen vékony tintukos keszkenő”.

„Dictá”-nak nevezték elődeink a XVIII. században azt a finom ágyneművásznat, amely len és selyemanyagból készült. Talán erre utal a *hajdúböszörményi* eklézsia 1726-os leltárában szereplő „paplan keszkenő” kifejezés. Dicta terítők és abroszok voltak a *tiszaeszlári, nekézsényi, monostorpályi* templomban.

Finom gyolcsból készültek a „czinadoriás” úrasztali terítők. A *nagyszokoli* eklézsia keszkenője „veres virágú czinadoria”, az *alcsuti* gyülekezet leltára a két gyolcs keszkenő mellett egy „czinadoria” terítőt említ, azonban a *kosdi*

egyházközség meggy színű keszkenője csak „czinadoriás” szélű volt, ami alatt feltehetően azt kell értenünk, hogy a terítő széle sárga színű lehetett, mert „cinadoria” névvel jelölték azt a sárga virágú növényt is, amit egyébként gyógyszernek használtak.

„Tsinvatt” abroszt ajándékoztak a *csákvári* eklézsziának 1729-ben, amelyről a leltár ezt írja: „fejér falú, veres pamuttal csíkozott tsinvatt abrosz”. Pamutból, lenből készült ez az igen erős, sűrű szövésű, sávolykötéses textilanyag.

Sajóbáony 1757-ben felvett leltára említi egy „tarka Flanet” abroszt. Pamutból, gyapjúból készült a ma flanelnek nevezett, mindkét oldalán bolyhozott szövet.

Olcsó pamutszövet volt a „perkál” nevezetű textília, amelyet néha nyomtatással is díszítettek. Ilyen perkál keszkenő volt a *bakonszegi*, a *miszlai* eklézsziában. A *kapolyi* egyházközség leltárában így említik ezt a szövetanyagot: „egy nagy fejér ki varrott perkáj keszkenő, mellyre e van varrva: Vécsei Sára varrta és ajándékozta a Kapolyi Eklézsziának, jún. 6. 1813, amikor először élt az Úr vatsorájával”.

Szintén olcsó pamutszövet volt a „bagazia”. Érthető tehát, ha csak bélésanyagként használták már háromszáz évvel ezelőtt a bagaziát. *Nemesbikk* 1665-ös leltárában olvassuk: „vagyon egy bagaziával bélelt, arannyal szőtt, asztalra való abrosz”. Az „arannyal szőtt” megjegyzés arra utal, hogy az abrosz drága brokátból készült.

Körtvélyes leltára említi a „gázony” terítőt, amely minden bizonnyal tüllszerű anyagból készülhetett, gondoljunk a kötszernek használt, laza szövésű gézre.

Már a XVIII. század óta közkedvelt ruhafali-, tapéta és bútorbevonó textilanyag volt a

„kárton”. Ezt a nyomtatott mintájú vászonszövetet külföldön „kreton”-nak, illetve „kattun”-nak nevezték.

A *berzétei* templomban 1755-ben az úrasztalát kártonnal takarták le. Az *inotai* eklézsia „kárton keszkenője tarka virágos” volt, a *solti* egyházközség leltára szerint „vagyon egy kárton abrosz, amely az asztalra szokott terítetteti és azon állanak a szent edények”. *Gyúró* összeírásában ezt olvassuk: „a keresztelő edényeken áll egy fehér falú veres és kék virágú kárton keszkenő”.

Gyapjúból készült a *hencidai* eklézsia abrosza, amelyről a leltárban ezt olvassuk: „vagyon a templomban asztal, kék hernázt matériával béterítve”.

„Kanavász”-ból, vagyis vastag kenderfonálból szőtt terítője volt a *csaholci*, *nagyrábéi* és *sárrétudvari* gyülekezetnek 1809-ben. Később ezt az anyagot pamutból szőtték és a gobelinöltésű hímzésekhez használták.

A XVII. században tűnnek fel az úrasztali terítők között a selyemből és brokátból készült keszkenők és abroszok. A Franciaországból, Olaszországból és Keletről importált selyem és brokát anyagot általánosan használták a női- és férfiruhák, bútorhuzatok, ágytakarók készítésénél és így kapott helyet ez a textilféleség a református templomokban is. Sajnos, a selyem kevésbé tartós minősége miatt a XVII. századból nagyon kevés, és csak brokát szövésű emlékanyag maradt reánk, amelyek ismertetésére még visszatérünk. Sokkal több selyemterítőt, a XVIII—XIX. századból való különféle szövésű és színű selyemtextíliát őriznek a magyar református templomok, illetve az egyházi múzeumok. Ezek közül először a „tafota” terítőkről beszélünk.

A „tafota” — mai meghatározás szerint vászon szövésű vékonyabb selyemanyag, amelyet általában hímzés nélkül, legfeljebb arany-ezüst színű csipkével körülvéve és így terítőnek kialakítva ajándékozták az úrasztalára. Nézzük a példákat: „egy veres tafota, arany tsipkével környül varrott keszkenő”, *Apagy*; „fejér tafota abrosz, ezüst tsipkével”, *Alsóberecki*; „egy fejül takaró kék tafota, veres bélésel s fejér sejem rojtjal”, *Csenger*; „vagyon a kathedrán ótska tafota takaró”, *Gemzse*; „egy tafota levendula virág színű tizenyolc virágokkal való keszkenő”, *Gice*; „egy kék tafota keszkenő arany rojtjal”, *Gelénes*; „barack virág szín tafota keszkenő, arany tsipkés”, *Gulács*; „egy jóféle tafota, arany csipkés keszkenő”, *Encsencs*; „egy tafota, satérozással varrott és selyem csipkével körül szegett nagy kendő”, *Kupa*; „egy tafota, ezüst tsipkével körül varrott keszkenő”, *Nyiregyháza*; „egy fejér tafota, ki metzett szélű keszkenő”, *Nagykálló*; „fejér tafota, zöld és veres virágokkal, ilyen kettő van, egy kék tafota, aranyos csipkés keszkenő és abrosz”, *Tiszabездé*; „gyöngy színű tafota, veres selyemmel való varrással”, *Tata*.

Szintén selyemből készült, de virágos mintákkal szőtték az egyik oldalán fényes „atlasz” textilanyagot, amelyet elsősorban női ruhákhoz használtak fel.

Református templomaink atlasz terítői kivétel nélkül virágos mintájúak voltak.

A leltárak feljegyzései egyértelműen erre utalnak: „fejér stráfos, felleget virágú, rojtos szélű atlasz keszkenő”, *Gulács*; „egy gyöngy szín virágos fél atlasz keszkenő”, *Gyüre*; „egy nagy atlasz keszkenő, a közepe pettegetett”, *Csaroda*; „egy környül rojtos, sárga virágú atlasz keszkenő”, *Tunyog*; „egy atlasz fejér virágos keszke-

nő”; „egy nagy világos kék atlatz terítő, fehér selyem rojttal”, *Bogyiszló*. (1—2. kép)

„Majláti”, vagyis milánói eredetű selyem terítőket említenek az eklézsiák XVIII. századból való leltárai: „egy majláti kendő, selyem”, *Átány*; „egy majláti selyem abrosz”, *Poroszló*; „majláti selyem veres habos kendő”, *Otrokocs*.

„Görög fél selyem tarka keszkenője” volt 1735-ben az *alsópokorágyi* eklézsiának, és „egy virágos kék selyem mór takarója, ezüst rojttal”, az *asszonyvásári* gyülekezetnek 1809-ben.

Moaré selyemből készültek az eklézsiák régi leltáraiban „tábit” néven említett úrasztali terítők. Ilyen keszkenők voltak az alábbi templomokban: „egy habos veres tábit keszkenő”, *Debrecen*; „tábit hamuszín kendő, arany virágokkal merőn meg varrva”, *Gice*; „egy zöld tábit keszkenő”, *Noszvaj*. Valószínűleg szintén moaré selyemből készült a *Büssü* leltárában leírt „kékes és szürkés mohon terítő”.

Bármilyen furcsa, de „portzellán” elnevezésű terítőket is találtunk a régi leltárakban: „egy szép portzellán fehér keszkenő”, *Gebe*; „két takaró keszkenő, egyik selyem, másik portzellán”, *Szóllósgyula*; „egy veres portzellán keszkenő”, *Turterebes*; „két portzellán keszkenő, melynek egyike szakadozott”, *Mátyfalva*; „egy portzellán keszkenő”, *Tiszaadony*.

Sokáig rejtély maradt a számunkra, hogy mik is lehettek ezek a portzellán terítők, amíg a *mádi* eklézsia leltárában meg nem találtuk a szó magyarázatát. Az 1806-ban felvett mádi összeírásban ez olvasható: „egy gyöngy szín tercella, gazdag arany munkával, két selyem tercella gazdag aranyozással”. Még közelebb vitt a terítők anyagának meghatározásában, hogy más, nyomtatott forrásokban is találtunk ilyen elnevezésű ruhadarabokat, kelméket: „tercenella szoknya,

tarcolán előkötő”. Sőt azt is sikerült kiderítenünk, hogy Bethlen Gábor idejében „a három színű, avagy egészen igen jó tercenellának singit három forinton árulták” Erdélyben és a hozzácsatolt magyarországi részeken. A tercenella kelme tehát drága árunak számított, mert például egy sing vászon csak tizenkét dénárba került.

A leltározást végző prédikátorok tehát a „tarcolán” helyett írtak „portzellánt”, jöllehet ők is tisztában voltak vele, hogy a terítők nem kerámiából, vagyis porcelánból készültek.

Miután sikerült a két szó azonosítása, most már csak az volt hátra, hogy a textília anyagát is meghatározzuk. Ebben nagy segítséget jelentett a *mádi* tercella terítő, ami a sárospataki református múzeumba került és erről azonnal meg lehetett állapítani, hogy az anyaga brokát. Ezt az arany-ezüst, vagy színes selyemfonállal átszótt, ennél fogva domboruan mintás textíliéléseget elsősorban női- és férfiruhák, takarók, paplanok készítéséhez használták évszázadokon keresztül és hazánkban régen tercellának nevezték, de amint láttuk, úrasztali terítőket is varrtak belőle. Maga a brokát elnevezés újkeletű, az olasz „broccato” szóból ered, jelentése: nehéz selyemszövet. (1—2. kép)

A színes selyemmel, arannyal, ezüsttel átszótt brokát terítőket általában nem hímezték leányaink, hiszen ezek a szövött virágos minták önmagukban is elegek voltak a terítők díszítésére.

„Futa” elnevezésű terítőket is találtunk a régi leltárakban: „velencei csipkés selyem futa keszkenő”, *Kosd*; „fekete selyem futa keszkenő”, *Aszaló*. Ezek a textíliák barchent szövésű, sávolykötéssel készített, de nem pamut anyagú, hanem selyemből készült textíliák voltak.

Több esetben a selyem terítőket közelebbi anyagmegjelölés nélkül, csupán a színek alapján

1. kép

2. kép

jegyzték fel a leltárakba. Egész skáláját talál-
tuk a különféle színváltozatoknak, néha csak egy
eklézsia keszkenői között, például *Ibrányban*:
láng, pásit, meggy, fekete színű selyemterítők
voltak 1806-ban. Előfordul azonban a gránát
szín, király szín (ez az égővörös népies neve),
aranypor szín, szekfű szín, tüdő szín, büdöskő
szín, szivárvány szín, tobák (dohány) szín, égszín,
test szín, vadgalamb szín, barack virág szín, le-
vendula virág szín, köris bogár szín, liba szín,
bolha szín, hamu szín, haj szín, kávé szín, vér
szín, vas szín, viola szín, paprika szín, holló szín,
narancs szín, verhenyeges szín. A *feketeadói*
eklézsia selyemmel és arannyal varrott selyem
keszkenője „mindenféle színű”, a *rákospalotai*
gyülekezet selyem terítője „teniérdek virágú”,
az *öcsi* gyülekezet vörös selyem keszkenője „szí-
ta színű” volt.

Említettük, hogy a selyem terítőket ritkán
hímézték ki színes selyemfonállal, esetleg skó-
fiummal. Ennek az a magyarázata, hogy a szí-
nes selyem önmagában is dekorálta az úrasztal-
tát, ha pedig az anyag atlasz volt, a virágos
szövött minták feleslegessé tették a hímzett dí-
szítményt. Azonban néhány nagyon szép, színes
selyemmel varrott, ízléssel és művészi munkával
készült keszkenő fennmaradt a XVIII. század-
ból, amelyek ismertetésére visszatérünk.

A színes és hímzett selyemterítőkből meg-
mutatkozó gazdagság a XIX. század második fe-
lére fokozatosan elsekélyesedik és a „sokféle se-
lyemmel, arannyal, ezüsttel” varrott úrasztali
terítők helyét a gyári áru foglalja el. A bieder-
meier korszakban, tehát a múlt század elején
még híméznek a lányok és az asszonyok. A hím-
zőráma szinte minden jómódú nemesasszony és
polgár házában a varróasztalkán megtalálható
volt. Divatba jött a gobelinhímzés mindkét

technikája: a nagyobb átlós öltéses ún. „gros
point” és az apró öltéses „petit point” hímzés-
mód. A gyöngyöt és a flittert szívesen használ-
ják a díszítésben.

E kort azonban, a XIX. század második felé-
ben, egyre jobban a megerősödő gyáripar ha-
tározza meg. Már nem érdemes aprólékos mun-
kával gyertya, petróleum vagy gázlámpa mellett
szemetrontó hímzésekkel bibelődni, egymástól
hímzsmintákat kölcsönözni, mert az emberi
munkát a gépi szövés és hímzés pótolja.

A selyemgyártás hazánkban aránylag későn,
a XVIII. század végén indult meg a pesti Vale-
ro-féle selyemgyár alapításával. Korábban ezt
a textíliát — amint mondtuk — főleg Francia-
országból, Olaszországból és Németországból,
illetve Keletről importálták. A Valero gyár
biedermeier stílusú, geometrikus, később neoba-
rokk-rokokós mintákkal szövött termékei ha-
marosan elterjedtek hazánkban. Női ruhakel-
méi, pasztell színű kendői, bútorszövevei köz-
kedveltek lettek a polgárság és a kisnemesség
körében. A gyár néhány nagyon szép kendője
az úrasztali terítők között is megtalálható. Sá-
rospatakon több ilyen, Valero gyárban készült
keszkenőt őriz a múzeum. Természetesen ezek
az aránylag kis méretű kendők nem az úraszta-
lára készültek, de mert készen lehetett megvá-
sárolni az eredetileg fejkendőnek szánt textíliá-
kat, a sálból, kendőből, néha négy darabból
összevarrva, — úrasztali terítő lett. A Valero
gyár a szabadságharc után beszüntette műkö-
dését. A múlt század végén Újvidéken és Pan-
csován létesültek selyemszövő üzemek.

A Valero gyár finom szövésű, ízléses termékei
után a selyemiparban is hanyatlást látunk. A
századforduló idején divatba jöttek a nagy mé-
retű, mintásan szőtt, hosszú rojtú vállkendők

piros, bordó, kék, fekete színben és mert nagy méretűek voltak, alkalmasnak bizonyultak az úrasztala leterítésére. A rojt és a bojt egyébként is divatos lett, bútorra, függönyre, kendőre, ruhára egyaránt felvarrták ezt a rendkívül alkalmatlan és sokszor ízléstelen díszet.

Szerencsére ezek a selyem kendők éppen rossz minőségük miatt rövid életűek voltak. Állandó használat mellett hamarosan kifakultak, ha pedig összehajtvá az eklézsia ládájában, szekrényében heverték, a hajtogatás mentén szétmálltak. Gyártásukban az a kapitalista elv érvényesült, hogy „használd és dobd el!” Ezt az elvet egyháztagjaink a gyakorlatban megvalósították, mert az áldozatkészség nem veszett ki a gyülekezetből, új rojtos kendőt ajándékoztak az úrasztalára.

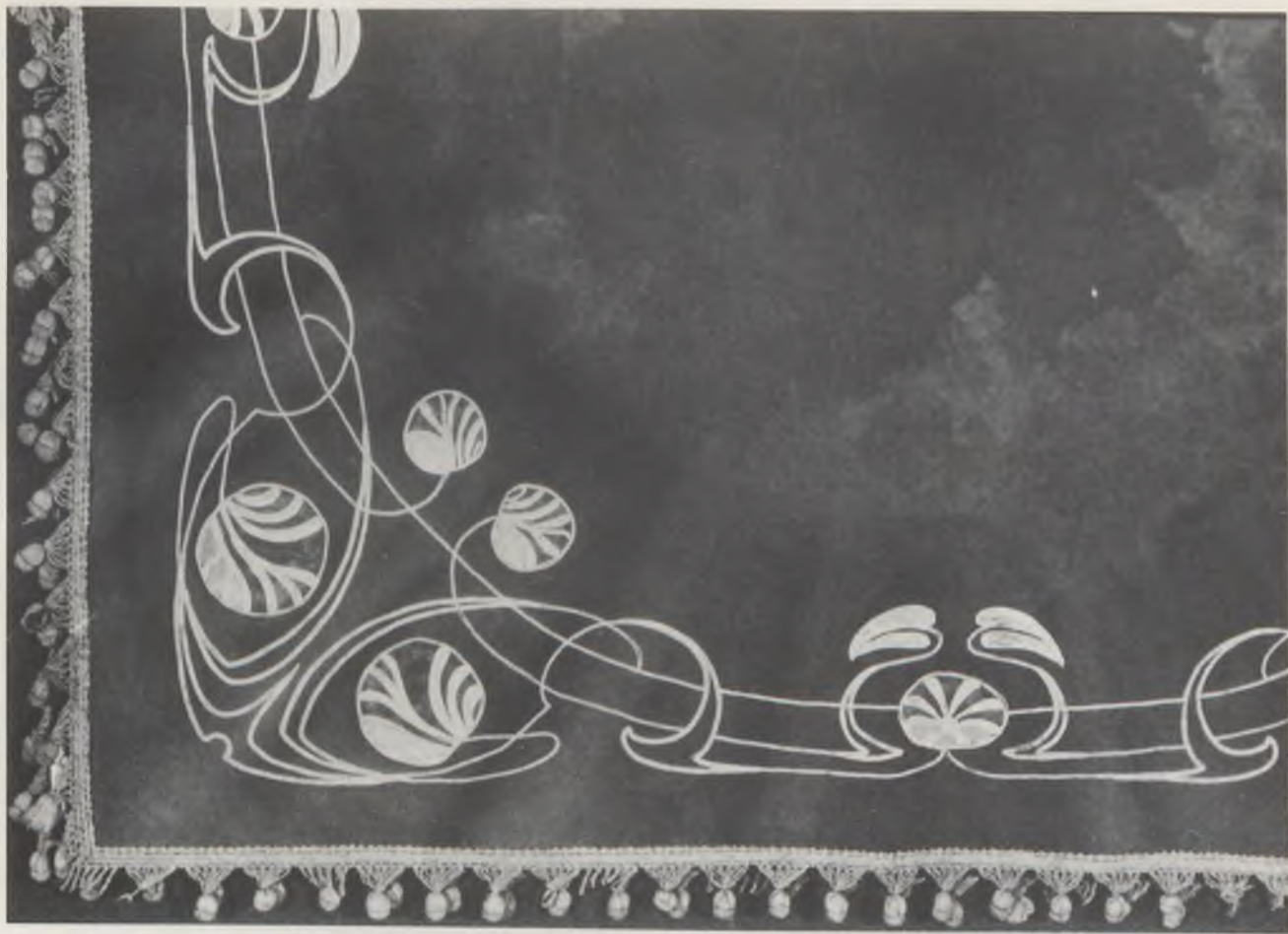
Kevés adatot találtunk református templomaink posztó anyagból készült takaróiról. Általában „rása” posztót használtak a gyülekezetekben az asztal állandó letakarására ott, ahol nem volt keleti szőnyeg az egyházközség birtokában. A XIX. század végén kezd elterjedni a bordó, meggyzín, kávébarna, kék, esetleg fekete színű posztótakarók használata és ezeket a takarókat rendszerint csak rojttal díszítették.

„Bíbor” néven szerepelnek a régi leltárakban a bársonyból készült úrasztali takarók: „égszín bíbor kendő”, *Újcsanáros*; „zöld bíbor kendő”, *Legyesbénye*; „test szín bíbor kendő, a szélein fejéreslő sigmákkal”, *Sóly*. A bársony terítőket szintén rojttal látták el, szőlőfürtöt, búzakaiászt és kelyhet hímeztek a takarók szélére, illetve közepére. Néha még a hímzés költségét is megspórolták azzal, hogy a szöveget egyszerűen rányomtatták a takaróra arany-ezüst színben, a gyászkoszorúk szalagfeliratához hasonlóan. Az egyszínű bársony, posztó takarók mellett meg-

jelentek a színes, virágos, gépi szövésű gyapot terítők is, szintén rojttal és bojttal, amelyekhez hasonlóan a kispolgári ebédlőasztalokon lehetett látni. Kétségtelen, hogy a XIX. század végére, századunk elejére a korábbi évszázadokhoz viszonyítva lényeges süllyedést látunk az anyagban, hímzésben és e kétes értékű hímzőművészetből csak a szecesszió hozott új formákat, művészi alkotásokat. Ilyen például a *nyírbogáti egyházközség* egyik — a debreceni múzeumban lévő — meggyzín posztó takarója, amelyben a szokott búzakaiászt-szőlőfürt minta helyett az úrasztali takaró széleit kör alakban elhelyezett tekervényes, indás száron nyújtott szív alakú levelek, stilizált tavirózsák díszítik. (3. kép)

A XVIII. század végén tűnnek fel az úrasztali terítők között a „viasszos- és szurkos vászon” takarók. *Göncruszán* 1799-ben az egyházlátogatók ezt írták a jegyzőkönyvbe: „Vagyon a templomban fekete szurkos vászonnal bé borított asztal”. *Feketepatak* 1808-ban felvett leltárában olvassuk: „Úr asztala zöld posztóval és szurkos vászonnal bé vonva”. *Salánkon* szintén 1808-ban az úrasztala „enyves fekete vászonnal” volt letakarva. *Nagydorog* 1816-ból származó összeírásában ez áll: „egy edények alá való viasszas vászon abrosz”. A jóízlés hiányára valának a szurkos vászon terítők alkalmazása az úrasztalán, és hogy általában méltatlannak tartották az ilyen anyagú takarókat a templomba bevinni, bizonyítja, hogy csak az említett négy ekléziában találtunk ilyen textiliát.

Terítőink, abroszaink hímzés technikájáról alig mondanak valamit a leltárak. Amíg az anyagismeretben meglepő jártasságot tapasztalunk az összeírásokat végző prédikátorok részéről, a hímzésmódok vonatkozásában ez már nem mutatkozik meg. Legfeljebb ilyen kitétele-

3. kép

ket találunk a leltárakban: „egy mesterséggel varrott keszkenő”, *Barabás*; „egy közönséges fejér varrással meg czifrázott gyolts keszkenő”, *Nyártét*; „arannyal gothicus gusztussal varrott régi keszkenő”, *Kopócsapáti*; „egy gyolts keszkenő tizenhat virágok vagynak a szélin pettegett figurákkal, fejér, veres, zöld és kék selyemmel és ezüsttel ki varrva”, *Gacsály*; „egy igen vékony sűrű pókháló forma szövésű fehér keszkenő, melynek négy sarkán egy ki terjesztett tenyérszerű nagyságú kerekre metszett arany csipke van”, „egy kisdéd terítő meg bélelve, a szélén körül négy ujnyi szélességű veres matéria vagyon, a közepe fehér ritkás szövésű matéria, veres, sárga, feketés selyemmel régi módon ki varrva, mint némelly régi vánkusok”, *Pécel*.

Több ún. „apátza munkával” hímzett terítőt találunk a leltárakban: „gyolts keszkenő, veres selyemmel varrva, közepe apátza munka”, *Sárrétudvari*; „egy nyütteg lenge keszkenő, apátza munka”, *Mezőtelegd*; „egy igen jó féle fejér patyolat keszkenő, apátza munka, körül a szélin tsipkés, a tsipke magából a keszkenőből van ki szövve, a tsipkén kívül veres és zöld virágokkal van fel ékesítve körös-környül”, *Kékcse*; „abrosz apátza munkával ki varrott”, *Csaholc*; „apátza munkával készült keszkenő”, *Szerencs*; „egy gyöngy szín selyem tafota kisdéd abrosz,

arany és ezüst négy táblába distingválva, minde-
nik táblának a közepén *apátza* varrás”. Az ár-
nyalt selyemmel, tűfestéses technikájú hímzés-
módot nevezték régen „apáca hímzés”-nek,
melyeknek legszebb példáit a római katolikus
templomok oltár- és kehelytakarói, a miseruhák
között találjuk meg.

Mondottuk, hogy a leltárak és összeírások az
úrasztali terítők hímzéstechikájáról keveset
mondanak, ha azonban átvizsgáljuk a fennma-
radt emlékanyagot, megállapíthatjuk, hogy a
terítők között a XVI. századtól ismert és hasz-
nált hímzéstípusok szinte minden fajtája képvi-
selve van. A régi laposöltéses, perzsaöltéses, szá-
lánvarrott, a point de Hongrois öltéses, a tű-
festéses és szálszámolásos, a magyar és olasz
keresztzemes, a holbein öltéses, a szakaszos
öltéses, a láncöltéses, az arabs öltéses, a kis- és
nagyírásos, a gyapjúhímzéses technikák mellett
megtalálhatók az újabb kori aszúros, madeirás
hímzéstípusok is. Ezekre az öltés- és hímzéstech-
nikákra az egyes terítők, abroszok részletes le-
írásánál még visszatérünk.

Végeredményében elmondhatjuk, hogy ami-
lyen gazdagok református templomaink a külön-
féle anyagú terítőkben, abroszokban, ugyanilyen
változatosságot tapasztalunk a hímzéstípusok-
ban is.

SZÍNES SELYEMMEL HÍMZETT TERÍTŐK

Úrasztali terítőink igazi szépsége a színes hímzéseken mutatkozik meg. Motivumgazdagságról, tökéletes stílusérzékről és nem utolsósorban magasfokú technikai készségről tanúskodnak ezek a textiliák. A színes hímzés legszebb emlékei a XVI—XVII. századból maradtak fenn és elterjedésükben közrejátszott az Erdélyből hozzánk átszármazott „virágos reneszánsz” stílusirányzata. Hatással volt erre a színes díszítőművészetre az olasz, a francia, de jelentős mértékben a török hímzőmesterség is. A reneszánsz stílus nemes egyszerűsége, a színek és formák mértéktartó alkalmazása kedvelt volt a református egyházművészet minden ágában. A XVI—XVII. századból fennmaradt úrasztali terítőink és edényeink a reneszánsz jegyeit viselik magukon.

A minták elrendezésében a szimmetria törvénye érvényesül, a terítők színezésében az arany-ezüst skófiúm még alárendelt szerepet játszik, a selyemfonál színváltozatai viszont mindig harmónikus szépségben mutatkoznak meg a hímzéseken. A színeket sokszor árnyalják: a pirosat a rózsaszínnel, a barnát a sárgával vagy ekrével, a zöldet a halványzölddel. A XVIII. században is készültek színes selyemmel hímzett terítők, ezek azonban egyszínűek, árnyalás alig fordul elő, az arany-ezüst skófiúm variációjával, a piros, kék, zöld színek skófiúmmal kevert pél-

dáit láthatjuk ebből a korszakból. A XVI. századból nagyon kevés emlékmű maradt fenn, de mégis beszélhetünk e század hímzőművészetéről, mert egy-egy, az 1500-as években készült terítőt őriz a debreceni és a sárospataki múzeum. A két gyűjtemény XVI. századi, színes selyemmel hímzett textilanyagából előbb a debreceni múzeumban levő terítőt ismertetjük.

Tiszántúl színes-virágos, reneszánszkori hímzőművészetének iskolapéldáját a *nagyari* eklézsia terítőjén szemlélhetjük. A fehér batiszt alapanyagú, 73 × 76 cm nagyságú terítő négy oldalán, három-három skófiúmmal hímzett kör alakú mezőben árnyalt színes selyemmel hímzett gyümölcsök láthatók. A bal oldali mezőkben barack, szőlő, körte helyezkedik el zöld levelekkel, a körök közötti részekben felváltva, pirossal árnyalt szamóca-köteg zöld levelekkel, illetve kis sárga virágok és halványzöld levelek láthatók. Az alsó mezőket citrom, meggy és alma díszíti, közben szintén szamóca és virágsokor váltakozik a körök között. A jobb oldali mezők díszítése azonos a bal oldalival, de a gyümölcsök fordított sorrendben helyezkednek el a mezőkben. A felső mezők díszítése ugyanolyan, mint az alsóké, de a gyümölcsök itt is fordított sorrendben láthatók. A köröket hármastagozódású, vastag, ezüst színű skófiúmmal varrt pántok kötik össze.

A négy sarokba halványsárgás-zöldes árnyalatú levelekből álló koszorúkat hímeztek, bennük átellenesen két-két címer: az egyik nemesi címer rücskös ágdarabból kinövő levelet, közben nemesi koronát ábrázol. A korona ezüsttel hímezett, piros-kék színű selyemmel hímezett pontok utánózzák a koronán levő drágaköveket. A korona fölött ezüsttel hímezett monogram: G L olvasható. A másik címer kétfejű koronás sast ábrázol. A sas nyelve piros színű, teste halványsárga, a korona szintén ezüsttel hímezett, piros-kék selyemmel díszítették a kövek helyét. A címer fölött skófiummal hímezett monogram: Z K — K Z olvasható.

Teljesen kitölti a terítő középrészét a nagy méretű, színes selyemmel, arany-ezüst skófiummal hímezett olasz korsó, amelyből szimmetrikus elhelyezésben virágcsokor nő ki, illetve hajlik le két oldalra. Az árnyalt selyemmel hímezett piros szegfűk, sárga virágok, nefelejcsok és gyöngyvirágok lehajló szárain zöld levelek helyezkednek el. A terítő hímezésének színe és fonáka egyforma.

Csernyánszky Mária a debreceni múzeumban járva úgy nyilatkozott a *nagyari* terítőről, hogy ez a XVII. században készülhetett, tehát mintegy száz évvel később, ahogy mi feltételeztük. Hozzákezdünk a *nagyari* terítő eredetének ki nyomozásához, állításunk bizonyításához.

Sajnos a *nagyari* eklézsia leltárában semmiféle adatot nem találtunk a terítőről, tehát csak a nemesi címerek és a monogramok nyomán kezdhettük el a kutatást a terítő származására vonatkozólag. Kiindulási pontnak a G L betűs, leveles-ágas címet választottuk abból következően, hogy emlékezetünk szerint a Lorántffy-család címerében hasonló ág és levél van, azzal a különbséggel, hogy a Lorántffy címerben két levél

— hárslevél — nő ki a vízszintes faágból. Ezt a nyomot követve találtuk meg a Rathold nemzetség különböző címerrajzait a Heraldikai Közönyben, köztük a Lorántffy és a rátóti Gyulaffy László címerét is, amelynek rajza pontosan megegyezik a terítőn levő címerrel. A „GL” monogramot sikerült megfejteni, ez tehát Gyulaffy László nevének rövidítése, akinek felesége Széchy Kata volt. A Széchy család címere kétfejű koronás sas, pontos mása a terítőn látható. Zavaró tényezőként szerepelt azonban a ZK, illetve a KZ monogram. Ezt is kiderítettük, mert a XVI. században a Széchy-család még Zeechy-nek írta a nevét, tehát a monogram Zeechy Kata nevének rövidítése. Gyulaffy László, erdélyi főnemes valamikor az 1500-as években született. 1605-ben Bocskai István erdélyi fejedelem hadainak fővezére lett. Meghalt 1605. július 25-én a köpecsi csatában. Széchy Katáról csak annyit sikerült megtudnunk, hogy a férjétől három leánya és egy fia, Sámuel született. Házasságkötésük ideje ismeretlen előttünk, de ez mindenképpen a XVI. század második felében történt.

A *nagyari* úrasztali terítő mustrakincsenek elrendezése, a minták, elsősorban a gyümölcsök, egyértelműen arra utalnak, hogy a textília nem az úrasztalára készült. Eddigi ismereteink szerint ilyen terítőket, — a gránátalma kivételével — nem díszítették gyümölccsel és a gránátalma motívum is csak a XVII. században bukkan fel az úrasztali terítőkön, abroszokon. Tehát ez a tény is alátámasztja azt a véleményünket, mely szerint a *nagyari* terítő nem egyházi célra készült, hanem Széchy Kata jegyendője volt és a XVI. század második felében hímezték. (4. kép)

Jegyendőknak az úrasztalára való ajándékozása nem ismeretlen a magyar református egy-

4. kép

házművészetben. A sárospataki múzeum két ilyen jegykendőt kapott a *zsujtai* templomból: az egyik batiszt anyagú, skófiummal hímzett terítőn ezt olvassuk: „Nemes Csapó Ersébet, nemes Alsó-Vatthai Pelbárth Gáspárnak die 25. Juni Anno Domini 1718 jegybe adta kezkenő — melyet is Pelbárth Gáspár az Zsujtai Helvét vallást tartó ecclesiának ajándékon adott, Anno 1721”, a másik piros selyemmel, keresztöltéses technikával hímzett terítő közepén koszorúban két egymásba fonódó kezét látunk, ami egyértelműen arra utal, hogy ez a terítő is jegykendőnek készült.

Tiszáninnen református templomaiból szintén nagy mennyiségű, színes selyemmel hímzett textíliát gyűjtött össze a sárospataki múzeum. Itt őrzik hazánk legrégebb, évszámmal ellátott úrasztali terítőjét, mely a *ragályi* eklézsiától került a kiállításra. Az aránylag kis méretű, 59×63 cm nagyságú terítő anyaga fehér lenvászon. A négy sarokban elhelyezett borvörös, kék, barna, halványsárga színű selyemfonállal, laposöltéssel készült minta hajladozó rozmaringszálat ábrázol. A szárok végén kis kacsokkal díszített, különböző színű rozmaringvirágok ékeskednek. Ebből az egyszerű mintából fejlődött ki a későbbi évszázadok alatt a magyar hímzés jellegzetes díszítő eleme: az egy töből kinövő, két-három ágú, hajlott szárú virágsokor. Persze, ez az egyszerű forma különféle olasz, török, nyugat-európai hatásokat is magába olvasztott a múlt évszázadok alatt, egyre jobban gazdagodott. Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a *ragályi* terítő a XVI. század első felében készült, illetve ekkor varrta az adományozó. A terítő közepére elhelyezett, ún. „Holbein-öltéssel” hímzet felirat ezt bizonyítja. Az e korból származó úrasztali felszereléseken még gyakori a

latin nyelvű felirat, vagyis az adományozók latinul öröközték meg az ajándékozás helyét és idejét, az adományozó nevét. A *ragályi* terítőn levő szöveg így olvasható: „ANNA SZAZ FECIT AD COENAM DOMINI DEDICAT ECCLESIAE RAGALIEN 1548”, — magyarul: Száz Anna készítette az úrvacsorájához ajándékkul a *ragályi* eklézsiának. (5. kép).

Továbbra is a sárospataki múzeum anyagánál maradván, a gyűjtemény egy másik, a hagyomány szerint Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony által hímzett abroszt szeretnénk ismertetni. Az abrosz az 1880-as években került Patakra a *kassai* eklézsiától. A 184×156 cm nagyságú, fehér batiszt anyagból szőtt terítő négy oldalát keskeny arany-ezüst vertcsipke-szegély díszíti. Ezen belül 12 cm széles sávban helyezkedik el az olasz fonott öltéssel hímzett, szép arányérzékkel, vonalvezetéssel, színezéssel összeállított sűrű minta. A reneszánsz stílusú, egymásba fonódó indás minták vázából kihajló leveles virágszálat utánoznak. A szárok végén stilizált gránátalma, szegfű, tulipán, fukszia, nárcisz, gyöngyvirág, szőlőfürt helyezkedik el rendkívüli gazdagságban és változatosságban. A nagyobb virágok belseje sakktáblaszerűen arany-ezüst szálakkal van hímézve. A virágok között szárnyas oroslánokhoz hasonló ábrák, madarak helyezkednek el. A minták és a színek a batiszt anyag mindkét oldalán, színén és fonákján egyformán látszanak. Az abrosz négy sarkában színes levél- és virágkoszorúban látható a négy evangélista képe a szimbolikus alakokkal: Máté az angyalal, Márk az oroslánal, Lukács a tulokkal, János a sással. Az apostolok ülő helyzetben vannak ábrázolva, az előttük álló angyal, illetve állatalakok nyitott könyvtokercset tartanak. Középen — nagy, színes virágkoszorúban, csillagos mező-

5. kép

6. kép

7. kép

ben — áll az „Agnus Dei”, az Isten Báránya, Jézus Krisztus ismert szimbóluma.

Külön kell beszélünk a terítő színezéséről. A hímzés fő színei: piros, kék, sárga, barna, ekrü, sűrke, arany és ezüst. A zöld és a kék, valamint a barna szín többféle árnyalatban fordul elő a hímzésben. A minták elhelyezése, a színek kompozíció összhangban áll egymással. Minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a fejedelemszony abrosza páratlan a maga nemében. Az abroszt nem tudjuk képen bemutatni, mert a sárospataki múzeumban úgy van — légmentesen, portól, fénytől óvott megoldással — kiállítva, hogy felvételt nem lehet róla készíteni.

Valamivel egyszerűbb, de megragadó arányérzékkel hímezte Lorántffy Zsuzsanna azt a szintén Sárospatakon levő, fehér batiszt terítőt, amelynek négy oldalát hullámos száron elhelyezett színes képzeletvirágok, stilizált gránátalmák és tulipánok díszítik. A minták elhelyezésében a szimmetria érvényesül és ezt a reneszánsz hagyományt csak fokozza a halvány színek harmóniája. A virágok árnyalt kék, zöld, ekrü, barna színben, egészen kevés skófiummal tarkítva jelennek meg a hímzésben és ugyanilyen, de különálló nyolc virág tölti ki levegősen a terítő középrészét, illetve fogja körül a színes virágkoszorúban elhelyezett, egyesített Rákóczi—Lorántffy címet. (6. kép.)

Közismert, hogy a fejedelemszony udvarában hímzőiskola működött, ahol a főúri leányok megtanulhatták a különféle öltéstechnikákat, egyáltalán a fonalas munkák készítményét. E hímzőiskola egyik szép emléke Putnoki Klára abrosza, amelyet 1658-ban hímzett, majd a *kassai* eklézsiának ajándékozott. Innen került a pataki múzeumba, szintén az 1880-as években a színes selyemmel, skófiummal díszített abrosz, amely-

nek közepén — talán a fejedelemszony iránti tisztelet jeléül — a Lorántffy címet látjuk, az oldalakon pedig nagy virágcsokrot. (7. kép.)

Hasonló elrendezésben, de a minták más módon való csoportosítását látjuk a *sajókazai* eklézsia 1646-ból származó úrasztali terítőjén. Négy-négy azonos díszítmény helyezkedik el a terítő sarkaiban és az oldalak felező vonalánál, közben egy-egy kisebb minta áll a három nagyobb motívum mellett. Nyolc virág — négy szegfű és négy gyöngyvirág — veszi körül a koszorúval övezett „Agnus Dei”-t. Az árnyalt piros, kék, zöld, ekrü és arany színű virágok: gránátalma, szegfű, tulipán, nefelejcs, szívből kinövő, részarányosan szétnyíló ágakon helyezkednek el, zöld levelekkel együtt.

Az Agnus Dei naív megjelenítésében báj és kedvesség mutatkozik meg: a koronát sapka helyettesíti, a Bárány vére, — élénkpirossal hímezve — kehelybe folyik, a zászlón IHS betűk olvashatók, illetve a zászló két szárnyának végén bojt helyett egy-egy tulipán, a Bárány lábai között szintén tulipán és fűszálak látszanak. Az IHS betűk arra engednek következtetni, hogy a terítő eredetileg római katolikus templom számára készült, kehelytartónak. Megjegyezzük még, hogy az adományozók neve: Daniel Skultéti — Catharina Coroni — valamint az adományozás évszámát: 1646, eléggé otromba módon és durva aranszállal hímezték a terítő felső mezőjébe. Kétségtelen, hogy a felirat később került a terítőre, mert a már rajta levő egyik piros szegfű miatt a Koroni Katalin nevét el kellett választani így: CATHAR-INA. (8—9. kép.)

1646-ban a *nábrádi* eklézsia is kapott egy úrasztali terítőt Máriássy Máriától. Megpróbáljuk leírni a terítő szépségét: a fehér batiszt keszkenő

8. kép

9. kép

10. kép

négy oldalát vékony skófiomos szegély keretezi. Ezen belül félköríves száron elhelyezett apró levelek, pontok láthatók. A négy sarokban részarányos mintájú virágos ágak állanak átlós irányban: arany száron egy csontszín tulipán, két-két halványzöld-halványkék stilizált virág, közben apró tulipánok, árnyalt selyemmel és skófiummal hímézve. A négy oldalon három-három szintén részarányos minta: halványkék, zöld, ekrü színű árvácskák, stilizált virágok, színes levelecskék, a középen levő minta három szegfűből, két skófiummal hímzett virágból, kisebb tulipánokból áll. A hímzés ún. „tűfestéses” technikával készült, illetve színesen árnyalt laposöltéssel. A terítő közepén 4-4-sorban elhelyezett, skófiummal hímzett hosszú szöveg helyezkedik el, ezt azonban az összevont betűk, szókapcsolások, főleg azonban a kikopott szövegrészek miatt még eddig nem sikerült megfejteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a szövegben bibliai idézetek, a reformátorok írásaiból vett mondatok, sőt imádságrészek is olvashatók. Szerencsére az adományozó neve és az évszám sértetlenül maradt a terítőn. (10. kép.)

Menjünk tovább a szépség útján és állapodjunk meg a *tornyosnémeti* ekléziában. Innen két remekmű került a sárospataki múzeumba: egy kis méretű terítő és egy nagy abrosz. Mindkettő Bánffy Kata munkája és ajándéka. A terítő lenvászonból készült, a díszítmény a négy sarokban helyezkedik el. A részarányos reneszánsz minta stilizált tulipánokból, gránátalmákból, levelekből áll. A hímzés piros, kék, zöld, sárga, barna selyemszállal és kevés skófiummal, árnyalt, halszállkás technikával készült. (11. kép.)

Bánffy Kata hímzőművészetének, de lelkivilágának is hű tükré az a nagy abrosz, amelynek mezőjét húsz egyforma minta díszíti: hullámos

száron apró kunkorodó száracsokkák, kis bimbók, nyíló virágok láthatók árnyalt kék, piros, sárga és barna színben. A virágkoszorún belül, kettős körben, mintegy életecélként olvasható a színes selyem- és aranyfonallal hímzett felirat: „G. Bánffy Kata Istennek szolgálója”. A kör közepén a Bánffy család címerállata látható, a lábával kardot tartó griffmadár alakja. Mondottuk, hogy ebből a címeres, feliratos motivumból húsz minta található az abroszon, azonban az egyik oldalon még három, félbevágott címer is van, ami azt jelenti, hogy az abrosz valamikor nagyobb lehetett. A hiányzó rész a Nemzeti Múzeumba került Budapestre, erre azonban időközben más hímzést is varrtak. A kör alakú díszítmények között pásztorlányka látható virágzó fák, bárányok és madarak társaságában. Az abroszról Tápay-Szabó Gabriella azt állapította meg, hogy ez „antependium”, vagyis oltártakaró volt, ami azonban a rajta levő ábrázolások miatt nem valószínű. Ma már lehetetlen kinyomozni, hogy a tornyosnémeti úrasztali abrosz darabja hogyan került Budapestre, de azt is, hogy a biedermeier jelenetet ki hímizte a Bánffy Kata díszítményei közé. (12. kép.)

Közismert tény, hogy a mintákat hímzőasszonyaink, leányaink kölcsönkérték egymástól. Példa erre a *nyírlövői* és a *kisnaményi* egyházközség két terítője, amely azonos mintával maradt fenn, csak a minták számában találunk eltérést. A *nyírlövői* eklézsia abroszán tizenhatszor fordul elő ez a motívum: zöld selyemszállal hímzett félkörívekből alkotott kör alakú mintából négy halványpiros-arany színű szegfű, négy ugyancsak színes stilizált virág nő ki, a belső mezőben a szálak végén virág, gránátalma hajlik kétfelé, ezen belül zöld, kék, arany színű levelek, ezen belül halványpiros, ezüst, arany

11. kép

12. kép

13. kép

színű, kiterjesztett szárnyú pelikán madár figurája, három, piros-arany fiókájával együtt. Ez a minta a *kisnaményi* eklézsia terítőjén ötször fordul elő: a négy sarokban és a középrészen. Mindkét hímzés a debreceni múzeumban található. (13. kép.)

A pápai gyűjtemény egyik legszebb hímzése a *szőnyi* gyülekezetből került a kiállításra. Az erdélyi virágos reneszánsz mustrakincse Dunántúlra is eljutott és ezt látjuk a *szőnyi* terítő díszítőművében. Az aszúrozott szélű, lenvászon terítő négy sarkában azonos mintát látunk: szívből kinövő, majd részarányosan kétfelé hajló gránátalmát, középen nagy stilizált virágot, alul kis tulipánokat, leveleket. Változatos és izléses a terítő szinkompozíciója. A gránátalmát és a nagy virágot piros, kék, zöld, ekrü és — ami különleges — fekete színű selyemfonállal hímezték, az ezüst skófiom mértéktartóan illeszkedik a színek harmóniájába. (14. kép.)

Átmenetet képeznek a reneszánsz formavilága és a barokk stílus díszítőelemei között a *zsujtai* eklézsia úrasztali terítőjének mintái. A lenvászon terítő négy sarkában tipikus reneszánsz motívumot hímezt az ismeretlen adományozó: egy tőből kinövő, két oldalra szimmetrikusan széthajló tulipánokat, a török hímzésekből ismert, fogazott szélű, nagy körtéhez hasonló virágot. A hímzésben a kék, ekrü szín dominál, kevés piros és lila szín tűnik fel a szár és a török körte díszítésében. Ugyanilyen színű selyemfonállal hímezték a terítő oldalának felezővonalánál levő motívumokat, itt azonban a szimmetria már eltűnik. A két szár egymást keresztezve hajlik kecsesen kétfelé és a száruk végén nagy stilizált virágok állanak három bimbó, levelek társaságában. A terítő közepén tulipánokból, levelekből szerkesztett koszorú helyezkedik el. (15. kép.)

Hasonló elv érvényesül az *aszalói* eklézsia egyik, 1687-ben készült terítőjének díszítőművéiben azzal a különbséggel, hogy itt a tipikus barokk minta a négy sarokban, a szimmetrikus reneszánsz motívum az oldalak középre került. A sarokdíszítőmű szabályos kör alakú száron elhelyezett kis gránátalmákból áll, a szár végét lezáró nagy gránátalmával. Belül apró levelek, ívelt száruk hálózják be a középmézőt. Az oldalak centrumában nagy virágból nő ki, szinte mértani pontossággal a négy tulipán és a belső nagy virághoz hasonló négy kisebb virág. A terítő közepén egy nagy, forgó rózsát utánozó virág áll. Halványpiros és halványzöld színű selyemfonalat, kevés ezüst skófiomot használtak a hímzéshez és a gránátalmák, virágok belső mezőjét saktáblaszerű mintával díszítették. (16. kép.)

Ha valaki a XVII. században használt öltéstechnikákat szeretné tanulmányozni, annak okvetlen kezébe kell vennie a *hernádszentandrás*i eklézsia e korból származó úrasztali terítőjét. Lássuk előbb a mintákat: a négy sarokban egymást keresztező vaskos, ugyanakkor kissé merev száron három török körtét utánozó motívum, illetve két-két, egymásból kinövő stilizált virág, a bal alsó részen egy magános virág díszleg. Az oldalak felezővonalánál ívelt száron négy, stilizált virágot látunk nagy levelekkel, ebből a motívumból egy-egy minta szembefordulva helyezkedik el az oldalvonalnál. A virágokat kék, zöld, sárga, ekrü, piros, arany és ezüst színnel, a sarokdíszítőművek csokrainak vastag szárát barna színnel hímezték.

Ami most már a hímzés technikáját illeti, csak ámulni lehet azon a változatosságon, amely a különféle öltésekben megmutatkozik. A laposhímzésen kívül árnyalt, halszálkás, tűfestéses, szakaszos, tűzéses, török öltéses, és ezen kívül

14. kép

15. kép

16. kép

még legalább öt féle, de általunk meg nem határozható technikával készült hímzést találunk a terítő egyes virágdíszein. (17. kép.)

Nincs azonban keresztzsemes öltésmóddal készült mustra a *hernádszentandrás*i terítőn. Ez a technika a beregi, a szabolcsi, szatmári részeken alakult ki a XVII. században, illetve maradt fenn a népi hímzéseken egészen napjainkig.

Kisszekeres XVII. századból való lenvászon abroszán a keresztzsemes minták sűrű egymásutánban követik az abrosz szegélyét: a sarkokban sárga, kék, zöld, arany, piros színű fonállal hímzett részarányos minta áll, két gránátalmából, tulipánból és két stilizált virágból. A következő minta ugyanilyen színű, szintén részarányos, két-két stilizált virág és tulipán. (18. kép.)

Talán mondanunk sem kell, hogy a keresztöltéses, vagy más néven szálszámolásos hímzés-technika nem maradt meg szülőföldjén a beregi, szabolcsi, szatmári részeken, hanem elindult hódító útjára és felbukkant a borsodi, abaúji, gömöri és zempléni tájakon is. 1683-ban Dienes Katalin keresztöltéses terítőt adományozott a *ragályi* templomnak. A reneszánsz hagyományokat őrző minták elrendezése szokásos: a négy sarokban piros, kék, zöld selyemmel, arannyal hímzett részarányos, csupán tulipánokból alkotott csokor áll. Az oldalak közepén szegfűből és kisebb-nagyobb egyéb virágokból komponált csokor. A terítő közepén — a hímzéseinkben igen ritka — mértánias jellegű díszítményt látunk. Ez a minta kétségtelenül török hatásra utal, mert maga a forma egyrészt előfordul a XVI—XVII. századi török hímzéseken, másrészt pedig nagy felületen, ismétlődő elrendezésben ugyancsak a régi török falicsempéken. (19. kép.)

Jellegzetes török motívumokat látunk a *tomori* eklézsia nagyméretű vászon abroszán, amelynek

négy sarkában és a középrészen keresztzsemes, színes selyemmel hímzett minta látható: kereszt alakban elhelyezett négy ciprusfa piros, kék, ekrü színben, a ciprusfa felső végéből két oldalt zöld száron egy-egy piros szegfű nő ki két kisebb virággal. Átlós irányban négy gránátalma hasonló színekkel, a gránátalma egyenes szárából két oldalra egy-egy piros-kék virág nyúlik ki. A sarkokban kis piros tulipánok, zöld levelek helyezkednek el. (20. kép.)

A XVII. század végén a korábbi több színű, árnyalt, vagy tüftestéses hímzést egy mérsékeltébb irányzat, a színekkel való takarékoság váltja fel az úrasztali terítők és más textíliák díszítésében. A borvörös színű selyemszál és az arany skófiúm kezd elterjedni a hímzéseken, de ez az egyszerűsödési folyamat semmiképpen sem ment a szépség és művészi készség rovására.

Két színnel, borvörös selyemmel és arany skófiúmmal hímezték az 1600-as évek végén a *kölcei* templom szószéktakaróját. A takaró egyedülálló a maga nemében, mert a XVII. századból csupán ezt a különleges darabot sikerült megszerezni a debreceni múzeum számára. A XVII. században általában keleti szőnyegekkel takarták le a szószéket, azonban — amint a *kölcei* példa mutatja — szokásban volt a szószék hímzett terítővel való letakarása is. Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a szóban levő textíliával a szószéket díszítették, mert a formája egyértelműen erre utal, de ezt bizonyítja a minták elhelyezése is. A terítő 42×178 cm nagyságú, tehát hosszúkás formájú és megfelel a templom szószéke ívelt részének letakarására. A terítőn öt minta helyezkedik el egymás mellett: borvörös selyemmel és arany színű skófiúmmal hímzett leveles, kacsos ág hajlik le két oldalt, a szár végén nagy forgó rózsza, fölötte két tulipán-

17. kép

18. kép

19. kép

21. kép

ból alkotott leveles ág hajlik felfelé, a száruk végén gránátalma, ennek csúcsán egy-egy kis tulipán áll.

Középen egy nagy forgó rózsa helyezkedik el.

A takaró felső részét vékony borvörös, alul széles arany csipke szegélyezi. (21. kép.)

Valamivel élénkebb borvörös színű selyemmel és arany skófiummal hímezték az *erdőhorvati* eklézsia batiszt terítőjének mintáját. Négy sarokban ékeskedik a részarányos elrendezésű minta: szivből kinövő tulipánok, nagy gránátalmák hajlanak két oldalra, középen egy nagy, tulipánból és gránátalmából komponált virág áll. (22. kép.)

Említettük, hogy a színes selyemfonalat általában a batisztból, lenvászonból készült textíliák hímezésére használták elsősorban a XVI—XVII. században.

Arra is van azonban bőven emlékanyag, hogy a színes selyemfonál, mint hímezőanyag a XVIII.—XIX. században a selyem terítőkön szintén alkalmazást nyert.

Példa erre a *debreceni* Nagytemplom egyik „apáca munkával” hímezt selyem terítője. Az ekrü színű selyem terítő négy oldalát keskeny arany színű csipke szegélyezi. Négy oldalt szélesebb sávban arany színű skófiummal hímezt, hullámos száron elhelyezett piros szegfűk, kék búzavirágok, árvácskák, sárga és fehér színű stilizált virágok, szárocák sorakoznak zöld levelek, arany színű kacsok között. A négy sarokban szimmetrikus elrendezésben két oldalra hajló piros szegfűk, középen egy nagyobb szegfű áll, levelekkel és kacsokkal, a három virágszálát korona tartja össze.

Az oldalak felezővonalánál, kis részarányos mustra helyezkedik el, sárgavirágokkal, levelekkel.

A terítő közepét csillag alakú nagy minta díszíti: az oldalakon levő virágok, levelek és kacsok ismétlődnek a többszörös félkörívvel díszített mezőben.

A csillag közepén kör alakú koszorúban IHS betűk, a H betű fölött kereszt rajza, alul három nyíl mutat a skófiummal hímezt IHS betűkre. (23. kép.)

Kétségtelen, hogy ez a művészi izléssel, és hímezéstechnikával készült, a későreneszánsz stílusjegyeit magán viselő, 55×55 cm nagyságú terítő nem református egyházi célra készült. Erre utal elsősorban az IHS, Krisztus monogram — Iesus Hominum Salvator = Jézus az emberek Megváltója —, de ezt bizonyítja a kereszt rajza is. IHS betűt úrasztali terítőre nem hímezték — megállapítottuk, hogy a *sajókazai* terítő is római katolikus munka a rajta levő IHS betűk miatt. Miért nem alkalmazták az IHS monogramot a református úrasztali felszereléseken? Egyszerűen azért, mert a jezsuita rend szintén az IHS monogramot használta, de más jelentéssel: Iesum Habemus Socium = Jézus a mi szövetségeseink. Ilyen monogrammal, három nyíllal ellátott jelvényt viseltek a jezsuiták a mellükön, és ha figyelembe vesszük a jezsuita rend ellenreformációs tevékenységét, kézenfekvőnek látszik a kálvinisták tartózkodása az IHS monogrammal szemben. A kereszt azonban előfordul az Agnus Dei = Isten báránya zászlóján, ezt a szimbólumot viszont több terítőre ráhímezték. Véleményünk szerint tehát a terítő római katolikus kehelytakaró volt.

Valamikor az 1700-as évek végén került a Nagytemplom úrasztali terítői közé, mert az 1762-es leltárban még nem szerepel. Készítési ideje is erre az időre, vagyis az 1700-as évek végére tehető.

23. kép

24. kép

Ugyancsak későreneszánsz hagyományokat őriz a *fehérgyarmati* és a *balajti* egyházközség selyem terítőinek mintája. Az előbbi terítő anyaga kék selyem, felirata szerint: „A Fejirgyarmati Reformáta szent Eklésia számára készítette Cassaji Borbála, 1784”. A terítőt arany színű csipke szegélyezi, a négy sarokban piros, bordó, sárga, ekrü színű selyemfonállal himzett részarányos minta: levélből kinövő, felfelé ívesen hajló két leveles virágszál fogja körül a nagyobb belső virágokat. A terítő közepére a zászlós Bárányt hímezték. (24. kép)

A *balajti* terítő anyaga krém színű selyem és szintén arany csipkével szegett. A négy sarokban pávafarokhoz hasonló, zölddel és arannyal himzett motívumokból hajlik lefelé egy-egy kék színű virágos ág.

Középen nagy stilizált virágból két oldalra kigyóznak az ágak, végükön kék peóniákkal, ekrü színű tulipánokkal, zöld levelekkel. (25. kép.)

A XIX. század elejének biedermeier ízlését szemlélhetjük a *ragályi* eklésia csont színű, selyemdamaszt anyagú terítőjének himzésében és díszítményiben. Arany csipke, ezen belül szakaszosan rátűzött zöld selyemszalag keretezi a terítőt, a sarkokban kis rózsaszín szalagból kialakított „masli”-val, vagyis szalagsokorral. A négy sarokban bőségszaruból nő ki a rózsaszín, piros, zöld, kék, ekrü színű selyemmel himzett virágsokor. A terítő belső mezőjét egyrészt négy zöld és rózsaszín szelyemszalagból készült csokor, másrészt egy virágkompozíció díszíti. (26. kép.)

Már Palotay Gertrudnak is feltűntek a református templomaink úrasztali terítőinek vizsgálata során azok a különlegességnek számító textíliák, amelyeknek csak a két oldalán találunk

hímzést. Osztjuk a neves kutató véleményét, aki megállapította, hogy ez a stílus a barokkból fejlődött ki és a XVIII. század végén terjedt el, a nyomai pedig megtalálhatók szerte az országban: *Veszprémben, Poroszlón, Tiszaszentimrén, Berencsen és Cégénydányádon*. A terítők különlegessége abban is megmutatkozik, hogy mindegyik más-más színű, de fátyolszerű selyemanyagból készült. Amint mondtuk, az árnyalt, több színű selyemfonállal, skófiummal sűrűn telehímzett díszítmény csak két oldalt található a terítőkön, mégpedig úgy, hogy a minta a sarokrész felé minden esetben kiszélesedik. Ez az elrendezési mód teljesen szokatlan az úrasztali terítők esetében és önkéntelenül maga után vonja azt a feltevést, hogy ezek a textíliák eredetileg női fejkendők voltak. A három sarokrész azért maradt himzés nélkül, hogy a háromszögletűre hajtott kendők az áll alatt megköthetők legyenek. Abban nincs semmi rendkívüli, hogy a fejkendők — esetleg jegykendők — az úrasztalára kerültek, mert láttuk a Valero gyár termékeinek ismertetésénél, hogy ezek a selyemterítők is a női viselet darabjaiból jutottak el a templomokba. Tény azonban, hogy az ilyenfajta úrasztali terítők ritkaságnak számítanak, mert a debreceni és a sárospataki múzeumban csak egy-egy darab található belőlük.

A sárospataki múzeumba *Berencsről*, a debreceniébe pedig *Cégénydányádról* került be a két különleges terítő. (27. kép.)

A biedermeiert követő, illetve vele párhuzamosan kialakuló klasszicizmus nemes és mértéktartó stíluselemei bukkannak fel a *korláti* egyházközség 1814-ben készült terítőjén. Színes selyemmel hímezték a cakkozott szélű, fehér batiszt terítőt, amelynek átellenes sarkából, olaszorsó-
ból indul ki a hullámvonalas száron elhelyezett

25. kép

26. kép

27. kép

28. kép

díszítmény: sárga kalászkok, kék búzavirágok, bordó szőlőfürtök; zöld levelek. A két átellenes sarokban búzakaralászból és búzavirágból kötött csokor, illetve szőlőtőke áll, középen szőlőfürtös venyigéből alkotott koszorúban olvasható a mély tartalmú, kék selyemmel hímzett felirat: „Hit, hűség, kegyesség tzimere melyet ts. Balog Caritas

asszonynak t. ifj. Domonkos Sámuel ur párjának buzgo keze hímeze. Korlát. 1814. Eszb.” (28. kép.)

A színes selyemmel hímzett terítőinket lassanként a gyári áru, a bársony és a posztó, a géppel hímzett, festett textiliák váltották fel az úrasztalán, a szószéken.

SKÓFIUMOS TERÍTŐK

Régi magyar hímzéseink egyik leggyakrabban használt fonala volt a török eredetű arany, ezüst színű skófiúm. A lapos, vagy hengeres formájú hímzőfonál a keleti kereskedelem révén jutott el hazánkba. A lapos formájú skófiúm fonál önmagában is alkalmas volt a hímzésre, a hengeres skófiúm azonban sodrott volt, illetve a fémszálat selyemből, lenből készült vezetőfonálra sodorták fel. A XVI—XVII. századi textil emlékeinkben aránylag ritkábban fordul elő a skófiúm, helyesebben kevesebbet használtak belőle, amiben nyilván közrejátszott az, hogy a skófiúm ebben a korban még drága árucikk volt, a török kalmárok súlyra mérték ezt az anyagot. Bethlen Gábor fejedelem 1627-es árszabályzata szerint egy font (56 dkg) arany fonál ára 24 Ft, egy font ezüst fonál ára 22 Ft volt, ugyanakkor egy lovas kocsit 5 Ft-ért lehetett venni. A későbbi évszázadban, a barokk stílus elterjedésével a skófiúm olcsósága miatt majdnem kiszorította a használatból a színes selyemhímzést.

Úrasztali terítőink zömét a XVIII. században csak arany-ezüst szállal hímezték és ebből a korból nagyon sok ilyen skófiumos terítő maradt fenn az eklézsiák birtokában. Sajnos a mennyiség több esetben a minőség rovására ment és a csillogó fémszál sem tudta pótolni a hímzés silányságát, a mustrakincs elkorcsosulását. Ez az állapot azonban csak a XVIII. század végén kö-

vetkezett be, tehát a korábbi évtizedekből néhány szép, ízléses, művészi és magas technikai késziségről tanúskodó terítőt ismerünk, amelyek egy része a gyűlekezetekben, más részük a múzeumokban van.

A XVII. században készült, skófiúmmal hímzett terítőink mintáiban a későreneszánsz stílus-elemei élnek tovább és a részarányos elrendezés jellemző a mustrák kialakítására. Ez az elv érvényesül a legmagasabb fokon a *hajdúnánási* eklézsia egyik nagy méretű terítőjén, melyen az egyes motívumok sakktáblaszerűen helyezkednek el a terítő felületén. Apró, arannyal hímzett virágos és vagdalásos technikával, varrott csipkével készült kockák szegélyezik a terítőt. A belső mezőt ciprusfás, tulipános, szegfűs, virágos, madaras, olaszorsós kockák töltik ki váltakozva a csipkés betétekkel. Ez utóbbiakat egyforma, négyzetekből alkotott elemekkel díszítették azonban a 25, arannyal hímzett kocka mintái között alig van két tökéletesen azonos motívum, ami az ismeretlen hímzőasszony vagy leány fantáziájának meglepő bizonyítéka. (29. kép.)

Fülpösdaróc, Gönc, Golop arannyal és ezüsttel hímzett terítőjének sarkaiban a gránátalmákból, tulipánokból, levelekből komponált virágsokor a reneszánsz díszítőművészet ragyogó példája. (30., 31., 32. kép.) Valamivel egyszerűbb formában jelenik meg a részarányos minta a *kassai*

29. kép

30. kép

31. kép

32. kép

eklézsia terítőjén, azonban a két nagy fogazott szélű levél formája a török hímzésekből ismert körtékre emlékeztet. (33. kép.) A *tolcsvai* terítő sarokdíszítményein tulipános, gránátalmás, virágos, leveles minták pompáznak. (34. kép.)

Szív alakú elrendezésben látjuk a *báji* eklézsia terítőjén a mustrákat (35. kép), és ugyancsak szívet hímeztek a *nagykőrösi* templom egyik terítőjének sarkaiba, itt azonban a szívet dús virágfüzér, indafonat veszi körül. (36. kép.)

Barokk levegő árad a *tiszaroffi* templom terítőjének mintáiból, az elrendezés azonban még mindig részarányos és a motívum mintegy átmenetet képez a két stílus, a reneszánsz és barokk között. (37. kép.)

Már a színes selyemmel hímzett úrasztali terítőink ismertetése során többször utaltunk a török hatásokra és ez a befolyás a skófiomos terítőknél is kimutatható. Szembetűnő formában jelentkezik ez a török hímzések kedvelt motívuma, a fogazott szélű levelek alkalmazásában. Ilyen fogazott szélű levélből hajlik lefelé a *kenézlii* eklézsia terítőjén a nagy tulipán. (38. kép.) A *milotai* templom keszkenőjén a fogazott szélű levél, mint egy holdsarló, nagy gránátalmát vesz körül. (39. kép.) A *nagykőrösi* gyülekezet terítőjén a fogazott szélű levél két oldalról fogja közre a nagy gránátalmát. (40. kép.)

Véleményünk szerint ebből a viszonylag egyszerű mintából fejlődött ki a XVIII. század elején az a jellegzetes formavilág, amelynek lényegét a körbekunkorodó száron elhelyezett különféle virágok képezik oly módon, hogy a szár végén minden esetben egy nagyobb virág ékeskedik. Számtalan változatban jelenik meg az úrasztali terítőinken ez a forma és bátran mondhatjuk, hogy nincs két hasonló minta a díszítmények között. Ennek az a magyarázata, hogy

hímző asszonyaink lemásolták ugyan egy-egy terítő mustráját, azonban mindenki tehetsége és fantáziája szerint változtatott a mintán, gazdagította, vagy egyszerűsítette azt. A bemutatott rajzokon jól érzékelhető ez a folyamat: a *tokaji* terítő (41. kép) mintáját szerényebb kivitelben látjuk a *tépei* eklézsia terítőjén. (42. kép.) A *kántorjánosi* templom keszkenőjén már három nagy gránátalma jelenik meg a kettévált szárok végén. (43. kép.) A *solti* eklézsia terítőjén a szár indássá, tekervényessé változik és tulipánban végződik. (44. kép.) A *kázmárki* terítő (45. kép) fogazott szélű leveles mustrája a *majtisi* terítőn fenyőtobozhoz hasonló mintában bukkan fel (46. kép). Egészen szakít a gránátalmás, tulipános díszítési móddal a *bihardancsházi* eklézsia terítőjének hímzőasszonya: a körbekunkorodó szár megmarad ugyan, de ezen azonos nagyságú képzelet-virágok sorakoznak, kis háromágú levelek társaságában. (47. kép.)

Kedvelt elrendezési módja volt a skófiomos terítők mintáinak a csokorra alakított mustra, ahol a különböző virágok ívelt száron, de sohasem szimmetrikusan hajlanak két-három-négyöt felé. Számtalan terítőn megtalálható ez a már szinte hagyományossá vált és az ország minden területén felbukkanó díszítési mód, amelyre érvényes a korábbi véleményünk, hogy ti. nincs két egyforma minta a terítőkön. A hímzőanyag azonos: arany és ezüst, néha kék, zöld selyemmel tarkítva, azonban a fantázia a virágcsokrok alakításában is gazdagon érvényesül. A *bodrogheresztúri* terítő sarkaiban három gránátalma pompázik, de a szárokra gyöngyvirágot hímeztek. (48. kép.) Négy stilizált tulipános minta díszleleg a *kisपालádi* keszkenőn. (49. kép.) A *tatai* eklézsia terítőin fogazott szélű leveleket, szegfűt, tulipánt, gránátalmát látunk. A *nagylónyai* és az

33. kép

34. kép

35. kép

36. kép

37. kép

38. kép

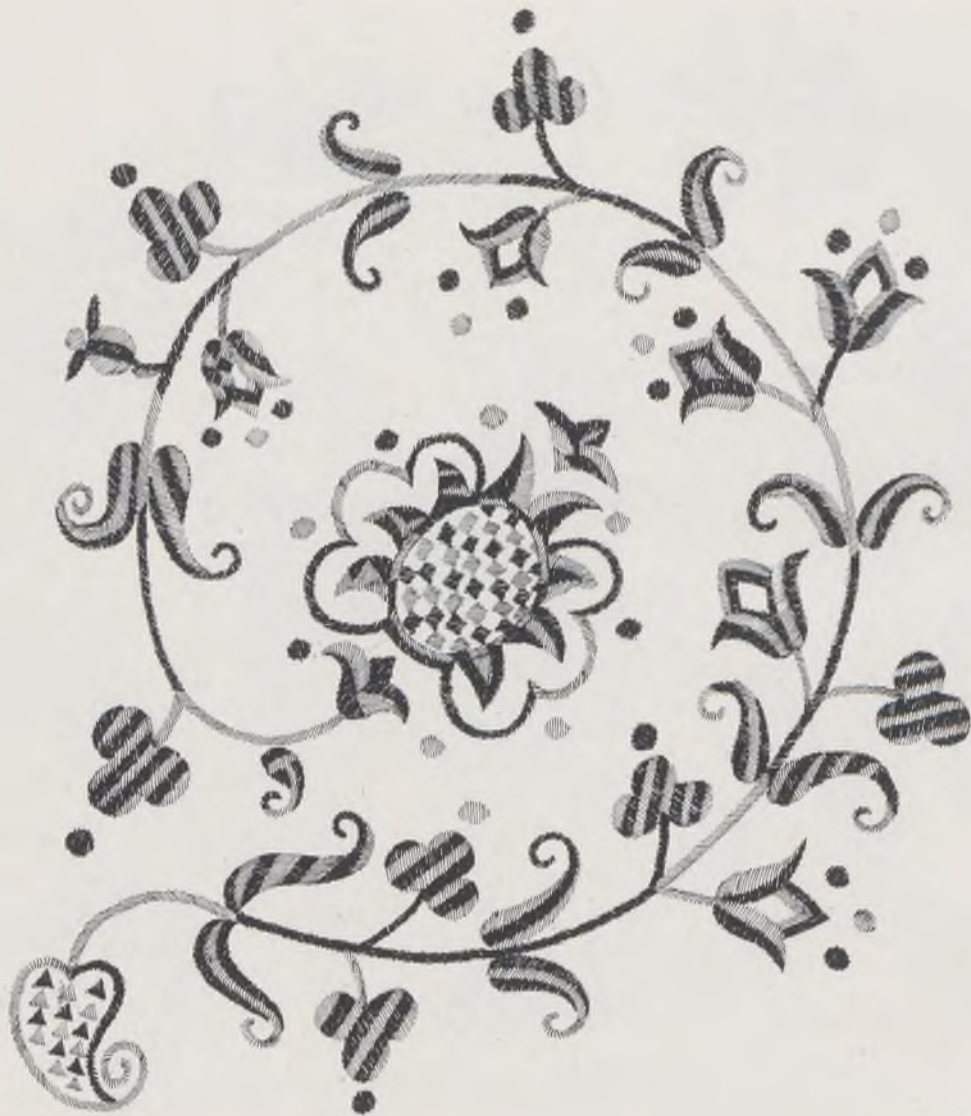
39. kép

40. kép

41. kép

42. kép

Iskolai és
Sárospatak
Képtárát

43. kép

44. kép

45. kép

46. kép

47. kép

48. kép

49. kép

aszalói terítő virágjait hiába keresnénk a természetben, mert a négy virágot a képzelet teremtette. (50., 51. kép.) A jármi eklézsia terítőjének tulipánjai már nem keresztezik egymást és a díszek alá madarat és bárányt hímeztek. (52. kép.) Ugyancsak szakít a hagyománnyal a nagykőrösi terítő hímzőasszonya, mert ő sem keresztezi a szárakat, hanem a középen levő nagy stilizált virágból nőnek ki a tulipánok és hajlanak kecsesen két oldalra. (53. kép.)

Keveset beszélünk az eddigiek folyamán az úrasztali terítőink feliratairól. Megállapítjuk, hogy a selyemmel, skófiummal hímzett textíliáink mintegy fele feliratos és ezek a feliratok a terítők, abroszok szélein, vagy a közép részen helyezkednek el, rendszerint kör alakú formában vagy koszorúval körülvéve. Ilyen kombinált alakban láthatjuk a feliratot a *tolcsvai* eklézsia terítőjén, amely egyébként ritkaságnak számít, mert a feliraton kívül a megterített úrasztalát is szemlélhetjük a koszorú felső mezőjében. (54. kép.)

Általában bibliai igék, mindenekelőtt az úrvacsora szerezteségi igéi olvashatók a hímzett feliratokon, de gyakori az adományozó és az egyházközség nevének, az adományozás évének a megörökítése, amelyekből azonban nagyon ritkán hiányzik a szokásos formula: „Isten ditsőségére ajándékozta...” Néha egészen hosszú szöveget hímeztek az abroszokra, mert a nagy felület alkalmas volt erre. Versben, vagy prózában jelennek meg a feliratok a terítők szélén vagy közepén, de minden esetben a mélységes hitről, az Isten, és anyaszentegyház iránti szeretetről tesznek bizonyosságot a szövegek. Lásunk ezekből néhány példát, mert református templomaink úrasztali terítőinek egészen sajátos, például a római katolikus egyház textíliáin soha elő nem forduló feliratokról van szó.

Időrendben haladva, előbb a XVII. századból való úrasztali terítőink, abroszaink felirataiból idézünk néhány gyöngyszemet. A *kovászlói* eklézsia „sáhos” abroszára ezt hímezték: „*Sulyok Ferentzné Csomaközi Borbála atta Isten tisztességére, Anno 1661. Az Úrnak áldása maradjon az anya szent egyházon Kovászlai Templomba*”. A *hernádsadányi* templom úrasztalát díszítő „fejér bíbor, arany virágos keszkenőjén” ezt olvassuk: „*Az én Istenemnek leg kisebb szolgáló leánya, Sálfi Kata tsináltattam és adtam az én édes Istenemnek ditsőségére a Zsadányi ekkléziának, Anno Domini 1683*”. Őszövétségi igét hímeztek a *munkácsi* eklézsia egyik terítőjére: „*Mindnyájan akik zomjuhoztok jöjjetek e vizekre tiis akiknek ninczen pénzetek jöjjetek el és vegyetek minden jutalom nélkül bort és olayt. Ésa. 55:1. Anno domini, 1656*”. Zsoltáridézet olvasható a *nemesbikki* eklézsia „sokféle selyemmel, arannyal varrott patyolat keszkenőjén”: „*Kostolljátok meg és lássátok meg melly igen jó légyen az Úr. Psal. 34. — Boldogok azok, akik a Báránynak vaczorájára hívattattak. Apoc. 19. Nemzetes Gellérfi Istvánné Váczi Borbála asszony ajándéka, Anno 1653*”. A helyes úrvacsoravételre tanít a *nagyari* egyházközség, Máriássy Mária által 1648-ban hímzett terítőjének felirata:

„*Nagy szépen ki teczik szent Pál intésiből,
Korinthusiakhoz írott leveléből
Az ő levelének tizenegy részéből,
Hogyha ki méltatlan eszik e kenyérből
És ha ki méltatlan iszik e kehelyből,
Nem adatik neki rész az idvességből*”.

A fiait saját vérével tápláló pelikán régi szimbóluma Jézus Krisztusnak. Ennek egyik nagyon kedves emlékét találjuk a *misztótfalusi* eklézsia

50. kép

51. kép

52. kép

53. kép

54. kép

pelikánnal díszített úrasztali kendőjének hímzett szövegében: „Az Úr Jesus Kristus az igaz pellikán, ki meg eleveníti a mi lelkünket az örök életre. Ámen. Az néhai Gönczi Eötvös Janos megmaradot eözvegye nemzetes eözvegy Doris Aszszony, Anno Domini, 1650”. A bódvavendégi egyházközség számára Szentgyörgyi Mária 1690-ben terítőt adományozott, melyre a 116. zsoltár 17—18. versét strófába szedve hímezte rá:

„Tenéked hálaadásnak áldozattyaival
áldozom.
Mindenkor a kegyes Úrnak nevét
segítségül hívom,
Mellyeket az én ajkaim ígértek, ime meg
adom,
Szent gyülekezet előtt Ő néki ezzel
áldozom.”

Könnyed ritmusa, ugyanakkor mély tartalma van a lácacsékei eklézsia egyik úrasztali terítőjére hímzett versnek:

„Ez kis varrot kendőt,
Szentségre illendőt.
Az Úr asztalához,
Sákramentumához,
Lélekből konferálja,
Czekei Ekléziára,
Kutyovitz Anna
Igaz munkájának
Szívbéli ajándéka. 1646.”

A kátaszentmiklósi eklézsia egyik 1655-ben adományozott terítőjére ezt hímézték:

„Istennek Szent Lelke, hivek bölts Mestere,
Lelkemnek is vezére, szívemet illette,

Tüzét élezgette, Istenhez engesztelte,
Hogy ez keszkenőtskét rendelném Isten
tisztségére.”

A másik abroszon ez a felirat olvasható: „Az Szent Miklósi Eklézsia számára nemzetes Kákótz István és hites társa nemzetes Turi Kata aszszony atták ez abroszt, a kannát és pohárt és aranyos keszkenőt istenes indulatjokból. Anno. 1689”.

A szöveges feliratok közül talán a legszebbek a rozsályi eklézsia abroszának hálaadó sorai: „Én Istenem, a mit nekem adtál, irgalmasságból adtad. Én is a Tiedből, hozzád való szerelmemből adom ez kis ajándékot a Te ditsősségedre és szent asztalod ékességére. Tied legyen Uram a ditsősség, hogy engemet erre segítettél. 1665. Rózsály. Nagy Jakabné Dorkó aszszony kevés költséggel.”

Bibliai idézetet és verset híméztek a mándoki templom abroszára 1768-ban: „Jel. 19:7, 8, 9. Örüllünk és örvendezzünk és adjunk ditsősséget Neki mert el jött a Baranyinak menyekzője, és az Ő felesége el készítette magát, és adatott néki hogy fel öltözzön tiszta és fényes bíborban, mert a bíbor a szenteknek meg igazulások. Boldogok azok akik a Bárány menyegzőjének vatsorájára hívattak. Jel.22:17. A Lelek is és a Meny Aszszony ezt mondják jövel! Aki hallya is ezt mondja jövel! és aki szomszujhozik jöjjön el, és aki akarja vegye az életnek vizét ingyen” — az abrosz közepén olvasható:

„Lelki jegyesemhez való hűségemből
Olly késséggel fogtam Ő segedelméből
Ny-ilyán lásd, és példát kegyesen végy ebből
A-z I-stent féld, s errül itély szeretetből

*K-ér L-ek jobbat s többet adj hát te még
ennél
Á-d az Úr kegyelme tsak kérd tőlle hittel
R-eménységed meg lész s megáld ezet
hid el
A-djon is az Isten kérem tiszta szívvel”*

Ha az akrosztichonban írt vers első betűit összeolvassuk, megtudjuk az abrosz készítőjének nevét: Lónyai Klára. Az előbbi bibliai idézetet hímeztette szóról szóra a nábrádi eklézsia nagy abroszára Lónyay Júlianna 1770-ben, ő azonban már két verssel egészítette ki a prózai szöveget:

*„Gyulaffy Miklós életének fele
Lónyay Júliánna szeretettel tele
Lévén Jesusához kíván lenni vele
Ezer hét száz hetven esztendő számára
Mikor el jutottam karátsón havára
Ez abroszt varrattam az Úr asztalára
Nábrádon ajánltam Jesusom számára”.*

Az idézett — négyzetes elrendezésben hímeztet — vers szövegén belül ez a strófa áll:

*„Mit használ énnékem testem kínra adnom
Vagy adakozásban szegényül maradnom
Jobb lesz szeretettel szívemben fogadnom
Jézusomat s hittel elébe szaladnom
Így siet és ohalyt Jézusához buzgó
Reformata szent vallásomat kedves
Párommal edjütt tarto lelkem”.*

Végül 1827-ből idézünk egy verset, melyet a gibárti eklézsia szőlőfürttel, kalással, búzavirággal díszített selyem terítőjére hímezték:

*„Tsak ott lehet víg az asztal,
Hol kenyér és bor vigasztal.
Zsengeül kalászt és szőlőt,
Szentimrei Katalin szótt”.*

Feliratos textíliáink közül kétségtelenül a szakolyi gyülekezet nagy abrosza viszi el a pálmát, mert ezen nem kevesebb, mint 40 sorban olvashatjuk az 51. zsoltár 1—6 versét, úgy, ahogy Szenci Molnár Albert lefordította és a jelenlegi énekeskönyvünkben is megtalálható. (55. kép.) A szöveget arannyal hímeztet nyolc recetábla közé helyezte el, a sarokdíszeket szintén arany skófiummal díszítette az ismeretlen adományozó.

Az idézett szövegekből nem csak az adományozók hit- és lelkivilágába nyerünk betekintést, hanem az is kitűnik, hogy a terítőket, abroszokat nem maguk az adományozók hímezték. Láttuk, hogy Sálfi Kata „tsináltatta”, Lónyay Júlianna „varratta” az úrasztali abroszokat, a kátaszentmiklósi terítőt „rendelték” az úrasztalára. Arra is találunk példát, hogy férfi ajándékozta a terítőt: a szamostatárfalvi eklézsia leltárában ezt olvassuk: „vagyon egy lengyel patyolat keszkenő veress és zöld selyem varrással, a közepinn ilyen varrás vagyon zöld selyemmel: Sütő uram varratta az úrasztalára”. Még érdekesebb a salánki templom egyik terítője, amelyre szépen ráhímezték: „Én Szőnyi Éva magam selymével varrattam a Salánki Ecclesiának Isten ditsősségére. 1740.” Közös vállalkozás eredménye volt a komádi eklézsianak adományozott terítő elkészítése. A terítőn ezt olvassuk: „N. Pércsi István uram istenes buzgóságából szerelmetes leánya Pércsi Erzsébet munkálódása és Török Sára aszszony forgolódása által készítettet. 1718”. A dömsödi egyházközség „arannyal varrott s arany tsipkés fejej patyolat keszkenőjé-

VI * INDIKS SZIVEMBEN NAGY VIGASÁGOT ES VIDAM LÉLEK ENCEM ERŐSÍT
 HOGY ÖRÖMET ERŐSEM IJACALMADOT KEGYELMESECEDEL ENCEM BATORISZ

V * REITSDEL SZINEDET VÉTKEIM ELŐL FERTELMES BÜNEIMET NETKINTSÉD
 HARAGOS ORZADAT ROLAM EL VÉCTED SZABADITS KI MINDEN BÜNEIMBOL

V * URAM TEREMTS BENEEM TISZTA SZIVET MINDEN DOLCAIMAT LEGYEN ELŐTTED
 UJTSD MEG BENEEM AZ ICÁZ LELKEI HOGY ELETEM KEDVES LETEDET MINDGALTAL

VI * NE VES EL ENCEMET SZINEDEL ELŐL ES NE VEDDEL SZENT LELKEDET ENCEM
 SOT TELYES ÖRÖMET SZERÉZ EN BENEEM TEGY BIZONYOSA ENCEDEL MEDROK

VI * INDIKS SZIVEMBEN NAGY VIGASÁGOT ES VIDAM LÉLEK ENCEM ERŐSÍT
 HOGY ÖRÖMET ERŐSEM IJACALMADOT KEGYELMESECEDEL ENCEM BATORISZ

V * REITSDEL SZINEDET VÉTKEIM ELŐL FERTELMES BÜNEIMET NETKINTSÉD
 HARAGOS ORZADAT ROLAM EL VÉCTED SZABADITS KI MINDEN BÜNEIMBOL

V * URAM TEREMTS BENEEM TISZTA SZIVET MINDEN DOLCAIMAT LEGYEN ELŐTTED
 UJTSD MEG BENEEM AZ ICÁZ LELKEI HOGY ELETEM KEDVES LETEDET MINDGALTAL

VI * NE VES EL ENCEMET SZINEDEL ELŐL ES NE VEDDEL SZENT LELKEDET ENCEM
 SOT TELYES ÖRÖMET SZERÉZ EN BENEEM TEGY BIZONYOSA ENCEDEL MEDROK

LI SOLTAR. * *
 DE TI AZ KAZMADOT SZ
 KETED ES HEN KEDVOD
 A TIZTA LYTET EKA TE
 VITKOS SOK TEREGET
 NAGY KEGYELMESEM
 KEN MEG JELENTED

LI SOLTAR. * *
 NEKT IM LAYON ES NYILAN
 KO EKT EN HOGY ENAYON
 LOSAGYAN FOCAGYON ES
 BILGEM AZ ENAYONTO
 SZAMAZTAM SZOLEMBO
 NOS VETEKOL LETEM

LI SOLTAR. * *
 VEKIZTETMA TE SZOM
 ID ELOT NIERT ENCE MET
 MELTAN MEG BUNTEMETZ
 RAM VETED BENEEM ITE
 LETEDET MINDGALTAL
 KAZ ITULO LEHET EZ.

LI SOLTAR. * *
 IRAM HIRTENKECEMONT
 HONAL ES ADONTOU TIZZ
 TAN NEKULODOK MESSIG
 ENCEM ES SZERZ NIERT
 TIZON ES FELEKAZLETES
 A TIZTA HONAL.

LI SOLTAR. * *
 MIERT IOL ESMESEM GYONOS
 VOLTOMAT ES BUNOM MIK
 DE NEKOR FODOS ELŐTTEM
 MELLETY KAK TE ELENED
 TIZLEKEDTEM MELJ MIAI
 TIZTEDED NAGY JELALMAT

LI SOLTAR. * *
 MOST OKANNOZHUFEKEDZ
 SYTEM AB BERT FEREMEN
 NAGY IJACALMADOT ES MEG
 VIDAL BENEEM EN TIZEM
 KEK MIELJETA TIZEMEN
 GON OLYVE EKONTOT.

LI SOLTAR. * *
 TÖRÖKDEK AZ ENMAYOS
 MEIMET MINDGAL SZOMO
 FERTELMEK GEMBOK NAL
 EL FERTEZTETEM ESRT
 EMET TIZZITVAD EL
 NAGY KEGYELMEKEDDOL

LI SOLTAR. * *
 UA IETEN KEGYELMEZ
 MEG ENCEM KEVÉZ
 SÉGED IZERANT RÓMOS
 KÖLJ KAJTAN BUNEMOZ
 TÖKED MEG TIZTITVAD
 NAGY IJACALMADOT VÉZ IOL
 NYLÉLEMEN

LI SOLTAR. * *
 TÖRÖKDEK AZ ENMAYOS
 MEIMET MINDGAL SZOMO
 FERTELMEK GEMBOK NAL
 EL FERTEZTETEM ESRT
 EMET TIZZITVAD EL
 NAGY KEGYELMEKEDDOL

56. kép

nek” felirata azért különleges, mert a megrendelő és a készítő nevét egyaránt olvashatjuk a szövegben: „Hajós Jánosné árva Bori Susánna varratta a Dömsödi Reformata szent Ekklesiának, 1726. Mész Erzsébet varrta”.

Mindezek, és egyéb adatok azt bizonyítják, hogy a XVI. századtól kezdve külön foglalkozásnak, mesterségnek számított a hímvarrás és tény, hogy férfiak is részt vettek ebben a művészi és minőségi munkában, sőt a „hímvarrók”, „aranyvarró”, „aranyszövő” céhek tagjai férfiak voltak, mert az asszonyok nem lehettek a szervezet tagjai.

Természetesen ebben az iparszerűen végzett munkában a céhtagok feleségei, leányai tevékeny részt vettek.

Mindenesetre például Debrecenben — céhen kívül ugyan, hiszen csak ketten voltak — de már 1725-ben Kerekes Mihálynak és Tóth Istvánnak „pártacsináló” műhelye volt a Czegléd utcában. 1771-ben pedig Fekete József „arany varró” nyitott üzletet a Varga utcában.

Skófiomos hímzéseink mintái a XVIII. század végére elsatnyultak, maga a skófiom eléggé durva és vastag kivitelben, néha flitterrel és gyönggyel alkalmazva jelent meg a selyem anyagú, rendszerint rojtos, bojtos úrasztali terítőkön.

Annak tanulmányozására, hogy miképpen alakult, gazdagodott, stílusában esetleg hanyatlott egy, a múlt század elején épült református templom textilállománya, átvizsgáltuk a *Budapest* Kálvin téri templom úrasztali terítőit. A gyülekezet 1796-ban létesült. Ezzel magyarázható, hogy a textíliák között van egy XVIII. század végétől származó skófiomos, flitteres terítő, egy

1796-os évszámmal ellátott, színes selyemmel hímzett, arany csipkés abrosz, egy XVIII. század végétől való török pesgir kendő, egy szintén ebből a korból való, minden bizonnyal indiai eredetű, 70 cm széles, 220 cm hosszú, ezüstsálból szőtt súlyos takaró, egy 1803-ban, atlasz selyemből készült skófiomos, flitteres nagy abrosz, egy 1814-ben készült nagy bársony takaró német nyelvű felirattal, egy XIX. század elejétől való nyomtatott díszű, közben skófiummal varrott nagy abrosz, egy 1865-ben ajándékozott hímzett damaszt abrosz, egy 1886-ban, neoreneszánsz motívumokkal hímzett kisebb terítő, (56 .kép.) egy 1896-ban készült nagy vászon abrosz, kalással és szőlőfürttel hímézve, egy szintén 1896-ban ajándékozott nagy zöld selyemabrosz, amelynek közepére nyitott könyvet híméztek, egyik oldalára a 65. zsoltár 2. versét a szöveggel és kottával (!) együtt, a másik oldalára bibliai ígét: „Szenved-é valaki közöttetek . . .”. Ezekon kívül zöld, kék, fekete, bordó, meggyszín bársony takarók, több nagy méretű rojtos selyem kendő, kalocsai mintás hímzett, fehér damaszt, fehér csipketerítők és abroszok találhatóak a Kálvin téri templomban. Egy évszázad stílusváltozása követhető nyomon a textíliák anyagát és díszítményeit vizsgálva. A klasszicizmus, a biedermeier, az eklektika rányomta bélyegét az abroszokra, a szószéktakarókra, amelyek anyaga túlnyomórészt vastag kelme, sok rojttal, bojttal és általában a díszítmények gépi hímzéssel, vastag skófiummal, színes selyemmel készültek. Szecessziós mintájú textíliája nincs a Kálvin téri gyülekezetnek, ami azt jelenti, hogy 1900—1910 között senki sem adományozott terítőt a templom számára.

RECE- ÉS CSIPKEMUNKÁK

Recemunkának nevezzük a csomózott, négyszögű hálós alapra hímzett színes vagy fehér díszítést. Az ilyen technikával készült abroszok, terítők különlegességnek számítanak a magyar hímzésben. A XVI—XVII. században gyakori volt a recetáblák színes selyemmel való hímzése, később a fehér szín vált általánossá. Református templomainkban mindkét díszítómódra találunk példát, illetve emlékművet. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai szerint — csekély számban ugyan — de szerte az országban előfordulnak a recetáblás abroszok az úrasztali felszerelések között. Lássunk néhány ilyen leltári adatot az egyházkerületekből:

Dunamellék: „egy régi patyolat, fehér keszkenő, a négy szegletén kötött reczés virágú”, *Fadd*; „egy 12 quadrát tsipkéből és 12 quadrát patyolatból össze varrott, körül rojtos fejér abrosz”, *Dabas*.

Dunántúl: „egy matska nyomos abrosz, melynek a köze kötéses”, *Királyszentistván*; „egy tsipkés szélű reczés, sávoljos abrosz”, *Tórvázsony*.

Tiszáninnen: „egy krakkai abrosz, mind a két végi csipkés és recés”, *Aszaló*; „három abroszok, egy reczés, selyem apró virágokkal ki varrva”, *Berzék*; „egy borsós recés abrosz”, *Felsőkelecsény*; „egy négy szegű abrosz, egészen reczés”, *Gesztely*; „egy reczés szélű abrosz”, *Golop*; „egy

hajdani reczés kotzkás abrosz”, *Gönc*; „egy reczés abrosz a láda fenekén, a többinek aljáváak”, *Mád*; „egy régi, közepén reczés, szélein tsipkés, a szélein tsipke mellett veres pamuk virágokkal ki varrott nagy abrosz”, *Méhész*; „egy aranyos és veres selymes reczés keszkenő”, *Miskolc*; „egy reczés ablakos gyólts abrosz”, *Borsodnádasd*; „egy abrosz, mely reczésből és gyolcsbul állított össze, köröskörül fejér csipkés”, *Otrokocs*; „reczével és gyolcsbul kockáson csinált gyólts abrosz”, *Sajókápolna*; „egy abrosz gyóltsbul, mely közé reczék vannak varrva”, *Szőlőszardó*; „krakkai abrosz formára szót körös-környül reczés, a reczén kívül egészen rojtos abrosz”, *Tállya*; „egy reczés gyólts lepedő”, *Vajkóc*.

Tiszántúl: „gyólts abrosz, a közepén végig fejér kötés van és mind a négy szegletei felől egy kis helyen négy szegű háló forma reczés kötés vagon”, *Császló*; „aranyos fejér vesszős recze fátyol keszkenő”, *Nagyszekeres*; „egy körös-környül tsipkés és a közepin is cikkenként reczés lepedő forma abrosz”, *Nyirtura*; „szép vászon abrosz, a négy szegin virágos kötés vagon és a közepén is hasonló virágos kötés”, *Turistvándi*; „egy reczésen és kotzkásan, kék, sárga és veres virágokkal ki varrott abrosz, melynek a kerülettyén fejér tsipke vagon”, *Vámosatya*.

Néha a „táblás”, „ablakos”, „krátás”, „fókos” jelzők utalnak arra, hogy az abroszokat

rece díszítette: „egy táblás, szőrből, selyemből kötött abrosz”, *Átány*; „egy táblás reczével való gyolts abrosz”, *Gice*; „egy rojtos ablakos abrosz”, *Vajkóc*; „egy krakkai abrosz, krátás szegletű”, *Radnót*; „egy kráta varrással, fejr selyemmel négy ágra varrott fejr patyolat kendő”, *Tarcal*; „egy gyolts krátás keszkenő”, *Zeherje*. A „kráta” szó a latin „crates” szóból ered, jelentése: rostély. *Rudnán* 1755-ben két abroszt jegyeztek fel a leltárba: „egy nagy fiókos retzés, körülötte csipke, más kis fiókos, retzés”.

A XVII—XVIII. századi leltárak szerint tehát viszonylag kevés recetáblás terítő, abrosz volt az eklézsiák birtokában. A leírások azonban nem voltak mindig pontosak, mert olyan gyülekezetekben is találtunk recetáblás abroszt, ahol ilyen technikával készült textíliát nem említenek az összeírások. Mindenesetre az egyéb himzésű úrasztali terítőkhöz képest valóban kis számmal fordulnak elő a recetáblás abroszok a református templomokban. Megállapításunk országos viszonylatban is érvényes, de ezt mutatja például az alábbi statisztikai adat is, amelyet a szabolcs-szatmári egyházmegye 1809-es összeírásából, illetve leltáraiból vettünk: 1809-ben 161 református gyülekezetben volt 1375 darab különféle terítő, ebből azonban csak mintegy 20—25 volt recetáblás munka.

Fehérgyarmat leltárában sem szerepelt semmiféle recetáblás terítő, pedig az eklézsia birtokában van egy 1677-ből és egy 1712-ből származó keszkenő. Az 1677-ben ajándékozott terítő négy oldalát díszíti az egyszerű, tulipánmotívumokból alkotott rece, amelyet borvörös színnel hímeztek. Sokkal szebb a másik terítő, amely szintén tulipános motívumokból, 25 rece és fehér táblából állítottak össze. Az átlósan elhelyezett tulipánokból kettő fehér, kettő ekrű színű. A te-

rítő négy oldalát fehér csipke szegélyezi, ezen belül zöld selyemmel hímezett felirat olvasható: „Isten ditsőségére tsinálta n. Tsoknyai György hites társa Bíró Maria Anno Domini 1712”.

Hasonló tulipános mintákkal, de nagyobb recetáblákkal készült a XVIII. században a *cégénydányádi* eklézsia abrosza. Az abroszon 15 rece és 15 fehér tábla váltakozik, a széleket itt is legyezős mintájú csipke szegélyezi.

Vámosoroszi leltára eléggé szűkszavúan írja le a recetáblás abroszt, ha azonban megnézzük ezt a véleményünk szerint XVII. századból származó textíliát, csak ámulni lehet a minta szépségén, a munka tökéletességén. 21 recetábla és 21 fehér tábla alkotja az abrosz felületét. A receminta forgó rózsát utánoz, két ága török körte, két ága stilizált virág, egy-egy kisebb virággal. Az abrosz három oldalát cakkos csipke, egy oldalát sima csipke díszíti.

Szintén keleti elemeket fedezünk fel a *nagylónyai* eklézsia recetáblás abroszán, amelynek négy oldalán 3-3, zöld selyemmel és fehér cérnával hímezett minta helyezkedik el. A sarokban lévő minták arabeszkos szalagfonatokból állnak, míg a középső minta körbekunkorodó szár, kis kacsokkal. Az abrosz közepe lenvászon, benne félköríves mintákból alkotott koszorú, befelé nyúló stilizált 4-4 gránátalmával, illetve virággal.

Csak öt recekockából áll a *rápolti* templom kisméretű keszkenője, azonban a hímezése nagyon szép. Az öt mezőben 4-4 egymással ellentétes irányú tulipán, egy-egy sarlós levél hajlik két oldalra. Középen datolyához hasonló dísz helyezkedik el. A receminta halványsárga és zölddel hímezett.

Külön kell beszélnünk a *debreceni* Nagy- és Kistemplom recetáblás terítőiről, mert ezek páratlanok a maguk nemében. 1762-ből fennma-

radt egy leltár, amely felsorolja a két templom úrasztali terítőit, köztük a recetáblás abroszokat is. A nagytemplomi abroszról így ír a leltár: „egy reczés patyolat abrosz, koczkás, csipke a szélin körös-körül, Szemere Istvánné ajándéka”. A Kistemplomban négy recés abrosz volt: „egy arannyal, ezüsttel varrott és elegyes sejmes kimettzett reczével csinált nagy abrosz, K. S. betűk találatnak a közepén: egy reczével kotzkásan csinált abrosz, a szélein is recze csipke minden betű nélkül. Szemere Istvánné, konyári Kenéz Anna munkája; egy ótska reczés abrosz, a mellyért újat adtanak az idevaló varró asszonyok olly véggel, hogy a fellyebb írt ótska reczést kétfelé vágván, valamelly szegény külső ekklesiának adgyák; egy gyolts abrosz, reczével van elegytve, a szélin körös-körül aranyos, ezüstös kötés vagyon és néhol meg is keshedt.” A leltárban szereplő öt recetáblás abroszból hármát őriz az egyházművészeti múzeum Debrecenben. A kettévágott ócska abrosz ismeretlen helyre került, és hasonlóképpen ismeretlen a sorsa a „megkeshedt”, vagyis rongyos abrosznak.

Kétségtelen, hogy a három recetáblás abrosz közül a legszebb és a legrégebb az a 20-20 fehér vászon és ekrü színű recekockából összeállított, szélein aszúrozott csíkokkal körülvett és a négy oldalán széles arany-ezüst vertcsipkével díszített abrosz, amelyet a Kistemplom leltárában „arannyal, ezüsttel varrott és elegyes sejmes, kimettzett recze” elnevezéssel jegyeztek fel. Ha szemügyre vesszük az abrosz vászonkockás mezőit, ennek díszítőmennyait, azonnal a török hímzések jutnak eszünkbe, mert a táblák szélein csikban jelentkező, skóffiummal kivarrt, fekvő S-szerű motívumok és az ezeket körülvevő, szálszámolásos öltéssel, vörös, kék, zöld és sötétbarna selyemmel hímzett minták tipikus török

díszítőelemek. A sötétbarna selyemnek nagymértékű és főleg a körvonalak hangsúlyozására való használata szintén a török hímzések jellegzetessége. Növeli a táblák szépségét az arany-ezüsttel, színes selyemmel hímzett csík fölött egyenlő távolságban elhelyezett szintén arannyal, színes selyemmel hímzett apró virágok sora. A recetáblák rendkívül finom munkával, csontszín és fehér cérnával varrottak: a négy sarokban két nagyobb, tagolt szélű levélből egyenes száron egy fehér virág nyúlik a középrész felé, középen egy kisebb virág helyezkedik el. A reneszánsz stílusú, olasz mintára készült recetábláknak a török hímzésekkel való alkalmazása olyan magyar különlegesség, amelyet csak a két stílusirányzat szerencsés összekapcsolásával tudunk magyarázni. Az abrosz kitűnő példa arra, hogy hímző asszonyaink hogyan fogadják be a külföldi hatásokat, hogyan olvasztják egybe, töltik meg új tartalommal, teszik sajátos magyarrá a különféle motívumokat és hímzés-technikákat. Jóllehet a vászon táblák mintái tiszta török eredetűek, a recetáblák olasz hatást mutatnak, semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy az abroszt Debrecenben hímezték, illetve varrták, mégpedig a XVII. század első felében. (57. kép.)

Nem kevésbé szép a másik *debreceni* recetáblás abrosz, amelyen 39-39 vászon, illetve recetáblából alkotott díszítőmennyt látunk. A fehér táblák aszúrozott szélűek, a recetáblák keretét háromszögletű fehér-ekrü színű minták veszik körül. A belső mezőben egy sarokból, illetve szívből kiinduló száron fehér leveleket, két nagyobb ekrü színű virágot és az átellenes sarokban fehér-ekrü színű stilizált tulipánt látunk. Amint mondtuk, a háló hímzése kétféle fonállal készült és ennek megfelelően a technika is

57. kép

58. kép

kétféle. Ezt a díszítési módot Olaszországban használták a XVII. század óta és lényege abban nyilvánul meg, hogy a hímzés plasztikusabb legyen, tehát a szövöttes öltés mellett létrejön a világosabb, fényesebb fonállal, fűző öltéssel készült technika. Ez az abrosz is *Debrecenben* készült az 1700-as évek elején, azonban a négy oldalt keretező csipke már nem helybeli és nem magyar munka, mindenesetre remekmű, melynek ismertetésére még visszatérünk. (58. kép.)

Részarányos mintákat látunk a harmadik *debreceni* recetáblás abrosz mezőiben, melyen 12-12 rece és sima vászonmező helyezkedik el egymás mellett. A recetáblák négy sarkában stilizált virágok, a középrészen nagy szegfűk helyezkednek el apró levelekkel, bimbókkal, kacsokkal. A virágok X, illetve + alakú szárak végén állanak. Az abrosz egyszerűbb vertcsipkével szegélyezett.

1704-ben a városi szegényház mellett felépült *Debrecen* harmadik istentiszteleti helye, az ispotályi templom. Áldozatos szívű hívek hamarosan ellátták az új templomot a szükséges úrasztali felszerelésekkel, azonban a legbőkezűbb adakozó Teleky József gróf özvegye, Bethlen Kata volt. 1743-ban egy aranyozott ezüst ún. „cápás” poharat, egy ezüst kelyhet, egy kisebb, talpas ezüst pohárt, egy ezüst tányért és két recetáblás terítőt küldött Erdélyből az ispotályi eklézsia részére. Az abroszt, illetve terítőt már 1741-ben megkapta az ispotályi gyülekezet, amelynek recetáblás díszítményei azonosak voltak a Bethlen Kata által már korábban, az *olthévi*, *gyulafehérvári*, *magyarkirályfalvi* eklézsiaéknak adományozott abroszok mintáival.

Az ispotályi templomnak küldött abroszt 13-13 rece és vörös patyolattábla díszítette. A hálós alapra a négy evangélista nevét, illetve

szimbólumát hímezte Bethlen Kata: Mátét az angyallal, Márkot a szárnyas oroszlánval, Lukácsot a tulokkal, Jánost a sassal. Az abrosz közepén lévő kockába az Agnus Dei, Isten Bárányának jelképe került. Az apostolok nevei szalagfonaton helyezkednek el, és minden tábla sarkában olvasható az A. B. K. = Árva Bethlen Kata neve. Az „árva” előnév nem valami nemesi címre utal, hanem arra a XVII—XVIII. században általános szokásra, hogy az özvegyek „árva” előnevet vettek fel, utalva ezzel elhagyott, magányos állapotukra. Az abroszt keskeny, selyem vertcsipke szegélyezte. Azért beszélünk múlt időben a szóban forgó abroszról, mert a textíliát időközben úgy restaurálták, hogy három darabba vágták, illetve két hosszabb és egy kisebb méretű terítőt készítettek belőle, a patyolat-táblákat bársonyra cserélték ki és a recetáblákat vörös selyemmel bélelték alá.

Hasonló módon jártak el a Bethlen Kata által adományozott másik recetáblás terítővel, bár ennek eredeti méretei megmaradtak, és a minták elhelyezése sem változott. Tehát az abroszt mintegy 20 cm szélességben gránátalmákból, stilizált virágokból, levelekből alkotott recsecsipkés sáv veszi körül. A díszítmények ekrű és sárga színű selyemmel vannak a vörös hálóra rádolgozva. A terítő közepén az Agnus Dei áll a keresztes zászlóval, a Bárány előtt kehely rajza látszik. A fehér vászonmezőket itt is fehér bársony helyettesíti és a recetáblák alatt vörös selyembélés van. Árva Bethlen Kata recetáblás munkái szintén az egyházművészeti múzeumban láthatók *Debrecenben*.

Az eddig ismertetett recetáblás abroszok és terítők mezői szabályos és azonos méretű négyszögekből tevődnek össze. Más az elrendezése azonban a *hajdúszoboszlói* eklézsiaétól nemrég

múzeumba került recés abrosznak. A téglalap alakú, fehér vászonból és széles recés sávval készült abrosz négy oldalát keskeny, mértani idomokkal hímzett csipke szegélyezi. Ezen belül tíz centiméteres sáv veszi körül az abroszt. A recetechnikával készült, fehér és ekrü színű fonállal hímzett sávban fekvő „S” alakú szarak kapcsolódnak össze, a bekunkorodó szár végén nagy stilizált virág helyezkedik el fehér és ekrü fonállal hímezve, közben kisebb virágok, levelek töltik ki a mezőt. A sávon belül négy vászoncsík, illetve mező helyezkedik el, a téglalap alakú mezőket három, szintén recével készült, egyszerűbb mintás, virágos, leveles csipkés anyag köti össze. A reneszánsz stílus jegyeit magas szinten képviselő, művészi mintáiban csodálatra méltó abrosz azért is becses és értékes számunkra, mert ismereteink szerint ez a legrégebbi receptmunkával készült úrasztali terítő a magyarországi református egyházunkban. Az abroszt, a rajta lévő, halványsárga selyemmel hímzett felirat szerint „Császi Mártonné, Mátyus Susanna” készítette és adományozta a hajdúszoboszlói eklézsiának — mégpedig 1614-ben! (59. kép.)

A *tatai* gyűlekezet 1764-es leltárában már ott található egy „körül tsipkés retzés abrosz”, amelynek mezőit fehér és ekrü színű selyemfonállal hímzett minták díszítik. Váltakozva helyezkednek el a nyolcágú, csillagos, tulipános, szegfűs, részarányos mustrák a szintén tulipános, egymásbafonódó száron, stilizált formában megjelenő virágokkal. A recés táblák között azsúrozott szélű, fehér kockák sorakoznak. (60. kép.)

Csak a négy sarokba illesztette a receptáblás betétet István Kata a *kupai* eklézsiának ajándékozott abroszon. A táblát keskeny sávban apróbb virágok szegélyezik, belül két-két szimmetrikus minta tölti ki a mezőt: egymással átellenes

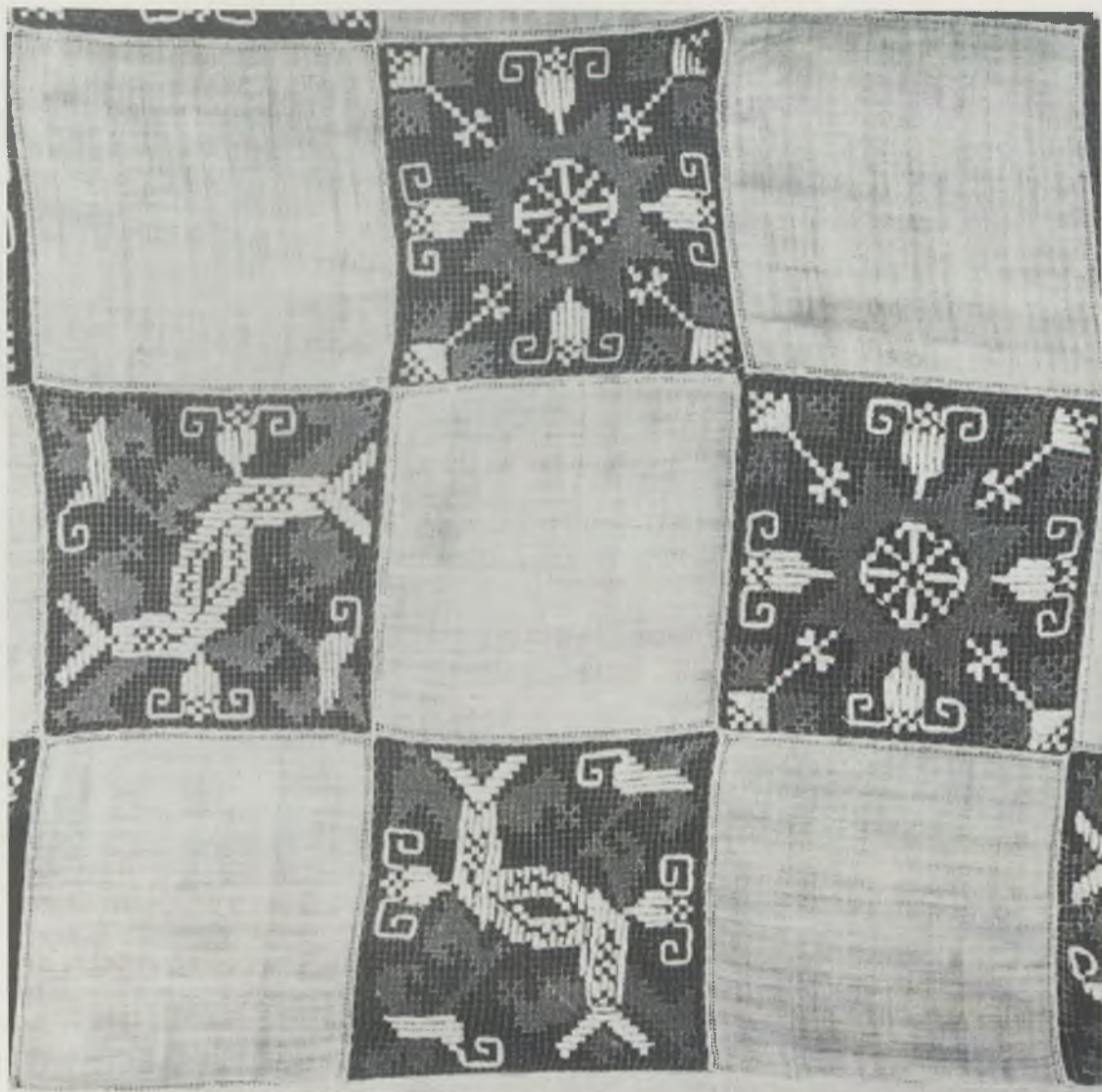
irányban két nagy virág, két nagy összekunkorodó levél és ugyancsak két fogazott szélű levél alkotja a mustrát. Az abroszt, felirata szerint „Szentpéteri Jánosné, István Kata tsinálta az Kupai Ecclesiában az áldozathoz, Anno 1693”. A lenvászon abroszt fehér csipkével szegte be az adományozó.

Rátérve a csipkemunkák ismertetésére, nagy általánosságban megállapíthatjuk, hogy a csipke az úrasztali terítőink díszítésében alárendelt szerepet játszott. A legtöbb, XVI—XVII. századbeli, színes selyemmel hímzett terítőinken, abroszainkon nem találunk csipkét. Ezek a textíliák többnyire egyszínű, vékony selyemfonállal szegettek. A színes selyem, az árnyalt hímzés, egyáltalán a pompázatos minta nem tűrt meg maga mellett csillogó skófiumból készült csipkét. A XVII. századi receptáblás abroszaink csipkedíszjei pedig szinte kivétel nélkül fehér színűek. A fémszálas csipkét a barokk hozta divatba és a barokkot követő rokokó, majd a biedermeier korban virágzott a csipkeművészet, a XIX. század végére pedig szinte elburjánzott és vált képes értékű mesterséggé.

A XVIII. századi skófiummal hímzett terítőink elmaradhatatlan velejárója volt a szintén fémszálból kötött, vagy vert csipke. A vászon abroszok szélét, a két vég összeillesztésénél az abrosz középrészét ugyancsak csipke díszítette. Ilyen abroszokat említenek a régebbi leltárak: „gyólts abrosz, a mellynek a két végi egy kevéssé rojtos, közepin pedig végig széles csipke”, *Csaroda*; „egy fejeér vékony gyolts abrosz, kötött fejeér csipkével körül véve, nem külömben a közepe is ilyen csipkével kötve van”, *Csengersima*; „tsipkés kerületű, kötéssel öszve foglalt nagy abrosz”, *Nyirtét*; „egy három szélbe, kötéssel egybe varrott kotzkás, sáhos abrosz”, *Szatmár*

59. kép

60. kép

cseke; „egy vékony gyolts abrosz, paraszt csipkével”, *Szabolcsveresmart*.

A fémszálás csipkék Olasz- és Franciaországból, a kereskedelem révén jutottak el hazánkba. Erre utal például a *debreceni* Kistemplom múzeumban lévő egyik abroszának leírása, amely a leltár szerint „frantzia tsipkével” van körülszegve.

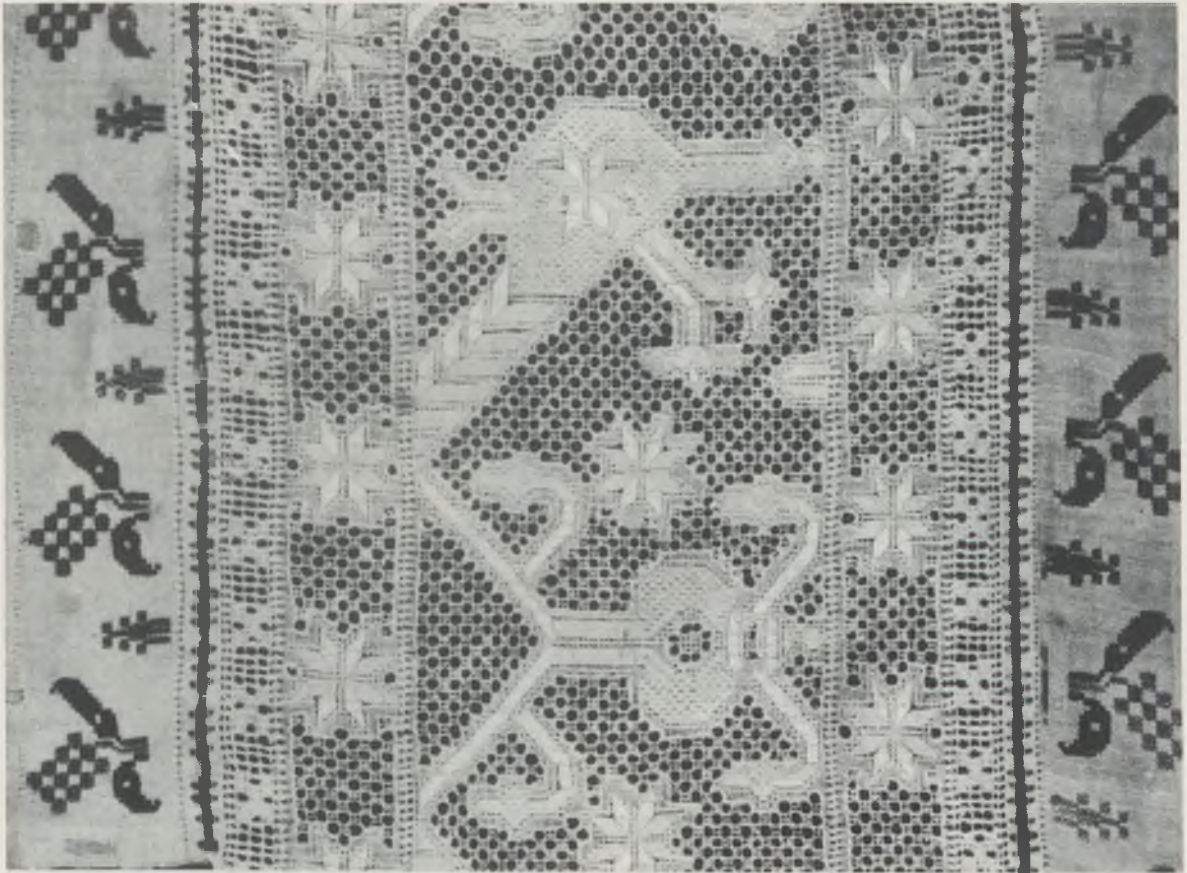
A fehér pamutból készült csipkéket azonban szinte kivétel nélkül a felvidéki csipkeverőktől szerezték be a hímzőasszonyok. A XVIII. században nagy mennyiségű csipkeáru talált gazdára az ország egész területén. Az eklézsiák leltárai azt bizonyítják, hogy hazánkban általánosan használták a „tót csipkét”. Lássunk néhány példát: „egy abrosz, közepén tót tsipkével öszve varrva, a szélin pedig széles tót tsipkével egész körül prémezve”, *Érszentkirály*; „egy közönséges gyolts keszkenő, tót tsipkével körül szegve”, *Érszodoró*; „egy abrosz tót csipkével”, *Kunszentmiklós*; „egy gyolts abrosz, a közepibe tót kötés, vesszős, a végi rojtos”, *Nyirparasznya*; „fejér gyolts abrosz, tót csipkével körül varrva”, *Sár-rétudvari*.

A felsőmagyarországi csipkéken kívül „hímes”, tehát színes selyemmel, zsubrikált technikával készült terítők is előfordulnak az úrasztali terítők között. *Juton* 1816-ban „tót hímű új abroszt”, *Alsósegeden* „tót hímű lenvászon abroszt” említenek az összeírások. A zsubrikált hímzések olyan csipkehatású, áttört munkák, melyek mintegy átmenetet képeznek a hímzések és a csipkemunkák között. Készítésmódjuk az alapanyag szálainak egyik irányba való kihuzásából és a hiányzó szálak minta szerint való beszövéséből áll. Az ilyen technikával készült terítők nagyon ritkán fordulnak elő az úrasztali textíliák között. Tudomásunk szerint csak a sá-

rospataki református múzeumban van egy ilyen terítő, ami *Mádról* került be a gyűjteménybe. A terítő két oldalát szálszámolásos hímzéssel díszített piros-kék-zöld színű stilizált virágmotívum szegélyezi. Ezen belül az áttört mezőben nyolcágú csillagok sorakoznak, majd szélesebb sávban ugyancsak színes selyemmel hímzett madarak állnak egymás mellett. A terítő téglalap alakú formája azt mutatja, hogy a textília nem egyházi célra készült, valószínűleg párnavég hímzett, illetve zsubrikált része lehetett. A madaras minták gyakoriak voltak a halotti lepedők, a háztartásokban használt ágyneműk díszítésénél. (61. kép.)

Úrasztali terítőink csipkeszegélyeit vizsgálva úgy tűnik, hogy ezek között sok a nyugat-európai eredetű, flamand, vagy holland munka. Ilyen például a már említett *debreceni* receptáblás abrosz csipkéje, amely finomságával, igényes és rendkívül szép mintájával arra vall, hogy ezt Hollandiából hozták Debrecenbe. A holland egyetemeket látogató kollégiumi diákok működtek közre a csipke beszerzésében.

Nem vitás azonban, hogy gyűlekezeteink asszonyai is foglalkoztak csipkeveréssel és készítéssel. Néhány terítőnek ugyanis annyira sajtósága a csipkedísz, hogy ezt csak maga a terítőt hímző asszony vagy leány készíthette és nem készen vette. Azokra a különleges díszítésű terítőkre gondolunk, amelyeknek négy sarkán kör alakú, vertcsipke dísz függ, illetve kapcsolódik az azonos anyagból készült, a terítőt szegélyező csipkéhez. Ilyen terítőt ír le a *botpaládi* eklézsia leltára: „keszkenő, sűrű patyolat, a négy szegletein egyforma virágok veres, sárga, kék és zöld selyemmel, mindenik virágnak a tővén tsipke varrva, körös környül sárga kötéssel”. Ilyen csipkés terítőt kapott a sárospataki református

61. kép

múzeum *Gelejről* és ilyen díszítésű terítője van a *dunaalmási* egyházközségnek. (62. kép.)

Néhány úrasztali terítő „vagdalásos” technikával készült. *Rudna* 1755-ből származó leltárában „metéléssel varrot abrosz” szerepel, *Borsodnádason* „lyukacsos varrású keszkenő” volt, ugyancsak „lyukas varrással” volt ellátva az *alsóvadásziak* egyik terítője, *Hernádszentandrás*on az egyik abroszról ezt olvassuk: „gyólts abrosz, szélein és végein lévő lyukacsos varrással és körülötte lévő keskeny tsipke”. Varrott, illetve kötött csipke díszítette az *erdőbényei* eklézsia egyik kendőjét, és ugyancsak „rendes kötéssel” látták el a *rimaszécsi* templom abroszát 1668-ban.

Vagdalásos technikával készült az *anarcsi* eklézsia nagyméretű abrosza. A fehér vászon anyagú, két végből összevarrt abrosz három oldalán, valamint az összevarrás mentén két sávban széles hímzett és vagdalásos technikával készült díszítményt látunk. A minták háromszögletű alakra helyezett ciprusfákból, gránátalmákból állnak, a szélek és a belső mezők kék színű selyemfonállal, keresztzemes technikával, fehér pamuttal hímzettek, közben helyezkednek el a négyszögletű, vagdalásos, illetve zsubrikált mezőkből alkotott felületek. A ciprusfa az egyik legrégebb török motívum, a gránátalma szintén keleti eredetű díszítmény, tehát az *anarcsi* abrosz ilyen szempontból is különlegességnek számít. (63. kép.)

Varrott recemunkáink legszebb és legrégebb darabja a sárospataki múzeumban lévő nagyméretű abrosz, amely Ábrahám áldozatát mutatja be.

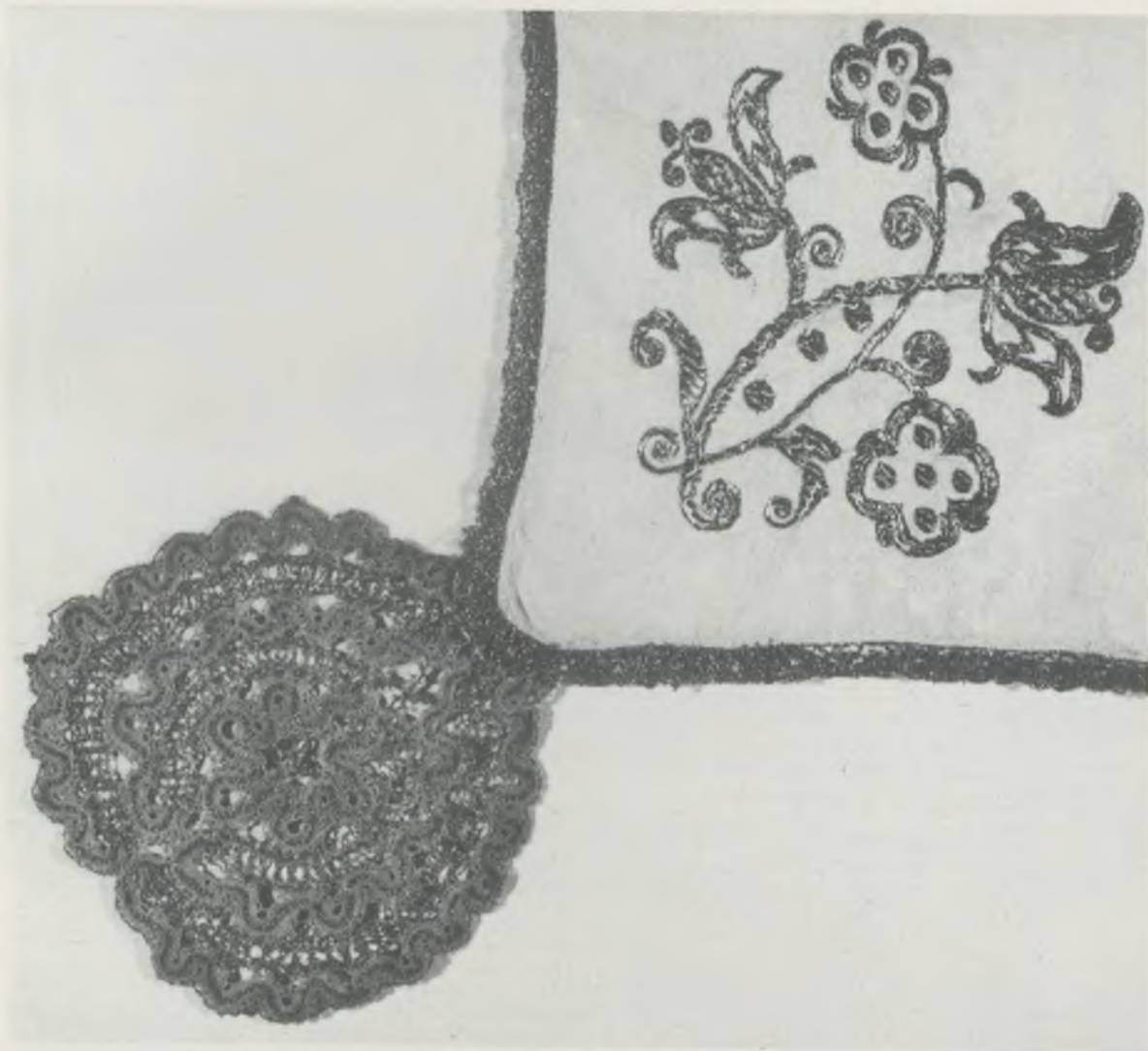
1881-ben kapta meg a múzeum a *verbőci* eklézsiaától a 153×128 cm nagyságú úrasztali abroszt, amely varrott recemunkával és vertcsip-

kével készült az 1600-as évek elején. A terítő alsó és felső szegélyét 20 cm szélességű, ivsoros csipke díszíti, ezen belül keskeny vászoncsík húzódik, a csipkét és a vászondarabokat mesterkével, vagyis csík alakú, szálvonással készült aszúrral erősítették egymáshoz. A terítő felső mezőjének középtengelyében áll a makkos, virágos, leveles életfa, a népművészet Keletről származó ősrégi mintája, amely a díszítményt két szimmetrikus részre osztja. Izsákot a bibliai leírással ellentétben nem az oltáron látjuk, hanem az életfa előtt térdel, kezeit imára kulcsolva. Ábrahám szoknyaszerű ruhában, jobb kezében kardot tartva áll Izsák háta mögött. Az életfa fölött egy-egy angyal lebeg, a bal sarokban pedig egy-egy kos áll, mint amit Isten rendelt oda, hogy Ábrahám azzal mutassa be áldozatát Izsák helyett. A részarányos elrendezés annyira szigorúan érvényesül a díszítményben, hogy Ábrahám és Izsák alakja és neve kétszer jelenik meg a felső mezőben, sőt a felirat: ABRAHAM—IZAK a bal oldalon MAHARBA—KAZI formában olvasható. Az alsó mezőt hullámos száron elhelyezett nagy szegfűk, peoniák, illetve stilizált pünkösdirózsák, bimbók, levelek díszítik megragadó szépséggel és gazdagsággal.

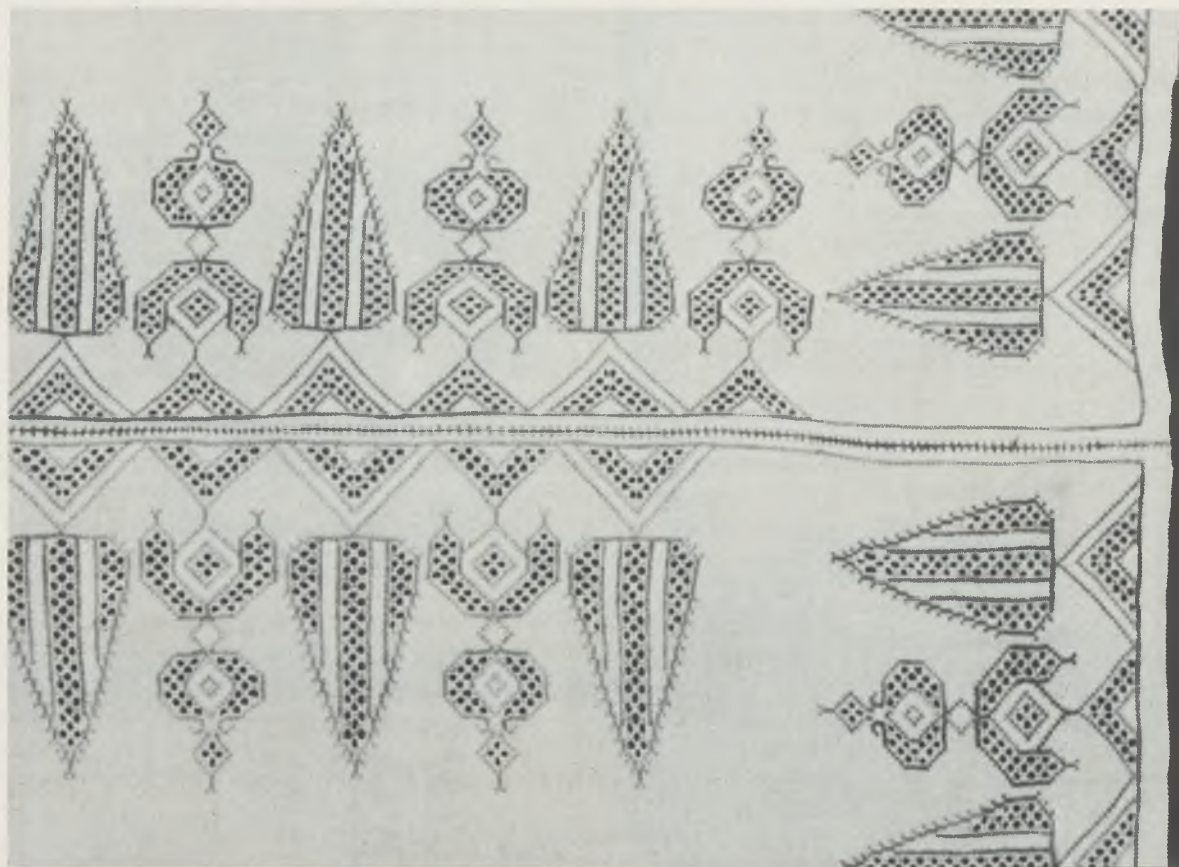
Tudjuk, hogy a rece- és csipkemunkák igazi hazája a Felvidék, tehát a *verbőci* abrosz itt készülhetett. (64. kép.)

Ábrahám áldozata, mint emberáldozásos minta a népi hímzések közé is bekerült. A XVIII—XIX. századból maradtak fenn azok a keresztzemes vagy szálánvarrott párnavegek, amelyek a téma eredeti értelmével már nem törődve, megjelennek Ábrahám és Izsák, néha alig felismerhető formában, pusztán díszítő céllal.

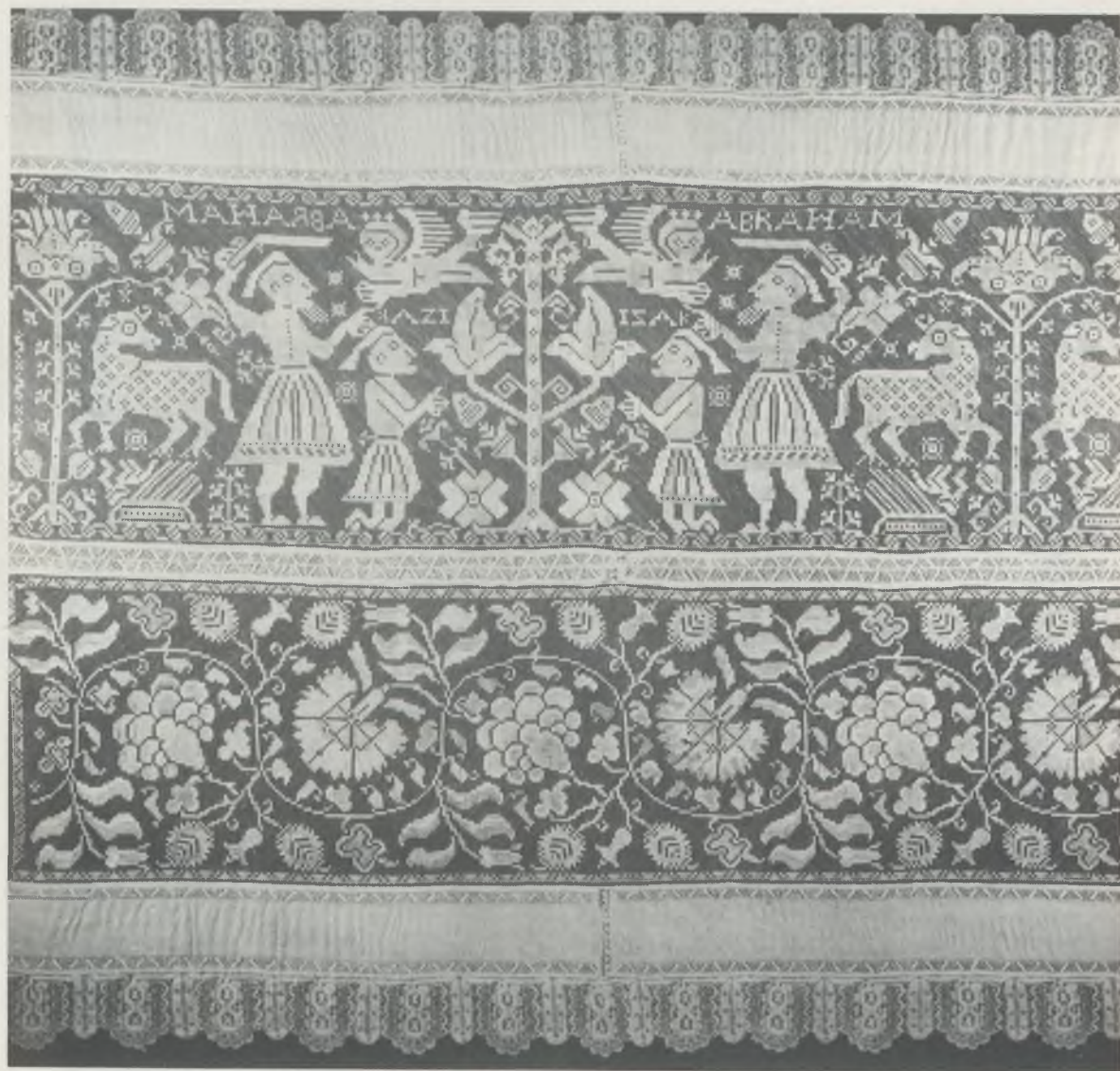
Felvidéki csipkemunkának tartjuk a *bereti* eklézsia egyik rendkívül szép úrasztali terítőjét,

62. kép

63. kép

64. kép

65. kép

amelynek négy oldalát sima csipke, belül indák és levelek, belső részét szabályosan elrendezett rombusz alakú minták díszítik. A négy sarokban két ágból egy nagyobb tulipán nő ki, amelyekbe később egy-egy hatágú csillagot hímeztek arany színű skófiummal. Ugyancsak később, illetve a hímezett felirat szerint 1776-ban került a csipketerítő közepére a skófiumos minta; kettős sávban a felirat: „Az Úr asztalára ajánlja n. n. Cs. Gyné. n. n. Szabó Éva asszony a Bereti R. Ekkl.”

Az évszám a négy sarokban helyezkedik el, középen kör alakú száron tulipánok, stilizált virágok, belül részarányos virágminta áll. (65. kép.)

A XIX. század végén különösen elterjedt a gépi horgolású csipketerítők használata a református templomokban. Felkerült a szószék-koronára, a szószék karfájára, az úrasztalára, az azt körülvevő rácsra és elburjánzott a lakószobákban, a plüss diványokon, fotelek háttámláján, nipppek alatt a vitrinben, az ebédlőasztalon, a zongorán, de csipkés kendőt viseltek a városi és falusi nők egyaránt, hiszen nem kellett apró-

lékos munkával készíteni a bonyolult mintákat, ezt a gép olcsón és olcsó anyagból gyorsan előállította. Ez persze nem jelenti azt, hogy a XIX. század elején, a biedermeier korában ne alkotak volna asszonyaink művészi kivitelű csipkemunkákat. Divatba jöttek ebben az időben az áttört mintájú, aszúros, madeira, toledó technikával díszített kézimunkák. Előszeretettel alkalmazták a tüllbetéteket és az ezeken kialakított hímzésformákat. Ilyen tüllbetétes terítője van a *fábiánházi* eklézsiának. A batiszt terítő négy sarkában, áttört necc alapon négy különböző díszítmény helyezkedik el: rózsás virágos ág, szőlőfürtös, leveles ág, kalászos virágos ág, tulipános virágos ág, középen az előbbi virág- és növénymotívumokból alkotott koszorú, benne úrasztali kehely rajza. A díszítmények kontúrjai, a levelek, szárok fehér pamutfonállal vannak hímezve. Tehát a biedermeier kor csipkemunkái között még találunk művészi készséggel előállított terítőket, de amint mondtuk, a csipkemunka a XIX. század végére elsatnyult, a gépi csipke elterjedésével pedig közönségessé vált.

NYOMTATOTT ÉS FESTETT TERÍTŐK

Református templomainkban nemcsak színes selyemmel, skófiummal hímzett, recetéblás és csipke terítők, abroszok, selyem keszkenők voltak, hanem „nyomtatott” és „festett” textíliák is. A régi leltárak adatai, a fennmaradt emléanyag mind azt bizonyítják, hogy az ilyen technikával díszített abroszok, terítők már a XVII. században helyet kaptak az úrasztali felszerelések között. A *zeherjei* eklézsia 1665-ből való leltára „fejér nyomtatott abroszt”, a *kupai* eklézsia 1668-as összeírása „nyomtatott fejtős abroszt” említi.

Maga a díszítési eljárás valóban a nyomtatáshoz hasonlít, mert az általában körtefából, esetleg fémből készült, vésett mintákkal ellátott, festékbe mártott ducok segítségével nyomták rá az abroszok, terítők felületére sorban egymás mellé az ismétlődő díszítményeket.

A XVII—XVIII. században még csak egyszínű nyomott mintákat találunk a textíliákon. Így szerepel *Hajdúböszörmény* 1763-ban felvett leltárában „egy fekete nyomtatásos abrosz”, valamint *Tiszadorogma* 1736-os összeírásában „egy veressel nyomtatott gyolts abroszotska”. A XVIII. század végén tűnnek fel a többszínű nyomtatással díszített úrasztali terítők. A *kisvársányi* eklézsianak 1792-ben „iffjabb Fazekas András vette egy aranyon” azt a terítőt, melyről a leltárban ezt olvassuk: „fejér selyem bíbor

keszkenő, a szélin zöld, sárga és veress színű apró virágok vagnak nyomtatva, a külső szélin pedig rostélyosan metzgett tsipkézet vagon apátza munkával”. A „bíbor” elnevezés itt a terítő túllszerű anyagára utal. A *szirmai* eklézsiaiban az 1809-es leltár szerint „zöld és veres nyomtatott virágokkal körül vett selyem keszkenő” volt, amelyről megjegyzi az összeírás: „a moly már nagy kárt tett benne”. *Vörösberényben* „nyomtatott virágú, ibolya színű, kék és veres szélű keszkenővel” terítették le az asztalt úrcsoraosztáskor 1820-ban.

Két ilyen nyomtatott eljárással készült abroszt mutatunk be olvasóinknak. A *kishódosi* eklézsia-tól kapta a debreceni múzeum azt a 120 × 140 cm nagyságú lenvászon abroszt, amelynek négy oldalát szürkésfekete széles sáv díszíti. A minta alsó része félkörvekből alkotott sor, az íveken kis tulipánok, belül szintén félköríves száron három szegfű és két kisebb virág helyezkedik el. A minta fölött kettős csikban indás száron szegfűket és virágokat látunk, tulipánnal és levelekkel vegyesen. A négy sarokban egy-egy nagy részarányos minta áll: török körtékből, virágokból kinövő, két oldalt ívesen, szívszerűen viszahajló ágán egy-egy stilizált tulipán, egy-egy kis virággal, a száron indás, kacsos levelek, tulipán, a szív fölött egy nagy stilizált tulipán. Az abroszon német nyelvű felirat olvasható: „Ver-

ehret mich zur Ehre Gottes, Johannes Fackner 1703". Hogy a mintákat valóban ducról nyomták az abrosz szélére, bizonyítja az is, hogy az egyik sarokban a mester fordítva helyezte a nyomófát a sorban következő díszítmények közé. (66. kép.)

Színes nyomtatott virágokkal ékes a *sajóecsegi* eklézsia 1791-ből való abrosza, amely a sárospataki múzeumban található. Az arany színű vertesipkével szegett abrosz egész felületét piros-kék-sárga színű virágcsokrok, zöld levelek, csillogók díszítik. Élénk színei miatt senki sem gondolná, hogy az abrosz több mint 180 éves, viszont a skófiummal ráhímzett évszám efelől nem hagy kétséget. (67. kép.)

A nagy múltú, de napjainkban ismét divatosá vált „kékfestés” emléke szintén megtalálható az úrasztali terítőink között. A *putnoki* eklézsianak 1735-ben volt „egy kék nyomtatott keszkenője”. Hazánkban régebben a kékfestés a virágzó iparágak közé tartozott. Különösen sok kékfestő műhely működött Dunántúlon. Korabeli statisztika szerint még 1876-ban is kilencvenhét helyen foglalkoztak a kékfestés mesterségével.

Néhány úrasztali terítőt színes virágokkal, de kézzel, illetve ecsettel festettek, díszítettek a XVIII–XIX. században. Ezek közül legrégebb a *debreceni* Nagytemplom számára 1705-ben ajándékozot, meggyzín moaré selyemből készült terítő, melyen a hosszú felirat, a virág és levéldíszítmények arany színű festéssel jelennek meg. Az eklézsia 1762-ből való leltára „habos veres tábit keszkenő”-nek írja le a terítőt, és ebből egyértelműen kitűnik, hogy régen a moaré selymet „tábit”-nak nevezték. Ez a különleges díszítésű terítő a múzeum kiállításán látható Debrecenben. Valamikor az 1700-as évek végén ajándékoztak a *nyíregyházi* templom számára

„egy fejér, igen vékony, virágokkal ki festett tintuch keszkenőt”. A *hetyeni* eklézsia birtokában „festett tsalány patyolat keszkenő”, a *beregdédai* eklézsiaiban pedig „virágotskákkal festett batiz keszkenő” volt 1808-ban. Valószínűleg szintén kézzel festették a *bökényi* eklézsia egyik úrasztali terítőjének díszítményeit, amelyről az 1809-ben felvett leltárban ezt olvassuk: „vagyon egy polontzér ropogós patyolat keszkenő, ezüst csipke forma szélivel és belől festett virágokkal körül véve”. *Nyirturán* ma is megvan az a selyemből készült, szövött sávokkal, közben színes festett rózsacsokrokkal díszített terítő, amelyet a múlt század elején ajándékoztak az úrasztalára. Különlegessége miatt részletesebben ismertetjük a *mezőberényi* eklézsia kézzelfestett abroszát. A téglalap alakú abrosz csontszínű selyemből készült, két nagyobb és két kisebb darabból van összevarrva. Az abrosz egész felületét sűrűn behálózzák a zöld színű száron elhelyezett piros szegfűk, kék búzavirágok, egyéb piros-kék stilizált virágok. A levelek és egyáltalán minden virág árnyalt technikával festett, a virágok éles konturvonalakkal vannak körülveve, több helyen a kézi festés túlmegy a körvonalon, vagy éppen nem tölti ki teljesen. Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a díszítményeket kézzel festették a selyem alapanyagra, mert jóllehet a virágok hasonlítanak egymásra, de nem pontosan egyformák. Amint mondtuk, az abroszt négy darabból varrták össze, ennek következtében az indás szárok, virágok a varrások mentén csonkán tűnnek fel és ez azt a gondolatot ébreszti bennünk, hogy az abrosz eredetileg nagyobb méretű volt, illetve egy nagyobb és egységes díszítésű abroszból alakították erre a formára. Ha ugyanis a festő az adott méretű abroszra pingálta volna a mintákat, akkor az

66. kép

67. kép

68. kép

összevarrások mentén nem törtek volna meg a száruk, nem látnánk az abroszon fél virágot, az abrosz szélein ugyanilyen félbevágott mintákat. Az abrosz négy oldalát arany színű fémszállból készült zsinór szegélyezi kettős csikban, illetve a zsinór az abrosz szélein lévő kék színű selyemsávot keretezi. A sávban drótszerűen kemény, arany színű fémszállal a varrott felirat olvasható: „Ad maiorem Dei gloriam illustrissima domina vidua Carolina e... baronibus a Wenckheim nata baronissa de Rosenfeld pro ecclesia Mező Berenyiensi Helveticae confessionis fieri curavit anno post Christum natum MDCCC”. Az egyes latin szavak közé flittert — régi nevén islógot hímeztek. Az abroszt fehér és lila színű pamutból kötött közönséges csipkével szegték be, a bélése halványkék színű fényezett vászon, régi nevén „bagazia”. A feliratról kitűnik, hogy az abroszt báró Wenckheim Ferenc császári altábornagy özvegye, báró Rosenfeld Karolina adományozta a mezőberényi eklézsiának Isten dicsőségére, 1800-ban. Az

ajándékozás ténye figyelemreméltó, ha tudjuk, hogy a Wenckheim és a Rosenfeld család római katolikus volt. Az abroszt azért adományozta Wenckheim báróné az eklézsiának, mert birtoka egy része *Mezőberény* határában terült el. A különleges technikával festett abrosz a debreceni egyházművészeti múzeumban látható. (68. kép.)

Ezeket a nyomtatott és festett abroszokat, keszkenőket általában az úrasztali edények leterítésére használták a gyülekezetekben, de például a *lénártfalvai* eklézsia egyik „nyomtatott gyolts lepedője a prédikátor székin” volt 1735-ben.

Még érdekesebb a *szendrői* eklézsia 1711-es leltárában olvasható feljegyzés: „egy nyomtatott abrosz feketével, mellyet az asztal alá szoktanak a pádimentomon teríteni”. *Szendrőn* volt ugyan szőnyeg az úrasztalán, a prédikátor székén, de mert az úrasztala a csupasz kövezeten állt, úrvacsoraosztás alkalmával a nyomtatott abroszt terítették az asztal alá!

TÖRÖK HÍMZÉSEK ÉS SZŐNYEGEK

Külön csoportot képeznek az úrasztali terítőink között a török hírmzések és szőnyegek. Használatuk a református templomokban a XVII. század elején indult meg, tehát abban az időben, amikor a békés állapotok bekövetkeztével egyre több török textilium került hazánkba a kereskedelem révén. Alig volt olyan vásár — régi nevén sokadalom — a nagyobb városainkban, ahol ne árulták volna a török kalmárok a hírmzett terítők alapanyagát: a bulya vásznat, illetve szádát, a patyolatot, az arany és ezüst színű skófiomot, a színes selyemfonalat. Bethlen Gábor 1627-ben kiadott árszabályzata szerint egy sing „jántsár patyolat” ára 75, „egy sing gyapottas jántsár vászon” 15, „a jó bulya vászon” 32 dénár volt. Amint említettük, súlyra mérték az arany színű skófiomot, ebből egy font 24 Ft, egy lat 4 Ft 50 dénár, az ezüst skófiomé 22 Ft, illetve 4 Ft 25 dénárba került. Egy vég török selyem zsinór ára 75 dénár volt. Egy perzsiai „skarlát” szőnyeget 16 Ft-ért lehetett vásárolni. A hírmzett terítők azért nincsenek felsorolva az árszabályzatban, mert ezekre a méret, a hírmzés sűrűsége, szépsége arányában alkudott meg az eladó és a vevő.

A hírmzett török textiliumak anyaga többnyire száda, régi nevén „bulya vászon”, néha selyem vagy batiszt, esetleg brokát. Ezekre a finom anyagokra, rendkívül aprólékos munkával, különle-

ges öltéstechnikával, selyem- vagy skófiomszálalal, ragyogó színekkel hírmzették a török asszonyok, leányok a keleti dírmzítőművészet gazdag mintakincséből a gránátalmákat, a szegfűket, a tulipánokat, az indás száron elhelyezett stilizált virágokat, sarlós leveleket, a tipikus török mustrát: a „mir-i-botá”-t, vagyis a török körtét.

A dírmzítőművek elrendezésében nagy változatoságot tapasztalunk. Az úgynevezett „pesgir” kendők, amelyeket kéz- és arctörülésre használtak egyszerűbb dírmzítőműve a törülköző két végén, illetve szélén helyezkedik el. Gazdagabb a hírmzése a nagyobb méretű terítőknek. Ezeken a dírmzítőelemek gyakran keretbe foglalt mezőben, egymás mellett helyezkednek el, és betöltik a terítő egész felületét. A terítők egy másik csoportjánál a különálló motívumokat rendszerint barna színű selyemfonállal hírmzett száraz kötik össze. A török hírmzések igazi szépsége az úgynevezett „kavuk” terítőkön és kendőkön mutatkozik meg. A terítő négy sarkából, egy-egy tőből indulnak ki a szétágazó stilizált virágdírmzések, s gyakran szimmetrikusan egymás felé hajlanak, és középen a kerek vagy csillagszerű mezőben olykor forgó rózsák helyezkednek el. Ám a minták nem mindig követik a szimmetria szabályát. Sok esetben a négy sarok virágtöveiből kiinduló dírmzések szerteágazva, sűrűn behálózják a terítő egész felületét, középen pedig körből vagy fél-

körívekből, csillagformákból alkotott koszorúban a sarokdíszítményekhez hasonló virágok ismétlődnek.

Legtöbb XVII. századbeli török hímzésnek a színe és fonákja egyforma, a díszítmények tehát mindkét oldalon azonos színben és öltéstechnikával jelennek meg. A későbbi évszázadból való terítőknek már csak az egyik oldalán látszik a hímzés, a másik vászonnal, vagy selyemmel bélelt.

A textíliákat leggyakrabban borvörös színű selyemmel hímezték, kedvelt szín volt azonban a kék, az ekriü, egészen ritka a zöld szín. Mérték-tartóan alkalmazták a terítők hímzésében a skófumot is. A színeket sohasem árnyalták, legfeljebb erős konturvonalakkal hangsúlyozták a nagyobb virágmintákat.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy hozzávetőleg pontos adatokkal szolgálhatunk református templomaink török eredetű textíliáiról. A XVII—XVIII. században készült egyházlátogatási jegyzőkönyvek leltárai az úrasztali terítők számbavételénél általában mindig feltüntették a textília török eredetét. A leltárak adataiból tudjuk, hogy a XVII—XVIII. században 95 török terítő volt a tiszáninneni egyházkerülethez tartozó ekléziákban, 17 volt a tiszántúli és mintegy 8—10 a dunamelléki és dunántúli gyülekezetekben. E két utóbbi területről nagyon kevés leltári adatunk van, de valószínűleg sokkal több török textíliát használtak az itteni református templomokban. A statisztikánk azért sem teljes vagy pontos, mert a leltározást végző prédikátorok nem tudták biztosan megállapítani egy-egy terítőről, hogy török eredetű-e vagy sem? Ezzel magyarázható, hogy olyan egyházközségekből is került török terítő a debreceni, sárospataki és a kecskeméti reformá-

tus múzeumba, ahol a régi leltárak ilyen textíliákról nem tesznek említést. Gyakran előfordult, hogy a prédikátorok nem bibelődtek a terítők pontos leírásával, hanem egyszerűen beírták a leltárba: három abrosz, nyolc keszkenő. Olyan esetről is tudunk, hogy meg se számolták a terítőket, hanem a leltározást végző prédikátor feljegyezte: „vagnak abroszok, keszkenők, akinek tetszik, lássa az eklézsia ládájában”. Nos hát, hogy ezekből a terítők közül mennyi lehetett török hímzés, azt ma már lehetetlen megállapítani.

Sok esetben azonban a prédikátorok részletes leírást adtak a török terítőkről. Lássunk erre néhány példát: „egy sejem török kendő, egy bulya vászon török kendő, abrosz török varrással varrott, egy török pamuth kendő, mellynek kerülete sárga és zöld színű, azon belül vagnak körös-körül veress és zöld apró rózsák, a közepin is ily színű nagyobb rosa”, *Tarcal*; „egy török bulya vászon, arannyal és selyemmel varrott keszkenő”, *Püspökladány*; „két, buja vászon, török varrással, selyemmel készített keszkenő”, *Tata*; „egy buja vászon selyemmel varrott keszkenő, egy másik buja vászon keszkenő, mellynek mind a széle, mind a közepe török vagy arabs betűkkel ki vagon varrva, egy buja vászon keszkenő”, *Apostag*.

Ritkaságnak számítanak a török felírással ellátott úrasztali terítők, mert az *apostagi* „arabs” szövegű és az *abaújvári* török felíratú keszkenőn és a *gerjeni* festett török abroszon kívül — erről később beszélünk — csak a *győri* egyházközségben találunk ilyen felíratos textíliát. Ezen a ma is meglévő kisméretű terítőn hosszú, török nyelvű felírat, illetve szerelmes vers olvasható, és ebből egyértelműen kitűnik, hogy a keszkenő eredetileg jegykendőnek készült. Az *abaújvári* terítő a kassai múzeumba került.

Török hímzéseink túlnyomó többsége a kereskedelem révén, az egyháztagok ajándékából jutott a gyülekezetek birtokába. Van azonban adatunk, amely azt bizonyítja, hogy a török terítő hadizsákmányból, sőt fogadalmi ajándékként került az úrasztalára. A *hidvérgárdói* templomban volt egy török terítő, amelyről az 1801-ben felvett leltárban ezt olvassuk: „egy nagy külömbkülömb féle tarkájú hajdani szép török keszkenő, gyóltsal bélelt, mellynek szélén illy írás olvastatik: Joh. 3. A szél a hol akar fujni fu, stb. A H. V. Arдай еkklesiában lakozó Tiszt. Szikszai Sámuel nevű prédikátor úr idejében a bölts Isten, ns. és nzs tszlvő Paál Deák uram szívért, lelkét a maga ditsősségének elő mozdítására, Landor Fejér vár alatt való hadakozásában fel indította illy képpen: ha az Úr meg áldván az ő jó voltából és haza hozánd az Ő népe közzé, az Isten ditsősségéről el nem felejtkezem. Mellyre való nézve az Úr oda való létemet meg áldotta és adta ezt a meg ígért asztalra való szép matériát, egy aranyos kendővel együtt; én is felül meg nevezett Paál Deák tiszta indulatból adtam ezeket a meg nevezett jókat a H. V. Arдай еkklesiában levő templombéli sz. sákramentumnak eszközei közzé, az 1688-dik esztendőnek karátsony havának 24. napján. Bede Albert, Rátz Tamás uraimék bíróságokban, akkori öreg Kótzán János egyházfiségokban, Szabó István, Szabó Márton, Beke János és Madar Mihály esküdtégükben.” A török terítőre tehát magyar feliratot hímeztek, a másik fogadalmi ajándék, ti. az „aranyos matéria” — valószínűleg brokát terítő — felirat nélkül díszítette az úrasztalát. „Landor Fejérvárt”, helyesebben Nándorfehérvárt, a mai Belgrádot 1688. szeptember 6-án szabadították fel a török hódoltság alól, tehát december 24-én már *Hidvérgárdón* lehetett a török terítő.

Mondottuk, hogy a török textíliák között festett, illetve nyomtatott technikával készült darabok is voltak. Festett és török felirattal ellátott keszkenőt említ a *gerjeni* eklézsia 1816-ból való leltára: „igen régi, rongyos, ki varrott, festett fejer patyolat keszkenő, mellynek szélein köröskörül diribbe-darabba festett, elkortsosult Coraitica Dialectusból való török betűk vagynak. Próbáltam végire járni és értelmét ki venni az írásnak, de a diribbe-darabba levő ezek is a régiség miatt vagy meg kopott, vagy a materiával elrongyollott, s hol finialis, hol medians hol initians betűk hibázzván, ezt nem tehettem.” Helle János prédikátor, aki egyébként a debreceni Kollégiumban tanult, törökül, arabul értett, megpróbálta a szöveget elolvasni, de mert több festett betű kikopott a terítő széléről, ez nem sikerült.

Kevés adatot találtunk a nyomtatott török textíliákra vonatkozólag. *Sajókapolnán* 1735-ben volt „egy tarkás nyomtatott török abrosz”, *Tokajban* pedig az 1806-os összeírás említ „egy veress festékkel körös-környül nyomtatott és a sikárlásban (mosásban) meg szakadt, de be fordott gyolts török kendőt”. Szintén nyomtatott terítő lehetett a *Perbenyikben* és *Konyáron* használt „török kárton keszkenő”. A „kreton”, vagy „kattun” néven ismert, művészi mintájú, vászon anyag a XVIII. század óta elterjedt ruha, tapéta és bútorhuzat volt, amelyre a díszítményeket faducról nyomták a vászon alapanyagra, de néha a gyolesra is, mint a tokaji példánál láttuk.

Természetesen, nemcsak írott emlékek maradtak fenn református templomaink török hímzéseiről, hanem az egyházi múzeumok kutatómunkájának eredményeképpen több ilyen textíliát sikerült összegyűjteni, restaurálni és kiállítani. A sárospataki múzeumban 17, a debrece-

niben 4, a kecskemétiiben jelenleg két eredeti török terítő található. Ezek közül négy török himzést mutatunk be olvasóinknak, amelyek közül kétségtelenül a legrégebb és legszebb a debreceni múzeumban levő, a XVII. század elején készült *hermánsszei* terítő. A 92×97 cm nagyságú, két szélből összevarrt, száda alapanyagú terítő négy oldalát vékony kék színű csík keretezi. A négy sarokban egymással szembe forduló, zöld selyemmel himzett, ívelt száron piros-ekrü színű apró virágok helyezkednek el. Ezen belül az ugyan-csak ívelt formában vörössel himzett, fogazott mintájú levelekbe foglalt mezőt piros-kék-ekrü-zöld színű ágas virág tölti ki. A nagy mintából két oldalt ugyanilyen színű virágos ág nyúlik a középrész felé. Az oldalak felezővonalánál ívelt zöld színű száron kék virágok sorakoznak. A középrészen ekrü-zöld színű, virágos ágat látunk. A nagy mintából itt is egy-egy piros-ekrü színű nagy virág ágazik a középrész irányába. A terítő közepén nyolcágú cikcakkos tagolású, kék színű csillag helyezkedik el, benne egymással szembe forduló két nagyobb méretű, pirossal himzett fogazott szélű török körte motívum, amelynek belső mezőjét piros-ekrü-zöld színű virág és bimbó díszíti. A csillag négy ágába piros-ekrü-zöld színű kisebb virágokat hímeztek. (69. kép.)

A sárospataki gyűjteményekben őrzik az *egerlővői* török terítőt. A száda anyagú, kendervászonnal bélelt terítő négy oldalán kétfős piros csík között egymásba kapcsolódó piros-kék virágok, zöld szárral, barnával kontúrozott csontszín gránátalmák, apró levelek, kis virágok helyezkednek el. A terítő egész felületét behálózák a félköríves zöld száron elhelyezkedő nagy piros szegfűk, sarlós, fogazott szélű nagy piros, kék palmetták. A nagy minták között apró

csontszín, barnával kontúrozott félholdacsokkák, levelek vannak. (70. kép.)

A „kavuk” terítők egyik szép példánya a *nagykőrösi* gyülekezet birtokában van. Az ekrü és barna színű selyemmel szegett száda terítő négy sarkából indulnak ki a vastag barna száron levő mustrák: közepén egy nagy piros, kék, ekrü, zöld, ezüst színű minta és ebből ágaznak szét az ugyanilyen színű kisebb virágok, levelek és bimbók. Az oldalak felezővonalánál egy-egy nagy kék, ekrü, ezüst színű gránátalma áll zöld és kék, piros és ekrü levelekkel. A terítő közepére himzett nagy piros szegfűből szintén virágos ágak: tulipánok, stilizált képzeletvirágok hajlanak jobbra-balra. (71. kép.)

A „pesgir” kendők csoportjába tartozik a *poroszlói* eklézsia szintén száda anyagú — a sárospataki múzeumban levő — terítője. A hosszúkas formájú terítőn a minták két sorban helyezkednek el a kendő oldalán: körbehajló száron apróbb, piros selyemmel himzett gránátalmák, ekrü színű virágok, egy kis zöld ág, a szár végén egy nagy kék, ezüst színű virág áll. A piros színű gránátalmák belsejében ugyancsak ezüst skófiomos pontocsokkát látunk. (72. kép.)

Gyülekezeteink asszonyai és leányai nemcsak csodálták a török himzések szépségét, hanem megtanulták a különleges török öltéstechnikát, átvették a díszítőelemeket — a szegfűt, a tulipánt, a gránátalmát, a forgó rózsát — és ezeket más elrendezésben, általában levegősebben, a színek és formák más alkalmazásával a későbbi évszázadok folyamán a magyar textíliák díszítésénél felhasználták. A török textilművesség megtermékenyítette az erdélyi népművészetet, a „kis- és nagyírásos” himzéseket, a szatmári keresztzsemes himzést, a kúnvári gyapjúhímzést, a torontáli szőnyegszővést. A török textilművé-

69. kép

70. kép

71. kép

72. kép

szet hatása a magyar népművészetben hosszú századokon keresztül tovább élt. A festett asztalosmunkák színes virágai között is megtaláljuk a szegfűt, a tulipánt, a gránátalmát. A menyasszonyi ládákat, református templomaink mennyezetét és karzatát, a Mózesszéket ezekkel a motívumokkal díszítették festőasztalosaink a XVII—XVIII. században. A népi fazekasság, különösen a habán művészet mintáiban szintén megtalálhatók ezek a díszítőelemek. A török időkben a magyar népművészet sok vonással gazdagodott, sőt ezek nyomai a mai napig megtalálhatók.

Hímzett terítőink, akár magyar, akár török eredetűek voltak, általában csak az úrvacsoraosztás alkalmával kerültek az asztalra. Állandó használatra szolgáltak a szőnyegek. Ezt bizonyítja például a *bicskei* eklézsia 1816-ban készült leltárának szövege: „egy persiai szőnyeg, mely szüntelen a templombéli asztalon áll”. Ahol nem volt szőnyeg az úrasztalán, a leltározást végző prédikátorok felhívták a gyülekezet figyelmét ennek pótlására. A *beszteri* eklézsia 1799-es egyházlátogatási jegyzőkönyvében ezt olvassuk: „az Úr asztala krakkai gyóltás abrosszal bé vonva, mellynek helyében hogy szőnyeget szereztetének, ajánltatott“.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adataiból kitűnik, hogy milyen sok fajtájú szőnyeg volt református templomainkban. Általában egy-két szőnyeg díszítette az úrasztalát, a szószéket, *Miskolcon* azonban négy, *Hajdúböszörményben* pedig hat templomi szőnyeget említenek a XVIII. századi leltárak. Ebből következik, hogy a szőnyegek közül nemcsak az úrasztalára jutott, hanem a szószékre, a Mózes székre, a presbiterek, az asszonyok padjára, sőt az egyházládjára is. Lásunk néhány példát: „két szőnyeg, egyik az

asztalon, másik a prédikáló széken”. *Maklár*: „három szőnyeg, egy az asztalon, egy a prédikátor ülőszékén, egy az asszonyok első székje könyöklőjén”, *Csurgó*: „az Úr asztala szőnyeggel bé borítva, a dékánok (gondnokok) székén egy szőnyeg”, *Balatonhenye*: „egy tarka szőnyeg az asztal, egy más szőnyeg az egyházláda takarására”, *Sárköz*.

Prédikátoraink általában szüksézáván sorolták fel a szőnyeget a leltárakban: „egy tisztességes szőnyeg”, *Tiszakerecseny*: „egy szép szőnyeg”, *Ond*: „egy közönséges szőnyeg”, *Rimaszombat*. A szőnyegek anyagát illetően néha valamivel többet mondanak az összeírások. Találtunk teveszőrből, posztóból, bársonyból, pamutból, brokátból készült szőnyeget, bár ezek inkább takaróknak nevezhetők. Ami pedig a szőnyegek színét illeti, előfordulnak a zöld, veres, kék, tarka, tobák szín jelzővel ellátott darabok. A *paksi* eklézsia szőnyege „külömbkülömb színű szőrből készült”, tehát keleti, vagy erdélyi szőnyeg volt.

Sok templomban „kilim”, tehát nem csomózott, hanem szövött technikával készült színesvirágos keleti szőnyeg díszítette az úrasztalát, a szószéket. Ezt a szőnyegfajtát, miután két azonos mintájú darabból varrták össze, a leltárak „dupla”, „dufflás” szőnyegként említik. Megjegyezzük azonban, hogy a kilimeket nemcsak összevarrott alakban használták a templomban. Szószék-takarónak fél formájukban is nagyon jól megfelelték. *Semjén* leltárában így szerepel a kilim szőnyeg: „katédrán vagyon egy fél viseltes szőnyeg”. Szívesen terítették az úrasztalára az erdélyi ún. „festékes” szőnyeget, amelyek szintén gyapjúból, szövött technikával, virágos motívumokkal készültek. Régebben „kecse”, „velence” szőnyegnek is nevezték ezeket a székely szőnye-

geket: „két ketse, vagy közönséges szőnyeg”, *Hernádnémeti*; „a prédikáló széken vagyon egy veress velentse”, *Feled*.

Bethlen Gábor árszabályzatából tudjuk, hogy a keleti és erdélyi kilim, festékes, kecsse és velen-cse szőnyegek aránylag olcsó árúnak számítottak, mert 1627-ben egy nagy kilim szőnyeg hat forintba, egy közönséges szőnyeg három forintba, viszont egy csomózott keleti szőnyeg tizenhét forintba került.

Bármilyen drágák is voltak a keleti szőnyegek, áldozatos szívű egyháztagjaink meglepő nagy számmal ajándékozták ezeket a templomuk ékesítésére. Szembetűnő módon mutatkozik meg ez az áldozatkészség a tiszánineni templomok szőnyegeit vizsgálva. A XVII—XVIII. század-ból származó összeírások szerint ebben a kerületben 147 templomban 247, zömében keleti eredetű szőnyeg volt.

Általában a keleti szőnyegetek „török” jelzővel jegyezték fel a leltárakba. Így szerepelnek szerte az országban, minden egyházkerületben: „egy vastag török országi szőnyeg” *Nagyszokoly*, Dunamellék; „az asztal zöld és kék tarka török szőnyeggel letakarva” *Szentgál*, Dunántúl; „két török szőnyeg” *Emőd*, Tiszáninnen; „a prédikáló széken egy török munkáju szőtt török szőnyeg”, *Sáp*, Tiszántúl.

A török szőnyegek kivül egyéb szőnyeg-fajtákat is említenek a leltárak. Nézzük sorba ezeket a külföldi eredetű szőnyegféleségeket. „Skarlát” vagy „skárlát” szőnyegek alatt a régi magyar nyelvhasználatban a kisázsiai török szőnyegetek értették. A *rimaszombati* egyházközség birtokában az 1665-ös összeírás szerint két skárlát szőnyeg volt.

Tállyán 1806-ban szintén skárlát szőnyeggel terítették le az úrasztalát.

A „persiai”, illetve perzsa szőnyegek egyik jelentős csoportját képezik a keleti szőnyegek nagy családjának. A *rimaszombati* „persiai” szőnyegnek, amely ugyancsak az 1665-ös leltárban szerepel, nem tudjuk közelebbi meghatározását adni, mert a perzsa szőnyegeknek többféle típusa ismeretes: vadász, állat alakos, vázás, növényi díszítményű szőnyeg. Tekintettel arra, hogy az első három szőnyegfajta már a maga korában ritka volt, feltételezzük, hogy a rimaszombati református templom szőnyege növényi díszítésű lehetett.

A XVII. században ezt a szőnyegfajtát általánosan használták világi és egyházi célra egyaránt.

A „lengyel tarka szőnyeg”, mely a *perkupai* egyházközség 1711-es és a *munkácsi* eklézsia 1808-as ingóságai között szerepel, semmiképpen sem lehetett azonos a szakirodalomban „lengyel szőnyeg” néven ismeretes, Perzsiában készített szőnyegekkel, mert ez azoknak későbbi ragadványnevének volt. Mint ahogyan az ún. „erdélyi szőnyegek” sem erdélyi eredetűek, hanem Keletről kerültek hazánkba a kereskedők révén, hasonlóképpen a „lengyel” szőnyegek is Keletről, perzsa uralkodók ajándékaként jutottak el Lengyelországba. Nehezen lehet elképzelni, hogy a királyi tulajdonban levő arannyal, ezüsttel átszótt, különleges és drága szőnyeg egy kis falusi vagy akár városi református templom úrasztalára vagy szószékére kerüljön. Közelebb áll az igazsághoz, hogy ha a *perkupai* és a *munkácsi* „lengyel tarka szőnyeg” alatt valami egyszerűbb, szőtt technikával, de Lengyelországban előállított szőnyeget értünk.

Pelsőcön 1735-ben „frigiai ujj török szőnyeg”, *Tatán* 1764-ben szintén „frigiai szőnyeg” volt a templomban. Ezek a szőnyegek a kisázsiai

szőnyegek csoportjába sorolhatók, de selyem alapanyagú és drága szőnyegek voltak.

„Olasz szőnyeg” elnevezést nem ismer a szakirodalom, *Tiszakarácson* azonban az 1806-os összeírás szerint ilyen szőnyeg volt az úrasztalán. 1980-ban került be a sárospataki múzeumba a szóban levő szőnyeg, amelyről megállapítottuk, hogy ez lengyel eredetű, gyapjúból és kender-vászonból szőtt, mértánias díszítésű takaró, amelynek semmi köze az olasz szőnyegekhez.

A *sajólászlófalvi, putnoki* és a *tarcali* egyház-köztség leltárai említik a „rác szőnyeget”. Sajólászlófalván az 1735-ös összeírás szerint „egy sikos rác szőnyeg”, Putnokon ugyancsak 1735-ben „egy rác szőnyeg”, Tarcalon 1806-ban „egy rác szőnyeg” volt a templomi felszerelések között. Ezek a szőnyegek minden bizonnyal a kilimek csoportjába tartozó, úgynevezett „piroti” szőnyegekkel azonosak, melyeket a balkáni népek leginkább növényindás ornamentikával díszítettek.

Nem ismeri a szakirodalom a „sido” és „görög” elnevezésű szőnyeget. 1736-ban az *igríci* egyházköztség birtokában volt „egy gyenge sido szőnyeg”, *Tiszahábolnán* ugyancsak 1736-ban ezt jegyezték fel az egyházlátogatók: „van egy sido szőnyeg az Úr asztalán, a prédikátor székin is egy”. „Görög” szőnyegről a *kondói és nemesbikki* eklézsia 1735-ös összeírásában olvashatunk. A kondói szőnyeg „vastag tarka görög szőnyeg” volt, a nemesbikki „görög szőnyeg” a parókia szobájában az asztalon volt. Ezek a megjelölések nyilván a korabeli zsidó és görög kereskedőkre utalnak, akik évszázadokon keresztül részt vettek a keleti szőnyegek terjesztésében, illetve árusításában.

Egyiptom régi, másfél ezer évvel ezelőtti szőnyegművészetéről ma már csak néhány — mű-

zeumokban féltve őrzött — szőnyegtöredék beszél, amelyek különböző sírkamrákból kerültek elő.

Kizártnak tartható tehát, hogy a *zeherjei* és az *alsópokorágyi* anya- és leányegyházköz-
ség tulajdonában valódi egyiptomi szőnye-
gek lettek volna. Mindenesetre a két eklézsia
1735-ből való közös összeírásában latin nyelven
ez olvasható: „in templo utroque mensae lapi-
dae, cum tapetibus aegyptiacis, perinde super
cathedra”, — magyarul: mindkét templomban
kőből készült asztal, egyiptomi szőnyegekkel,
ugyanazek a katedrán. A négy szőnyegre alkal-
mazott „egyiptomi” jelző véleményünk szerint
ötletszerű lehetett.

Feltehető, hogy ezek a darabok is keleti, illetve
perzsa szőnyegek voltak.

Templomaink gazdag és változatos szőnye-
geit tekintve, joggal vetődhet fel a kérdés: meny-
nyi maradt az utókorra ezekből az úrasztalát,
szószéket, Mózeszéket díszítő takarókból? Bi-
zony nagyon kevés! Tudomásunk szerint a *miskolci*
eklézsia négy régi szőnyegét a Herman
Ottó múzeum őrzi. Az egyik „hatoszlopos”,
tehát keleti imaszőnyeg, a másik Jordes, a
harmadik nagy Ushak, a negyedik „erdélyi”
szőnyeg. Ez utóbbinak az a különlegessége,
hogy a két végén levő leszövéiben hímzett ma-
gyar szöveg olvasható: „AZ UR ASZTALÁRA
KÉSZITETET SZŐNYEG A. B. SZABO
CHEH AJANDEKA 1727”. A szöveget termé-
szetesen nem kell szó szerint vennünk, vagyis
a szőnyeget nem a szabó céh rendelte meg vala-
hol Kisásziában, hanem készen vették, csak a
feliratot hímezték rá Miskolcon.

A debreceni kollégium múzeumában egyetlen
szőnyeg van kiállítva, amelyet a *mándi* eklézsia-
tól kaptunk. A 126 × 173 cm nagyságú, csomó-

73. kép

zott Ushak szőnyeg tükrében piros-kék alapon fehér virágok helyezkednek el szimmetrikus elrendezésben. A tükrő négy sarkában egy-egy nagyméretű, piros, fehér virág látható nagy piros, fogazott szélű levelekkel. A szőnyeg négy oldalát széles sávban piros, fehér, kék, barna, fekete színű kazettás minták, a széleken ugyanilyen színű apróbb, háromszögekből alkotott mértani motívumok díszítik. Márton Tamás felesége és édesanyja 1745-ben ajándékozta a szőnyeget az úrasztalára, a párja, amely a szószéken volt, időközben elveszett. (73. kép.)

Sárospatakon két szőnyeg van a múzeumban: *Ondról* került be a gyűjteménybe egy gyapjúból szőtt, kisméretű szőnyegecske, melyet az 1806-os összeírás „stráfos pamut szőnyeg” néven említ, valamint a *tiszakarádi* ún. „olasz szőnyeg”, amelyről az előbbieken már beszéltünk.

Elképzelhetjük, milyen szép lehetett egy-egy régi falusi, városi református templom belső képe, ahol az úrasztalát, szószéket, Mózeszéket, a padokat díszítő keleti szőnyegek színpompája egybeolvadt a festett templommennyezet, szem-szívet gyönyörködtető ékes virágaival.

NÉPI HÍMZÉSEK ÉS SZŐTTESEK

Tudomásunk szerint senki nem foglalkozott behatóbban azzal az érdekes, sőt izgalmas kérdéssel: mikor kerültek a színes selyemmel, skófiummal varrott úrasztali terítőink, abroszaink közé a népi hímzések és szőttesek. Mielőtt a kérdésre határozott választ adnánk, megállapítjuk, hogy ezek a textilfélések aránylag ritkán fordulnak elő a templomi felszerelések között. Ez a tény utal arra, hogy parasztságunk anyagi helyzete a korábbi századokban rendkívül szűkös volt, és ennek következtében nem lehetett módjuk az eklézsia iránti szeretetük megmutatására, úrasztali terítő vagy abrosz ajándékozására.

Természetesen ebből nem következik az, hogy a paraszti kultúrából hiányzott volna a szép iránti igény, a művészi készség. Néprajzosaink véleménye szerint a hímzés és szövés nyomai a paraszti életformában már a XVI. században kimutathatók. Nem vitás tehát, hogy a népi hímzéseket és szőtteseket a reformációt követő korszakban mintegy két-háromszáz évvel ezelőtt — ha csekély számban is — de már használták a városi és falusi református templomokban.

Csak néhány régebbi tárgyi emlékekkel tudjuk alátámasztani meggyőződésünket, mert az 1600-as évekből alig maradt fenn ilyen textil, de az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai arra utalnak, hogy a selyemmel, skófiummal dí-

szített terítők és abroszok között helyet kaptak a népi eredetű hímzések és szőttesek is. Lássuk a jegyzőkönyvek adatait: „vagyon egy paraszt hímmel varrott kendő” 1665, *Sály*, Tiszáninnen; „egy falusi módon négy szegletire ki varrott vászon kendőcske”, 1751 *Alsódobosza*, Tiszáninnen; „kamuka keszkenő fejér virágokkal, parasztos”, „hosszu, veres virágokkal varrott fejér abrosz, paraszt szélü”, „gömböjü veres pamukkal varrott fejér abrosz, paraszt szélü” 1764, *Tata*, Dunántúl; „keszkenő, közönséges gyolcs, paraszt varrással”, 1764, *Páskaháza*, Tiszáninnen; „egy paraszt sáhos abrosz”, 1809. *Sárköz*, Tiszántúl; „egy veres fejtős vászon abrosz, egy öreg paraszt leánynak, Kis Ilonának ajándéka” 1809, *Érdengeleg*, Tiszántúl; „három ujj paraszt abrosz” 1816, *Kazsok*, Dunántúl; „egy veres és kék pamuttal szövött paraszt vászonból készült abrosz” 1819, *Foktő*, Dunamellék. Biztosra vehetjük, hogy szőtt textilíak voltak a *felsőnyéki* és a *monospetri* eklézsia leltárában szereplő „szakasztó ruhák”, amelyeket az úrasztali terítők között soroltak fel. Az előbbi templomban egy, az utóbbiban három „szakasztó ruhát” említ a leltár. Ezeket a kisebb méretű, két végük-nél szőtt kendőket a dagasztásnál, illetve a kenyérsütésnél használták falusi asszonyaink, egyébként a kelyhek, poharak törlésére szolgáltak úrvacsoraosztás közben.

Látjuk tehát, hogy a *sályi* eklézsiának 1665-ben volt egy paraszt hímmel varrott kendője és ez az adat annál is inkább fontos, mert a jelzett esztendőben a *sályi* templomban semmiféle más úrasztali felszerelés nem volt, a leltár csak ezt az egyetlen terítőt említi. Ebben az időben *Sály* valószínűleg a szomszédos *Geszt* vagy *Tibold-daróc* filiája lehetett és a sákramentumok kiszolgáltatásához szükséges egyéb kellékeket innen hozták át *Sályba*. Az 1711-ben felvett leltár azonban már két ón kannát, egy ón pohárt, egy ón tányért és egy krakkai abroszt, két keszkenőt és egy szőnyeget sorol fel a *sályi* ekléziában.

Sajnos nem tudjuk, hogy milyenek lehettek a XVII. századi „paraszt hímmel” varrott úrasztali terítők, az viszont kétségtelen, hogy ezekre is nagy hatással volt a török hímzések mustra-kincse. Divald Kornél a régi magyar textilművészetről írva megállapítja: „a XVII. század derekán a török-magyar érintkezés vesztit bensőségességéből. Innét a fegyverek jutnak szinte kizárólagosan szóhoz. Női kézimunkáinkon egyre lazább technikában a régi hagyományok tovább élnek, míglen a külföldi divat térhódításával kiszorulnak az úri házakból s a nép válik ezek örökösévé.” A neves szakértő tehát a török hímzést szinte hazainak tartja és a „külföldi divat” alatt a barokk stílust érti, ami kétségtelen háttérbe szorította a korábbi, késő reneszánsz, keleti hatásokat felhasználó és egybeolvasztó magyar hímzésstílust. Valóban, a török hatás a népi hímzésekben él tovább, ami Palotay Gertrud kitűnő művében kétségtelen bizonyítást nyert.

A székely varrottasok, kis- és nagyírásos hímzések mintáiban lehetetlen fel nem ismerni a török hatást, de ez érvényesül a baktai eklézsia egyik nagy abroszának díszítményeiben.

1742-ben ajándékozták a *baktai* ekléziának azt a nagyméretű vászon abroszt, melynek négy oldalát egymás mellé helyezett nagy piros, kék, ekrü és fekete színű minták díszítik. Az abroszról Palotay Gertrud ezt írja: „a baktai egyház mintájában már csak nyomokban van meg mind a török, mind a régi magyar munkák stílusa: vaskossá, mondhatni ’népiessé’ vált mintája már csak a virágok alakjában és tagozódásában, s alig-alig a levelek hosszú formájában őriz olyan emlékeket, amelyek bizonyára sokszori másolatgatás, elváltoztatás után eredeti jellegükből már csak keveset tartottak meg. Ebben az elváltozásban elsőrangú szerepe van a durvább fonallal együttjáró öltéstechnikának.”

A durvább fonal alatt a gyapjút értjük, ugyanis a baktai abroszt színes gyapjúval hímezték. Parasztságunk számára a skófiúm, de még a selyemfonal is drága árunak számított, tehát az olcsóbb, mondhatnánk házilag előállított gyapjúsálat használták a hímzésnél, szövésnél. (74. kép.)

„Fekete szőrrel” varrott abrosza volt a *bükkaranyosi* ekléziának 1757-ben és egy „hitván, fekete szőrrel varrott abrosza” a *mezőzombori* gyülekezetnek 1806-ban. A fekete szín ritkán fordul elő úrasztali terítőink, abroszaink díszítésében, és ha a bükkaranyosi, mezőzombori abroszokat csak fekete szőrrel varrták, ez azt jelenti, hogy már a XVIII. században szokássá vált, hogy nagypénteken és nagyszombaton „gyász színű” terítő került az úrasztalára.

Előszeretettel használták a háztartásokban és a római katolikus templomokban már a XV. századtól kezdve azokat a szövött technikájú, Olaszországból importált, nálunk „bakacsinnak” nevezett textíliákat, amelyeket liliummal, ember- és állatalakokkal díszítettek.

74. kép

Református templomainkban is voltak ilyen szövött abroszok, amelyek egyrészt Olaszországból, másrészt a felvidéki műhelyekből kerültek az eklézsiák birtokába. 1741-ben a *kislétai* egyházközségnek egy XVI. századi olasz szövött terítőt ajándékoztak. 1942-ben még megvolt ez az egyedülálló és nagyon értékes terítő — Palotay Gertrud egyik művében a fényképe látható —, azóta sajnos nyoma veszett. Megvan azonban a sárospataki múzeumban a *novajidrányi* eklézsia abrosza, amelyen barna színű szövött minták sorakoznak egymás mellett: az Agnus Dei, lovon ülő páncélos katonák, kétfejű sasok. A XVI—XVII. századból való, véleményünk szerint felvidéki származású novajidrányi abrosz mintái annyira kikoptak, hogy sem rajzban, sem képen nem tudjuk bemutatni olvasóinknak.

Csodálhatjuk azonban a *nagykőrösi* templom XVIII. században készült szövött terítőjének mintáit. A terítőt sűrűn betöltik a sávokban elhelyezett piros színű madaras, virágos díszítmények.

A *nagykőrösi* terítő mustráiban a XV—XVI. századi szötteseinknek a népi szövőművészetben való továbbélését látjuk. Ezeket a „fejtős” abroszoknak nevezett textiliákat nagy mennyiségben megtaláljuk az úrasztali terítők között, különösen a dunántúli eklézsiákban. (75. kép.)

Szöttes abroszok, terítők tehát már korábban is helyet kaptak az úrasztalán az egyébként általánosan használt krakkai abroszok mellett. A házivászonból szőtt és damaszt abroszok egyaránt az asztal alsó letakarására szolgáltak, amíg azonban a lengyel damaszt abroszoknál csak a beleszőtt fehér minták alkották a díszítményt, a magyar népi „fejtős” abroszokat kék, piros, fekete színnel szőtték. (76—77. kép.)

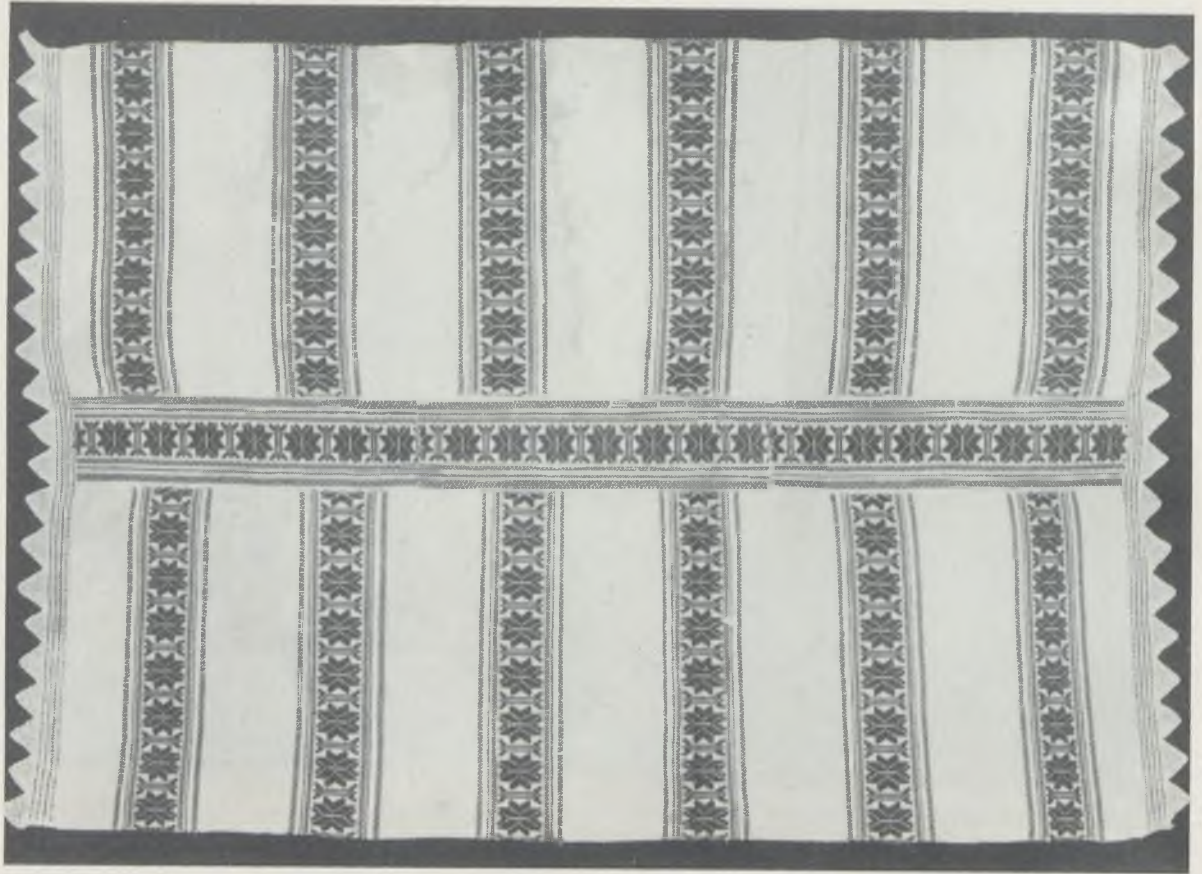
A *foktői* eklézsia egyik piros fonállal szőtt abrosza a beleszőtt szöveg miatt számít különlegességnek. Az abrosz a foktői templom felszentelésére készült 1843-ban: négy oldalán olvashatjuk: EZ A SZ(ent) HÁZ KÉSZ(ült) AZ ÖRÖKKÉ ÉLŐ TISZTELETÉRE NAGY JÓZSEF PRE(diktátor) UR FÁRADHATATLAN...(szor)GALMA MELLETT... itt a presbiterek neve, illetve monogramja következik, majd hiányosan olvasható bibliai szöveg, amely így végződik: „A FOKTŰI R(eformata) SZ(ent) EK(lésia) A TER(itőt) SZŰTE VARGA JÁNOS F(októ) T(akács) MESTER A MAGA KÖLT-SÉGÉN”.

Textilművességünk — mint az emberi kultúrközösség minden népénél általában — a szövéssel kezdődik. Ebből a díszítőművészetből, illetve a szötteseken alkalmazott motívumokból fejlődött ki például a keresztszemes hímzés, amelyben a szöttesek mintáit másolgatták a hímzőasszonyok és ebből következően feltűnő hasonlóságot tapasztalunk a szöttesek és a keresztszemes hímzések díszítményei között. Megjegyezzük azonban, hogy a hímzésnél mindig nagyobb lehetőség volt a minták variálására, elhelyezésére. A szövés technikája bizonyos értelemben gátolta a díszítmény formálását, néha merevvé tette. A hímzésnél a fantázia szabadabban mozoghatott, akár a keresztszemes, akár más technikával hímzett textiliáról legyen szó.

Úgy véljük, hogy a XIX. század második felében bekövetkező folyamatot, vagyis azt, hogy a népi hímzések, szöttesek megsaporodtak az úrasztali textiliák között, társadalmi változás hozta létre. A XVII—XVIII. században a falusi mezővárosi eklézsiák patrónusai a gyér számú főnemesség mellett a kis- és középnemesi rendhez tartozó egyháztagek voltak. A „tekintetes, ne-

75. kép

76. kép

77. kép

mes és nemzeti" előnevet számtalan úrasztali felszerelésen olvashatjuk. Ez a társadalmi rend a XIX. század elejétől kezdve anyagilag és tekintélyében egyaránt hanyatlásnak indult. Az írónk — Mikszáth, Krúdy — műveiben oly mesteri módon ábrázolt dzsentri lába alól kicsúszott a birtok, a kastély vagy udvarház rombadőlt, esetleg olyan társadalmi osztály kezére került, amelynek tagjai soha nem tartoztak a nemesi rendhez. Előretört azonban a nemesség javából kialakult értelmiség és a polgárság, az iparos, főleg kereskedő réteg, az igyekvő, művelt, esetleg cselédes, de a cselédjével együtt dolgozó jó módú parasztság. A patrónus szerepét tehát ezek a társadalmi rétegek veszik át, majd kapcsolódik hozzájuk az egyházhoz hű, vagy vele kapcsolatot tartó munkásosztály. Az értelmiségi,

vagy az iparos réteghez tartozó asszonyok, — a bányász, a gyári munkás felesége, amennyiben nem foglalkozott hímzéssel — készen vett terítőket adományoztak az úrasztalára, a parasztasszonyok pedig maguk által hímzett vagy szőtt terítőket.

Így váltották fel az időközben megrongálódott, az évszázados használatból elrongyolódott, az eklézsia ládájában heverő színes selyemmel skófi-ummal hímzett úrasztali terítőket, abroszokat, szószéktakarókat falusi templomainkban a szőttetek, a népi hímzésű textíliák, városi gyülekezetekben a régi mintákat nem mindig szerencsés módon utánozó, megrendelésre készült bársony, selyem, színes damaszt abroszok, esetleg saját kézzel hímzett, polgári ízlésű terítőket, kötött, horgolt csipkemunkákat.

KORUNK ÚRASZTALI TERÍTŐI

Könyvünk utolsó fejezetében egyrészt általános képet szeretnénk adni arról, hogy milyen textíliák láthatók ma egy-egy református templomban, mivel terítik le az úrasztalát, másrészt tanácsokat kívánunk adni arra vonatkozólag, hogy a jövőben milyen terítők kerüljenek be a templomba, az úrasztalára, a szószékre, milyen szőnyegek a templom kőpadlójára.

Öröndetes jelenség az, hogy sok gyülekezet még ma is használja azokat a régi — többnyire az 1700—1800-as években ajándékozott — úrasztali terítőket, amelyek jó állapotuk miatt alkalmasak erre a célra. Ezt a gyakorlatot csak helyeselni tudjuk, hiszen itt az őseink megbecsüléséről van szó, a közös hitről, amely a múltat a jelennel összeköti. Hangsúlyozzuk azonban, hogy csak akkor terítsük az úrasztalára a régi, selyemmel vagy skófiummal hímzett abroszokat, terítőket, ha azok valóban épek és főleg tiszták! Ami rongyos, elpiszkolódott, azt javíttassuk, mossuk ki, vagy pedig adjuk át letét, esetleg ajándékképpen az egyházkerületi múzeumoknak. A debreceni múzeum két textilrestaurátora sok ilyen régi rongyos, szennyes terítőt javított és mosott ki az egyházközségek felkérésére és ezek a textíliák megújult formában és színben visszakerültek az úrasztalára. Sok esetben azonban a hanyagság, nemtörődömség miatt a régi terítők sorsa a pusztulás: nem kerülnek a múzeu-

mokba szakszerű gondozás, de javítás végett sem, hanem a parókiák szekrényeiben, az egyházládában penészednek, eszi őket a moly, rágja az egér.

Mit látunk tehát az úrasztalán? Általában az elmúlt 30—40 esztendővel ezelőtt ajándékozott damaszt, vagy szőttes abroszokat, rojtos-bojtos, színes terítőket, különböző technikával készült újabb csipke- és színes hímzésű kézimunkákat.

Állandó jelleggel az úrasztalán, a szószéken, a szószék feljáromjának fából, kőből készült korlátján szinte kivétel nélkül bársonyból varrt meggyzín, bordó takarókat látunk kalászokkal, szőlőfürtökkel, arany színű rojtjal díszítve. Az úrasztali abroszon elmaradhatatlan a kehely rajza, a szintén kalász- és szőlőfürtökből alkotott koszorú közepén. Néha a bársony takarókat csipke fedi és ez lóg a szószékkorona alsó részén is, az úrasztalát körülvevő rácson. És nincs új a nap alatt, — mert amint könyvünk első fejezetében írtuk, a XIX. század elején feltűntek az úrasztalán a viaszos- és szurkos vászon takarók, ezt tapasztalhatjuk napjainkban a nylon terítőekkel, amelyek — sajnos — több templomban, védelmi céllal ugyan, de ott ízléstelenkednek a bársony takarók fölött átlátszó vagy mintás kivitelben.

Egyszerű, néha túlságosan is egyszerű, sőt hevenyésztett és elhanyagolt csipketerítő fedi a

keresztelő készletet, ami sokszor „illik” az ezüst kannára és tálra, mert ezek tisztítás hiányában megfeketedtek.

Ahány templom, annyiféle terítő, csipke, bársony, kézimunka és ez természetes, hiszen a templomok sem egyformák és a magyarországi református egyházunkban, ebben a tekintetben, soha nem törekedtünk uniformizálásra. A gondnok vagy egyházi, a gyülekezet asszonyai csak olyan abroszokkal, terítőkkal takarhatják le az úrasztalát, amelynek az eklézsiák birtokában vannak. Az úrasztala megterítésének minden gyülekezetben kialakult egy bizonyos megszokott rendje, hagyománya. A fából, fémből készült vázra, vagy magára az úrasztali edényekre általában úgy kerülnek fel a terítők, hogy a legújabb adományozott terítő kerül legfelülre, de mindig úgy, hogy a régebbi ajándékokból is látszódjék legalább a sarokrész, tehát a kisebb-nagyobb terítők csillagszerűen helyezkednek el a feldíszített asztalon. Ezt a sorrendet a gyülekezet tagjai tudomásul veszik és eszébe sem jut például megsértődni az unokának, hogy a nagyszülei által adományozott terítő alulra került, hiszen a legújabb fölé előbb-utóbb egy még újabbat fognak tenni.

Elérkeztünk tehát ahhoz a kérdéshez: milyen legyen ez a még újabb terítő? Mindenekelőtt két tényt állapítunk meg: Istennek hála, a templom iránti szeretet, az úrasztali felszerelések ajándékozásában is kinyilvánított ragaszkodás nem csökkent a hívő egyháztagokban. Gyakran olvassuk a Reformátusok Lapja híreiben, hogy valamelyik egyháztag terítőt, abroszt adományozott az úrasztalára, azt azonban már ritkábban, hogy kelyhet vagy kannát, kenyérosztó tányért. Ennek az az oka, hogy az ötvösség — szűkében lévén a nemesfémnek — hazánkban a meglehető-

sen elhanyagolt iparágak közé sorolható. Az ajándékozott terítők zöme bársony, mert ezt az anyagot viszonylag könnyen be lehet szerezni itthon vagy külföldön. Gyakori azonban a saját kézzel hímzett textília is, hiszen napjainkban az igazi népművészet felélesztése arra ösztönzi asszonyainkat, hogy maguk készítsék el a terítőket, abroszokat.

A másik tény, ami nem minden esetben örvendetes: a lelkipásztort kész, néha kényelmetlen helyzet elé állítják az adománnyal, mert ezt bármilyen kivitelű, anyagú legyen, el kell fogadni, rá kell tenni az úrasztalára, ha a jószívű egyháztagot a lelkipásztor nem akarja megbántani. Ezt elkerülendő, csak azt javasolhatjuk az adományozóknak, hogy lehetőleg beszéljék meg a lelkipásztorral vagy a feleségével, a diakóniai munkaközösség női tagjaival, hogy milyen színű, milyen anyagú, milyen hímzésű legyen az a terítő, amit az úrasztalára szántak.

Mondottuk, hogy napjainkban a népművészeti szaküzletek az igazi, hamisítástól mentes hímzések, szőttesek, csipkemunkák, szőnyegek terjesztői. Ugyanezt tapasztaljuk a művelődési házakban szervezett hímzőszakkör asszonyainak, leányainak munkájánál, ahol szintén képzett vezetők ügyelnek arra, hogy az eredeti népi minta el ne torzuljon és még másolt formájában is a hagyományokat őrizze.

Mi a tanácsunk tehát? Elsősorban az, hogy a népi hímző- és szövőművészet eredeti elemeivel díszítsék asszonyaink az úrasztali terítőket, abroszokat.

Vonatkozik ez a tanácsunk a szürrátétes technikával, csipkemunkával készült textíliákra egyaránt.

Tanácsunk nem új, hiszen dr. Bartha Tibor püspök, Zsinatunk elnöke, még segédlelkész

korában ezt írta a *Debrecen* Kossuth utcai templom úrasztali terítőiről egyik cikkében: „Egyházművészeti szakkörökben állandóan hangzottatott kívánság az, hogy a református templomainkat díszítő textiliák legyenek a lehetőséghez képest magyaros, művészi hímzésű darabok. Sok aránylag úrasztali terítőink között a művészietlen és stílustalan, amely önmagában értéket nem képvisel, a józólést sérti s emellett idegen a magyar néplélektől is, holott a magyar református egyházművészetnek éppen a magyar népművészet legnagyobb értékeit kellene felhasználni, megőrizni és megnemesíteni. Természetes, hogy az ajándékozók áldozatos készségét nem lehet megbántani azzal, hogy a felajánlott és nagy szeretettel készített darabok közül csak azokat fogadná el az egyházak vezetősége, amelyek ilyen szempontból megfelelnek, de azt meg lehet, sőt meg kell tenni, hogy fokozatosan oda kell nevelni az egyházművészet iránt érzékkel bíró és érte áldozatokat hozni tudó közönséget, hogy vigye be a templomokba a maradandó művészi becsel bíró népművészetet.”

Bartha Tibor püspök 1939-ben tett megállapítása ma is érvényes, legfeljebb annyival egészítenénk ki a minden tekintetben elfogadható tanácsot, hogy templomainkba olyan textiliák kerüljenek, amelyek az illető tájegység népművészetére jellemzőek, legyenek azok akár régi, akár új stílusúak.

Nem szükséges felsorolni, hogy hazánkban hány féle típusa van a hímzés, szövés, csipke- és szűrűrátes munkáknak, hiszen minden jóézésű hímzőasszony ismeri saját tájának, szűkebben vett falujának vagy városának népművészetét.

Kétségtelen, vannak olyan területek Magyarországon, ahol ilyen jellegzetes hímző vagy szövőművészet nem alakult ki. Ebben az esetben

javasoljuk a könyvünkben bemutatott minták, különösen a rajzok pontos másolását.

Másik lehetőség, hogy a gyülekezet tulajdonában lévő, de már nem használt régi terítők mustráit másolják le és hímezzék ó-arany, esetleg sárga fonállal — manapság skófumot nagyon nehéz beszerezni, a varrás pedig külön szakértelmet igényel — és hímezzék olyan anyagra, ami tartós, könnyen mosható. Korábbi szolgálati helyemen, a *tolcsvai* gyülekezetben az asszonyok a templom egyik 1700-as években skófummal hímzett terítőjének szőlőfürtöt utánzó mintáit hímezték keresztszemes technikával, ó-arany színű selyemfonállal a fehér kongré anyagú úrasztali terítő négy sarkába és sorba a szószék, a szószékfeljáró korlátjára. A terítők szintén ó-arany színű, boltban vásárolt rojtozással készültek. A szőlőfürt, mint bibliai és táji szimbólum — Hegyaljáról van szó — megjelent a *tolcsvai* templomban az úrasztali terítőn, a szószéken hímzett, a kőből faragott szószék lábázatán domborműves, a csillárokon kovácsoltvas kivitelben. Az úrasztalán állandóan ott állt egy vázában a másik szimbólum: a kalászcsozor! Ezt azonban minden esztendőben kicseréltük, mert egy év alatt a régi csokor beporosodott.

Távol áll tőlünk, hogy akár a népművészetet, akár a régi minták másolását erőszakoljuk, netán törvényszerűnek tartsuk az úrasztali textiliák díszítésében, a terítők alkalmazásában. Az 1938-ban épült *Debrecen* Mester utcai templomban, a jelenlegi szolgálati helyemen egészen 1980-ig, csak fehér terítőket használtunk az úrvacsoraosztásnál. Ezek között van vagdalásos, szálhuzásos, madeirás, horgolt terítő és abrosz. 1980-ban az egyik asszonytestvérünk saját hímzésű kalocsai mintás terítőt ajándékozott az úrasztalára, ami viszont élénkíti és még szebbé te-

szi az egyébként hófehérségében is szép megterített úrasztalát. A példa követésére talált, mert az egyébként meglehetősen elhasznált és minden ízlés nélkül készült, a keresztelő készlet takarására szolgáló csipketerítő helyett szintén új kalocsai hímzésű terítőket adományozott egy másik asszonytestvérünk, de vigyázott rá, hogy a színek, minták azonosak legyenek az úrasztali terítő díszítményeivel. A *debreceni* Nagytemplomnak van fehér-fekete szúrrátétes, fehér alapon fekete hímzésű kalotaszegi nagyírásos garnitúrája, de az edények alatt úrvacsoraosztáskor mindig hófehér terítők, abroszok vannak.

Beszéljünk még a szószékek és szószékfeljárók terítőiről. Mondottuk, hogy régebben az egyszerűbb, díszítetlen szószékeken keleti szőnyegek, posztó takarók voltak. Sok XVII—XVIII. századi református templom szószéke azonban a festett vagy faragott virágos mintáival önmagában is olyan ékes volt, hogy a gyülekezet asszonyai nem tartották szükségesnek ezeket a szépségeket bármiféle anyagból készült terítővel eltakarni. Ez az elv érvényesült a későbbi években épült templomaink esetében is, mert például a *debreceni* Nagytemplom empire stílusú szószékén, amely 1817-ben készült, nincs takaró.

Ezzel elérkeztünk könyvünk befejező szakaszához, melyben az úrasztali textiliák tisztántartásáról szeretnénk beszélni, ezzel kapcsolatban megint csak tanácsokat adni. Ehhez segítségül hívjuk dr. *Újszászy* Kálmánné textilrestaurátort, és idézzük a sárospataki egyházművészeti múzeum igazgatójának nyomtatásban megjelent cikkét: „Évszázadok óta gyülekezeteink asszonyainak, a lelkészfeleségeknek, egyik kedves kötelessége volt az úrasztali terítők gondozása.

A gondozás alatt nemcsak a tisztántartását értjük, hanem a megfelelő körülmények között való tárolását és az esetleges megrongálódott terítők kisebb javítását, „stoppolását”, illetve foltozását. Hogy hogyan mostak asszonyaink két-háromszáz évvel ezelőtt, nehéz lenne pontosan megmondani. Tudva azonban azt, hogy a XVII—XVIII. században a falusi udvarházakban sok hasonló kézimunka volt, — gondoljunk csak az úrihímzéssel varrott lepedővégekre, párnacsupokra, törülköző kendőkre, asztalterítők-re, hímzett ruhákra — akkor biztosak lehetünk afelől, hogy a falusi asszonyok előtt nem volt ismeretlen ezeknek a hímzéseknek okos tisztítási módja. Abban az időben valószínűleg csak igen egyszerű eszközökkel mostak: otthon főzött szappannal és hamulúggal. Ha ők ilyen primitív körülmények között tudták vállalni a kendők tisztántartásának gondját, miért ne vállalhatnák a mi korunk asszonyai ezt az egyszerű munkát, amikor ma a mosószeres és szappanok egész sorát használhatjuk. Hogy ezeknek a terítőknek tisztítását hogyan lehet most megoldani, arra szeretnénk néhány sorban útbaigazítást adni.

Múzeumunkba került terítőknél első gondunk azoknak a tisztítása. Akkor is kimossuk őket, ha nem látszanak piszkosnak, mert szükségük van a mosás és vasalás fertőtlenítő hatására. A terítők mosásához a múzeumban eddig zsíralkoholszulfonátot használtunk, most térünk át a nem ionikus mosószeresekre. Vidéken nem lehet ezeket kapni, ezért legcélszerűbb olyan mosóport venni, amit nem műszálas anyagokhoz használnak és amit minden üzletben kaphatunk, városon épp úgy, mint a legkisebb falun. Ezt a mosószert a dobozon olvasható használati utasítás szerint oldjuk fel, a terítő nagyságának

megfelelő több vagy kevesebb kézmelegségű vízben.

A hímzés egyik sarkát mártsuk be ebbe az oldatba, majd kivéve, száraz törülköző közé szorítva nézzük meg, nem engedett-e a hímzés a színéből. Ha nem, nyugodtan vízbe helyezhetjük a terítőt, melynek minden részét finoman két kezünk között nyomkodva mossuk. Nem dörzsöljük, csak nyomkodjuk! Ha nagyon piszkos lesz a víz, úgy az első levet leöntve, újabb oldatot készítve ezt az eljárást a tiszta vízben megismételjük. Az így kimosott terítőt először meleg vízben, majd legalább kétszer langyos vízben öblítjük. Ne csavarjuk, csak a vizet kissé nyomkodjuk ki belőle, aztán száraz törülközőbe csavarjuk és legalább egy óra hosszat szikkadni hagyjuk. Ügyeljünk, hogy a mosás folyamatát gyorsan végezzük. A terítőt félíg nedvesen vasaljuk, a hímzett részeit vékony batiszt anyagon, esetleg batiszt zsebkendőn keresztül; a hímzetlen részt vasalhatjuk védő anyag nélkül. Vasalás közben vigyázzunk arra, hogy a terítő lehetőleg visszakapja eredeti formáját, ne nyújtuk el, és vigyázzunk arra is, hogy a fonákjáról vasaljuk, hogy a vasalás után a minták szebben kidomborodjanak a terítő színén. Ezután legalább 24 órán át vízszintes helyzetben kiterítve állni hagyjuk, időt engedve a teljes kiszáradásra. A terítők tárolására lehetőleg nagy méretű fiókot vagy szekrényt használjunk, amelyekben a terítőt száradás után, kevés helyen összehajtva helyezük el. Ott, ahol a hímzett részek egymás fölé kerülnek, ajánlatos őket selyempapírral választani el egymástól. A szekrény vagy a láda, amibe behelyezzük az ilyen módon kitesztított és vasalt terítőt, száraz helyen legyen, ne tegyük ki a terítőt a dohosodás, vagy a penészedés veszélyének. Természetesen ez a tisztí-

tási mód nem alkalmazható sem a selyem, sem pedig a gyapjú holmira. De nem ajánlatos a nagyon régi, nagy, elrongyolódott batiszt vagy gyolcs anyagból készült terítőket sem házilag mosni. Ezeknek a tisztítását legcélszerűbb a múzeumra bízni.

Ha ennyit megteszünk, amennyit ebben a néhány sorban leírtam, teljesítettük a régi hímzések iránti kötelességünket. Megérdemlik ezek a terítők a gondozást, hiszen mindegyikét az Isten iránti szeretetből, egyház iránti hűségtől vezetett asszonykezek varrták, mintegy emléket állítva maguknak a gyülekezetek előtt és példát mutatva a mai és a meglevő terítők hűséges gondozásában."

Templomaink szőnyegeiről szólva megállapítjuk, hogy a korábbi évszázadokban a deszkával, kőlapokkal, téglával, majd betonnal burkolt padozaton semmiféle szőnyeg nem volt. Századunk elején terjedt el a városi gyülekezetekben a kókusz-szőnyeg, falusi templomokban a házi szövésű, ún. rongyszőnyegek használata. Ezek a futószőnyegek az ülőhelyek között tartták a padlózatot, esetleg a rongyszőnyegek összevarrt formában az úrasztala alatt lévő dobogót.

Napjainkban ugyanez a helyzet, azzal a különbséggel, hogy a rongyszőnyeget felváltották a templomokban a színes mintás gyári pamut futószőnyegek, a szintén pamutból, esetleg velűrből készült, rendszerint modern mintás szőnyegek.

Ezek a „modern” mintás szőnyegek úgy ahogy elviselhetők a jellegtelen, semmilyen stílushoz nem tartozó templomokban, ott azonban, ahol a belső berendezés: a padok, az úrasztala, a karzat mellvédje műemlék, lehetőleg mellőzzük ezeket az olcsó, és a templom stílusához egyáltalán

nem illő pamut szőnyeget. Az úrasztala alá, még ha jóval drágább is, de perzsa szőnyeget vegyünk, vagy vétessünk.

Hazai szőnyeggyáraink termékei között gazdag választék található, amelyek közül ki lehet választani azt a — belső berendezés, az úrasztala, a padok színével harmóniában lévő — szőnyeget, ami csak emeli a templom belső szépségét. A futószőnyegek lehetőleg egyszínű-

ek legyenek, akár kókusz, akár velúr anyagból készültek.

A szőnyegek, különösen falu helyen, fokozott mértékben ki vannak téve a piszkolódásnak, tehát ezeket több alkalommal kell takarítani, porszívózni. A templomra, annak környezetére, belső tisztaságára ügyelni minden lelkipásztornak, a gyülekezet közösségének szent kötelessége.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Mádi brokát terítő
2. Mádi brokát terítő
3. Nyírbogáti posztó takaró
4. Nagyari úrasztali terítő
5. Ragályi úrasztali terítő
6. Sárospataki úrasztali terítő
7. Részlet Putnoki Klára terítőjéből, Sárospatak
8. Sajókazai úrasztali terítő
9. Részlet a sajókazai terítő hímzéséből
10. Részlet a nábrádi terítő hímzéséből
11. Tornynosnémeti úrasztali terítő
12. Tornynosnémeti abrosz részlete
13. Részlet a kiskanaményi terítő hímzéséből
14. Részlet a szőnyi terítő hímzéséből
15. Zsujtai úrasztali terítő
16. Részlet az aszalói terítő hímzéséből
17. Részlet a hernádszentandrásai terítő hímzéséből
18. Részlet a kisszekerési abrosz hímzéséből
19. Ragályi terítő
20. Részlet a tomori abrosz hímzéséből
21. Részlet a kölcei szószeftakaró hímzéséből
22. Részlet az erdőhorváti terítő hímzéséből
23. Debreceni terítő
24. Részlet a fehérgyarmati terítő hímzéséből
25. Részlet a balajti terítő hímzéséből
26. Ragályi úrasztali terítő
27. Részlet a berencsi és a cégénydányádi terítők hímzéséből
28. Korláti úrasztali terítő
29. Részlet a hajdúnánási terítő hímzéséből
30. Fülöpösdaróci skófumos terítő
31. Gönci terítő
32. Golopi terítő
33. Részlet a kassai terítő hímzéséből
34. Részlet a tolesvai terítő hímzéséből
35. Báji terítő
36. Részlet a nagykörösi terítő hímzéséből
37. Tiszaroffi terítő
38. Kenézlői terítő
39. Mlotai terítő

40. Részlet a nagykőrösi terítő hímzéséből
41. Tokaji terítő
42. Tépei terítő
43. Kántorjánosi terítő
44. Solti terítő
45. Kázmárki terítő
46. Majtisi terítő
47. Bihardanesházi terítő
48. Bodrogkeresztúri terítő
49. Kispaládi terítő
50. Nagylónyai terítő
51. Aszalói terítő
52. Jármí terítő
53. Nagykőrösi terítő
54. Tolesvai terítő felírt része
55. Szakolyi abrosz
56. Budapesti abrosz
57. Debreceni recetáblás abrosz
58. Debreceni recetáblás abrosz
59. Hajdúszoboszlói reccsipkés abrosz
60. Tatai recetáblás abrosz
61. Mádi vagdalásos terítő
62. Geleji csipkés szélű terítő
63. Anarcsi vagdalásos terítő
64. Verbőci reccsipkés abrosz
65. Bereti csipketerítő
66. Kishódosi nyomtatott abrosz
67. Sajóecsegi színes nyomtatott abrosz
68. Mezőberényi kézzel festett abrosz
69. Hermánszegi török terítő
70. Egerlövői török terítő
71. Nagykőrösi török terítő
72. Poroszlói török terítő
73. Mándi ushak szőnyeg
74. Baktai szőrhímzéses abrosz
75. Nagykőrösi szőttés abrosz
76. Csertői szőttés abrosz
77. Merenyi szőttés szószeptakaró

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ABENDMAHLSTISCHDECKEN UNSERER REFORMIERTEN KIRCHEN

In unserem Buch werden die Textilien der reformierten Kirchgemeinden in Ungarn vorgestellt. Unter diesen Textilien werden die Decken von grösserem Format, die zur Umhüllung des Abendmahlstisches, des „Moses-Stuhles“ (dies ist die ungarische Bezeichnung des Sitzplatzes des Pfarrers), und zugleich die Decken von kleinerem Format verstanden. Zur Umhüllung der erwähnten kirchlichen Einrichtungen, wobei diese Umhüllung einen ständigen Charakter hat, dienten bereits vom Anfang des XVI. Jahrhunderts an Teppiche aus dem Orient, sowie aus dem Vaterland, Tücher, Brokat, Damast und Seidendecken. Anlässlich der Austeilung des heiligen Abendmahls wurden die Schüssel und Teller, die Weinkrüge, Kelche oder Gläser auf den Abendmahlstisch gestellt. Diese Geschirre sind bereits vom Anfang der Reformationszeit an mit gestickten Decken, Tüchern vor der Austeilung des Sakramentes, bzw. danach bedeckt. Die Textilien werden auch heute gleichfalls unmittelbar auf die Geschirre, oder aber auf ein Gestell aus Holz oder Eisen ausgebreitet. Bei der Austeilung des heiligen Abendmahls werden die Decken umgebogen, werden dann Brot und Wein durch den Pfarrer den Gliedern der Gemeinde ausgeteilt, zum Schluss der Zeremonie werden die Geschirre wieder mit den Decken umhüllt. Es wird hier absichtlich von

„Decken“ in Mehrzahl geredet, da ja in je einer reformierten Kirchgemeinde in Ungarn 15–20 solche, mit farbiger Seide, mit Gold- und Silberfaden gestickte Tischdecken zu finden sind, von denen anlässlich je einer Austeilung des heiligen Abendmahls 8–10 auf den Tisch, bzw. auf die Geschirre hinaufkommt. Die gestickten Tischdecken und Tücher kommen also erst vor dem Gottesdienst in die Kirche, sonst werden sie — diese heute schon meistens sehr wertvollen Textilien — in Pfarramt bewahrt.

Die Aufmerksamkeit der Fachleute, die sich mit dem ungarischen Kunstgewerbe befassen, wandte sich verhältnismässig spät den alten Stickereien der reformierten Kirche zu: sie entdeckten die Herrenmahlstischdecken erst in den Jahren 1930–1940 und demzufolge stellten sie fest, wie viele — hauptsächlich aus dem 12–13. Jahrhundert entstammenden — gestickte Textilien durch unsere reformierten Gemeinden gebraucht und bewahrt worden waren. Damals wurde es offenbar, dass die Abendmahlstischdecken der reformierten Gemeinden eine ganz eigentümliche Gruppe der ungarischen Stickerei bilden, die aber keineswegs fremd von der Ornamentik sind, die sich in der sonstigen Textilkunst unseres Volkes zur Erscheinung tritt. D. h.: der Stoff, der angewendete Musterschatz, die Technik der Stickerei unterschied sich gar nicht von

denen der Textilien des Zeitalters, die zu weltlichem Gebrauch bestimmt waren und in solchem standen. Auf den Bettuch- und Kistenrändern aus dem 17–18. Jahrhundert, ja, sogar an den Bedecken und an den geschickten Verzierungen der Damenkleider prangen eben dieselben Blumen, sehr oft in der gleichen Gruppierung, wie auf den Herrenmahlstischdecken und -tüchern. Demzufolge sind die Textilien der reformierten Gemeinden, das erhalten gebliebene Gedenkmaterial besonders gut geeignet dazu, um auf Grund dessen ein Bild von der ungarischen Stickkunst vom 17–18. Jahrhundert, von der technischen Fähigkeit und vom Talent unseres Volkes, das sich in der Textilienkunst zeigt, zu bekommen.

Wenn irgendein Unterschied zwischen den Textilien, die zu kirchlichem Gebrauch und zwischen denen, die zu weltlichen Zwecken bestimmt sind, gibt, so können wir eine Abweichung nur in den Aufschriften, eventuell in der Anwendung der Symbole entdecken. Es ist ganz deutlich und selbstverständlich, dass biblische Texte nicht auf Bettuchränder, das Symbol von Jesus Christus nicht auf die Tischdecke des Familientisches gestickt wurde. Was demgegenüber die Aufschriften anbelangt, verhelfen sie uns dazu, den Zeitabschnitt der Entstehung der betreffenden Textilien zu bestimmen. In vielen Fällen ist nämlich nicht nur der Zeitpunkt der Schenkung, sondern auch der Name des Donators im gestickten Text des Tuches zu lesen. Dieser Text ist aber geeignet dazu, um Licht in die Gedankenwelt, das Glaubensleben, den Geschmack der verschiedenen gesellschaftlichen Klassen zu bringen. Auf Grund der Aufschriften können die Personen auf einer unteren oder oberen Stufe der gesellschaftlichen Schichten stehen:

sei es die der Frau des Siebenbürgerischen Fürsten, eines Hoch oder Mitteladeligen, eines Bürgers oder Gewerbetreibenden — bis zu der Bäuerin, die die Decke oder das Tuch gestickt oder geschenkt haben.

In unserem Aufsatz werden die gleichsam 300 Herrenmahlstischdecken, Tücher und Teppiche bearbeitet, die in zwanzig Jahren im Museum für reformierte Kirchenkunst in Sárospatak und Debrecen versammelt worden sind, aber es wurde dabei auch das Material der reformierten Museen in Pápa und Kecskemét in Betracht genommen, d. h. also, dass der Leser diese schönsten Herrenmahlstischdecken vom ganzen Gebiet der reformierten Kirche in Ungarn vor sich haben kann. Damit unsere Forschungsarbeit möglichst vollkommen sei, haben wir die Inventare der Gemeinden aus den ältesten Zeiten durchgesehen, weil viele Tücher im Laufe der vergangenen Jahrhunderte verdorben sind, deren Erinnerung heute nur noch in den Inventaren bewahrt ist.

Unserer Meinung nach sollen wir hier Einiges über die Forschungsarbeit der reformierten Kirchenmuseen erwähnen. Gegenwärtig betätigt sich in allen vier Distrikten der Reformierten Kirche in Ungarn je ein Museum. Das des Donaudistrikts hat seinen Sitz in Kecskemét, das des Distrikts jenseits der Donau in Pápa, das des Distrikts diesseits der Theiss in Sárospatak und das jenseits der Theiss in Debrecen. Die Direktoren der Museen haben ausnahmslos eine Qualifikation als Pfarrer, zwei von ihnen sind sogar zugleich auch Gemeindepfarrer. Die erstrangige Aufgabe der Institutionen ist Herrenmahlstischgeräte ausser Gebrauch zu sammeln, restaurieren und auszustellen. Unsere Gemeinden übergeben die mehrere Jahrhun-

Ter tealte schadhafte Geschirre, zerfetzte Tischdecken als Geschenk oder zur Bewahrung den Kirchenmuseen. Statt der übergebenen Geräten werden heute schon neue in den Kirchen gebraucht, so wurde es möglich — wie bereits erwähnt —, dass nur im Museum in Sárospatak und Debrecen 300 Tücher bewahrt werden, von denen die schönsten in unserem Buch bekannt gemacht und vorgestellt werden.

In Kap. 1. schreiben wir über den Stoff der Tücher und die Technik der Stickarbeit. Der Stoff der Tücher mit kleinerem Ausmass ist im allgemeinen Batist, Seide, der mit grösserem Ausmass Leinwand, Hanfgewebe, Damast oder Brokat. Im 17—18 Jahrhundert waren in Ungarn der deutsche, französische, polnische und italienische Batiststoff, sowie der französische Brokat allgemein beliebt. Letzterer wurde wegen seines gewobenen Musters ohne Stickung bearbeitet. Was nun die Technik des Stickens anbelangt, ist auf unseren Stickereien der sog. „Holbein'sche Stich“ vom 16. Jahrhundert, dann die persischen und türkischen Sticke, der ungarische flache Stick oder Kreuzstick, Staffelstick und Kettenstick, die in ganz Europa bekannte Sticktechnik „point de Hongrois“. Wir können getrost sagen: wie sehr unsere ungarischen Gemeinden an Decken und Tüchern von verschiedenen Stoffen reich sind, so erfahren wir die gleiche Fülle der Techniken der Stickerei. Natürlich sind unsere Textilien aus den 16—18. Jahrhunderten handgestickt, erst am Ende des 19. Jahrhunderts verbreitet sich die Maschinenstickerei.

Im Kap. 2. machen wir die mit farbiger Seide gestickten Tücher bekannt. Die wahre Schönheit unserer Textilien für den Abendmahlstisch zeigen sich an den Stickereien aus den 16—18.

Jahrhunderten. Diese Decken und Tücher verraten einen Motivreichtum, ein vollkommenes Stilgefühl und nicht in letzter Reihe eine hohe technische Fähigkeit. Die Stickereien wurden durch den Stil der Renaissance bestimmt, aber es übten auch die italienische, französische und in bedeutungsvollem Mass die türkische Stickkunst einen Einfluss auf diese Ornamentik aus. Die edle Einfachheit des Stils der Renaissance, die masshaltende Anwendung von Farben und Formen war in allen Zweigen der reformierten Kirchenkunst beliebt. Der türkische Einfluss kann dadurch erklärt werden, dass ein bedeutender Teil unseres Landes im 16—17. Jahrhundert unter türkischer Herrschaft stand. Bei der Einteilung der Stickmuster bricht das Gesetz der Symmetrie durch, bei der Färbung der Tücher spielt der Gold- und Silberfaden noch eine untergeordnete Rolle, die Variationen des seidenfadens zeigen sich aber auf diesen Stickereien immer in einer harmonischen Schönheit. Die Farben werden immer schattiert und dies zeigt zweifellos den italienischen und den französischen Einfluss. Aus dem 16. Jahrhundert sind nur zwei Tücher im Kirchenmuseum von Debrecen und Sárospatak erhalten geblieben, aber wir finden eine umso grössere Vielfalt in den Mustern und Ornamenten der Tücher aus dem 17. Jahrhundert. Unter den Ornamenten findet man die Nelken, Tulpen, Granatäpfel und andere Phantasienblumen, die im allgemeinen an den vier Ränder oder in den vier Ecken angeordnet sind. An die Mitte legte man mit einer Vorliebe das Symbol des Jesus Christus, das Lamm mit der Fahne oder den Pelikan. Vorderseite und Rückseite der Stickereien waren gleich, d. h. die Muster an den beiden Seiten der Tücher sind in gleicher Form und Aus-

gestaltung gehalten. In der Ornamentik unserer Tücher vom Ende des 17. Jahrhundert kann man einen Vereinfachungsprozess wahrnehmen. Darunter verstehen wir die Erscheinung, dass nur die Silber- und Goldfäden durch weinroten, blauen, grünen Seidenfäden variiert werden, allmählich aber verschwindet die farbige Seide vom Stickerei der Tücher vollkommen und die Textilien werden nur durch Silber- und Goldfäden geschmückt (Bild 1—24).

Über diese Tücher mit Silber- und Goldfäden schreiben wir im Kap. 3. In den Mustern unserer Tücher, die vom Ende des 17. Jahrhunderts aufrechterhalten sind, leben in den Mustern, die mit Gold- und Silberfäden gestickt worden waren, die Stilelemente der Spätrenaissance weiter. Dann verbreitet sich der Barockstil, d. h. die Muster werden schlängelnd es gestaltet sich ein typisches Ornament unserer Herrenmahlstischtücher aus: am schnörkeligen Blumenstengel stehen verschiedene Blumen und der Stengel endet sich immer in einer grösseren Blume im Mittelpunkt des Kreises. Diese Formation erscheint auf unseren Tüchern in zahllosen Variationen, aber es gibt kaum zwei ähnliche Muster unter den Ornamenten. Das aus Blumen bestehende Muster gestaltete sich im 18. Jahrhundert in der Ecke oder an der Mittellinie der Ränder der Tücher zu einem Blumenstrauß. Die Blumen an der gebogenen Mittellinie biegen sich in drei-vier-fünf Richtungen (Bild 25—52).

Wie gesagt, wurden unsere Herrenmahlstischdecken und -tücher sehr oft mit gestickten Inschriften versehen. Im allgemeinen sind an diesen Inschriften biblische Worte, vor allem die der Einsetzung des heiligen Abendmahls zu lesen, aber sehr oft kommt die Verewigung des Namens des Donators, die des Jahres der Dona-

tion vor, aus denen sehr selten die Formel fehlt: „Zur Herrlichkeit Gottes geschenkt von...“. Manchmal sind ganz lange Texte auf die Tischdecken gestickt worden, weil die Möglichkeit dazu durch die geräumige Oberfläche geboten wird. In Vers oder Prosa, aber in allen Fällen legen diese Texte irgendwie Zeugnis von tiefem Glauben, vor der Liebe Gott und der Kirche gegenüber ein Zeugnis ab (Bild 31—32).

Verhältnismässig wenige Netz- und Spitzenarbeiten sind unter unseren Herrenmahlstischdecken zu finden. Zur Illustration dieser Tatsache teilen wir eine Statistik mit: Im Seniorat Szabolcs-Szatmár gibt es in 161 reformierten Kirchgemeinden (1809) nach den Inventaren 1375 Stück verschiedene Herrenmahlstischdecken, von denen aber nur 20—25 Netz- und Spitzenarbeiten sind. Die Spitze selbst spielte bei der Ornamentik unserer Herrenmahlstischdecken und -tücher eine untergeordnete Rolle. An den meisten, mit farbiger Seide gestickten Textilien aus den 16—18. Jahrhunderten sind keine Spitzen vorzufinden. Das schattierende, bzw. schattierte, farbenreiche und prächtige Muster vertrat die Spitze aus glänzendem Gold- und Silberfäden gar nicht. Und die Spitzenornamente unserer Bettdecken mit Netztafeln sind auch beinahe ausnahmslos in weisser Farbe gehalten. Die Spitzen mit Metallfäden wurden erst durch die Barockkunst in die Mode gebracht, hat doch die Spitzenkunst ihre Blütezeit im Rokoko und im Biedermeier erreicht, aber schon zum Ende des 19. Jahrhunderts nahm sie sozusagen überhand und wurde gerade dadurch zu einem Gewerbe mit zweifelhaftem Wert. Unsere Stickerinnen verschufen sich die Spitzen aus Gold- und Silberfäden aus Frankreich, aus den Niederlanden, die weisse Spitze

dagegen aus der Slowakei: dies bedeutet freilich nicht, dass die Spitzenherstellung in unserem Lande etwa unbekannt gewesen wäre, nur dass sie bei uns nicht auf dem hohen Niveau stand, wie es sich bei den erwähnten ausländischen Produkten zeigt; demgegenüber bezeugen unsere Textilien, die durch Geschneide- und Schlingentechnik hergestellt worden waren, eine hohe künstlerische Fähigkeit (Bild 53—61).

Im Kap. 5. unseres Buches machen wir die gedruckten und gemalten Textilien bekannt. Die alten Inventare, sowie das erhaltene gebliebene Material beweisen eindeutig, dass die gedruckten und gemalten Tischdecken und Tücher bereits im 17. Jahrhundert Platz unter den Geräten des Abendmahlstisches bekommen haben. In diesem Zeitabschnitt, bzw. am Anfang der 1700-er Jahre findet man nur einfarbige gedruckte Muster auf den Textilien. Mit blauer, schwarzer, roter Farbe sind die Muster auf die Decken und Tücher durch die Schönfärber gedruckt worden, aber am Ende des 18. Jahrhunderts waren auch schon die Decken bekannt, die mit einer mehrfarbigen Technik hergestellt worden waren, die aber gleichfalls eine Drucktechnik war. Wenige von den Textilien sind bekannt, die auf diese Weise hergestellt worden waren und die handgemalten Tücher gleichfalls als Raritäten. Im allgemeinen wurden die farbigen Blumen auf einen Seidenstoff aufgetragen, manchmal sind diese Tücher gerade wegen der geringeren Dauerhaftigkeit der Inschriften oder der Seide in einen ziemlich schadhafte Zustand in die Museen geraten. Natürlich bereitet die Restaurierung dieser Objekte den Restauratoren ziemlich viel Sorge (Bild 76—77).

Wie gesagt, lebte unser Land (bzw. die überwiegende Mehrheit unseres Landes) 150 Jahre

lang unter türkischer Eroberung. Dadurch ist es zu erklären, dass wir unter unseren Herrenmahlstischdecken viele original türkische Stickerien finden. Diese, ebenso wie die orientalischen Teppiche, werden im Kap. 6. unseres Buches bekannt gemacht. Die Tücher sind durch Handelsaktionen in den Besitz der Donatoren, bzw. der Kirchgemeinden gekommen. Es gab kaum einige Märkte im 17. Jahrhundert, wo die türkischen Kaufleute ihre gestickten Tücher, ihre Teppiche oder selbst die farbigen Seidenfäden nicht verkauft hätten. Der Stoff der gestickten türkischen Textilien war meistens Geschleife (nach der alten ungarischen Bezeichnung „bulya vászon“ — leider unübersetzbar), ab und zu Brokat. Zwei Gestalten der türkischen Tücher waren in den reformierten Gemeinden in Ungarn gebraucht: die eine war die sogenannte „Peschgir“—Decke, die eine längliche Form hat und ähnlich wie ein Handtuch aussieht. Sie war nur an den beiden Enden mit verschiedenen farbigen Fäden und nur ein ganz klein wenig Goldfaden gestickt. Die quadratförmigen, sogenannten „Kawuk“—Decken sind in ihrem inneren Raum dicht mit farbigen Blumen und Blättern umstrickt. In der Mitte der Decke befindet sich gewöhnlich ein Kreis oder eine sternförmige Figur, darin das typisch türkische Muster: die sich drehende Rose. Im Museum in Sárospatak werden 17 Peschgir- und Kawukdecken bewahrt, die im 17—18. Jahrhundert hergestellt worden waren. Nebenbei sei es bemerkt, dass sich im sultanischen Museum in Istanbul (Topkapi Sarayı Müzesi) insgesamt acht solche original türkische Textilien befinden (Bild 71—74).

Unsere gestickten Tücher, ob ungarischen oder ausländischen Ursprungs, lagen nur anläss-

lich der Austeilung des Heiligen Abendmahles auf dem Tisch. Zu ständigem Gebrauch waren die Teppiche bestimmt. Aus den Angaben der alten Inventare stellt es sich heraus, wie viele Formen und Arten es unter diesen Teppichen in unseren reformierten Kirchen gab. Mit Teppichen waren der Herrentisch, der Mosesstuhl, manchmal auch die Bänke des Patronen und die Kanzel geschmückt. Diese waren in überwiegender Mehrheit Knüpfteppiche kleinasiatischen Ursprungs, aber man findet gleichfalls „Kilim“-Teppiche, die mit einer Webetechnik hergestellt und gleichfalls von der Orient her durch Kaufleute nach Ungarn geliefert worden waren. In Siebenbürgen waren die sog. Farbenteppiche berühmt, von denen gleichfalls mehrere in die reformierten Kirchen gerieten. Die Inventare erwähnen polnische, serbische, italienische Teppiche, die alle sehr wahrscheinlich gewirkte Stücke waren. Die Seidentücher drängten die orientalischen Teppiche vom Gebrauch hinaus und das ist die Ursache davon, dass wir einen einzigen Ushak-Teppiche vom Ende des 18. Jahrhunderts aus Kleinasien für das Museum in Debrecen erwerben konnten, die auf Bild 75. vorgestellt wird.

Im Kap. 7. unseres Buches schreiben wir über die ungarischen völkischen Stickereien und hausgewebten Leinwandarbeiten. Nach der Meinung unserer Folkloristen sind die Spuren dieser volkskünstlerischen Tätigkeiten bereits im 16. Jahrhundert in der bäuerlichen Lebensform nachzuweisen. Es kann also nicht bestritten werden, dass die völkischen Stickereien und Leinwandarbeiten im Zeitalter nach der Reformation schon — wenn auch in einer geringen Anzahl — in den reformierten Kirchen in den Städten und in den Dörfern gebraucht worden

waren. Wir können unsere Überzeugung nur mit einigen älteren sachlichen Andenken unterstützen, denn aus den Jahren vor 1600 kaum einige solche Textilien erhalten geblieben sind, aber die Angaben der Inventare deuten darauf hin, dass auch die völkischen Stickereien und hausgewebten Leinwandarbeiten unter den mit Seide, Silber- und Goldfaden geschmückten Decken und Tüchern Platz bekommen haben. Eine wesentliche Veränderung erfolgte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, d. h. die Stickereien völkischen Ursprungs und die hausgewebten Leinwandarbeiten vermehrten sich unter den Herrenmahlstischtextilien in diesem Zeitabschnitt. Dieser Vorgang hat einen gesellschaftlichen Hintergrund. Die Patronen der Dorf- und Kleinstadtgemeinden waren zu dieser Zeit neben der wenigen Hochadeligen die Kirchenmitglieder, die zum Mittel- und Kleinadel gehörten. Dieser gesellschaftliche Stand geht vom Anfang des 19. Jahrhunderts sowohl materiell, als auch hinsichtlich seiner Autorität zurück, sein Platz wird durch die Bürger, Handwerker, hauptsächlich die Kaufleute und den gebildeten Bauernstand übernommen. Dieser gesellschaftliche Stand sorgte für die Kirche, für die Geräte des Herrenmahlstisches und es wurde selbstverständlich, dass die Bauernfrauen selbstgestickte, selbstgewebte Decken, Tücher, — die Bürger, Kaufleute, Intellektuellen, bzw. ihre Frauen, d. h. die Frauen des Mittelstandes im allgemeinen gestickte oder Spitzendecken, evt. fabrikmässig erzeugte Tücher für die Kirche schenkten (Bild 65—70).

Zum Schluss unseres Buches möchten wir Ratschläge geben, was für Textilien durch die Gemeindeglieder heutzutage für den Abendmahlstisch, für die Kanzel am liebsten geschenkt

werden könnten, ausserdem auch noch in der Hinsicht, wie die alten oder neuen Decken und Tücher durch die Frauen instand gehalten, wie sie gewaschen, gereinigt werden sollten. Wir möchten vorschlagen, die Muster der Volkskunst der betreffenden Region auf die Kirchentextilien zu sticken oder sticken zu lassen, und dabei sorgfältig in Acht zu nehmen, dass die originalen Farben und Formen bewahrt werden und keine Decke, kein Tuch oder kein Teppich

in die Kirche gerate, das geschmacklos oder kitschig ist, d. h. also keine Kunstblume, Nylondecke auf dem Abendmahlstisch gestellt, bzw. gelegt werde. Das Gotteshaus soll sauber, seine Umgebung geordnet sein.

Zwar scheinen diese Forderungen etwas Äusserliches zu vertreten, doch sind sie als Zeichen jedenfalls Zeugnisse des inneren Lebens, des Glaubens und der Lebensfähigkeit der Kirchgemeinde.

SUMMARY

COVERS OF COMMUNION TABLES IN THE HUNGARIAN REFORMED CHURCHES

Textiles used in the Hungarian Reformed Churches are introduced in this book. By textiles we mean covers, clothes and carpets of various size applied on Communion Tables, pulpits, Moses' seats—the latter is the common name for the seat of the minister. Normally the articles just mentioned would be covered by Hungarian or Oriental carpets, broad-cloth, brocade, damask and later velvet since the 16. c. For Communion Service chalices, jars, patens are placed on the Lord's Table. These are all covered by embroidered cloths before the actual communion, and immediately afterwards. Sometimes a wooden or iron frame is used to keep the the cover tight. While the communion is on the textiles are turned up in order to give an approach to the articles inside which are necessary for the celebration. Sometimes more than one, even 15 or 20 colourful, golden or silver embroidered pieces are used. So these precious covers are in the church only for the communion Service. Otherwise they are kept at the Minister's Office.

Experts of Hungarian handicrafts turned their attention towards these Reformed ecclesiastical textiles relatively late, in the 1930s and 40s. It was at that time that they discovered how many old and precious pieces—of the 17. and 18. century—were being kept and used in the Reformed congregations. Then it became clear that these

church textiles constitute an important section of Hungarian embroidery, which was never a foreign body within the handicraft of our people. The technique, the patterns did not differ from articles made for secular use.

Therefore they render a good service in gaining knowledge of Hungarian embroidery as a whole, of the ability of our people manifested in handicrafts.

The main difference between secular and ecclesiastical articles lies in the application of scripts and symbols, such as the Lamb with the Cross. These would not have been applied on bed-sheets or on covers for dining—tables, or no ladies' dresses. But the flowers and their arrangement are the same. As for the scripts, they help in identifying the age of a particular piece. Often the date of the donation, or the name of the donor can also be found on them. The text itself helps us to gain an insight into the way of thinking, the piety and taste of various classes of society. Thus we can see that members of the lower and higher layers of society, including the Princes of Transsylvania, lower and higher nobility, wives of burghers, of craftsmen, and peasant is were among those donating or actually making those articles.

In our study, first of all, about 300 covers and carpets have been examined which have been

collected for the museums of church art of Sárospatak and Debrecen. Some items examined come from the Reformed collections in Kecskemét and Pápa. Thus they represent a wide variety of Communion Table covers and other items from the whole of Hungary. In order to make the study complete we have also examined the inventories of congregations of old times which give descriptions of pieces lost or destroyed throughout the centuries.

We think it is necessary to speak about the work of collecting carried out by the Reformed church museums in Hungary. At present there are for such museums in the Reformed Church in Hungary, i.e. one for each of the four dioceses (districts): in Kecskemét for the Danubian, in Pápa for the Transdanubian, in Sárospatak for the Cistibiscian (= this side of the River Tisza) and in Debrecen for the Transtibiscian (= the other side of the River Tisza) Districts. The directors of these museums are ordained ministers, two of the are simultaneously doing parish work. The main task of these institutions is to search for, to restore and exhibit pieces which are not being used any more. The congregations are more than willing to hand over to the museums their old chalices, ragged, but precious covers or carpets for safe keeping, when these have been replaced by new ones. That is how it has been possible to collect the 300 articles only in Debrecen and Sárospatak, as it has been mentioned above. The most beautiful ones are introduced in our study.

Chapter one is devoted to the materials and techniques of embroidery. The smaller covers are normally made of silk, batiste, the larger ones of hemp or flaxen linen, damask or bro-

cade. In the 17. and 18. c. Hungarian, German, French, Polish and Dutch batiste, Italian and Polish damask and French brocade were popular. Due to its colourful patterns the latter ones were often used without needlework. As for the technique of embroidery the so called "Holbein stitch", the Turkish and Persian stitch, the Hungarian "flat" and "cross" stitch, the periodical and looped one. The latter was well-known all over Europe as "point de Hongrois" technique. We can say that there is a wealth of both materials and techniques of embroidery. Naturally the textiles of the 16—18. c. were embroidered by hand.

The 19. c. witnessed the expansion of machine-sewn embroidery.

Chapter Two dealing with the covers embroidered with multicoloured silk. The most beautiful pieces of embroidery come from the 16. and 17. c. The covers of that period show a great wealth of motifs, a perfect sense of style, and last but not least a high standard of technique. The embroideries are characterized by the renaissance style, but they were also influenced by the Italian, French, and to a considerable degree by Turkish embroidery. The noble simplicity of the renaissance and the moderate application of colours and forms was favoured in all branches of Reformed ecclesiastical arts. The Turkish influence was due to the central part of the country being occupied by the Turks in the 16. and 17. c.

In the arrangement of the patterns the law of symmetry prevails. In colouring the clothes the golden or silk thread plays a subordinate role. A rich variety of colourful silk threads are put together in harmony. Following the Italian and French custom colours are always shaded. We

have only two covers from the 16. c. one in the Debrecen Museum, the other in Sárospatak. But there are many from the 17. c. with a great variety of patterns and decorations: carnation, tulip, pomegranate and fancy flowers are applied in the four corners or in between. In the middle a symbol of Christ, the Lamb with the Cross, or the pelican is embroidered. The embroideries are the same at both sides of the cloth and the patterns appear in the same colour and technique. Towards the end of the 17. c. we can detect a tendency for simplification. We mean thereby, that the golden or silver thread is partially replaced by red, blue, green or silk one. Later, the coloured silk slowly disappears completely. The textiles are decorated with golden and silk thread (Pictures 1—24).

We write about the covers decorated with golden or silver thread. In the patterns of these late 17. c. covers certain elements of the late renaissance live on. Then comes the baroque style with its windig patterns. Thus a typical decorative element of our communion table covers is emerging: various flowers on a stem forming a circle with a larger flower in the middle of the circle which actually is the end of the stem. This pattern appears in endless varieties on the textiles. Yet we can hardly find two identical ones among them. On the 18. c. covers there appears a bunch of flowers in the corners or in the middle of the sidelines. The flowers on the archlike stem turn in three-four-five directions (Pictures 25—52).

As it has already been said often embroidered writings were placed on many of these clothes. These are biblical texts in most cases, such as words of the institution of the Lord's Supper. Often we find the formula: "Presented to the

glory of God by..." Then the name of the donor and the date of donation follow. Sometimes quite long sentences were embroidered in prose or in verse. In each case they bear witness to the deep piety and love towards God and the church (Pictures 31—32).

Relatively few lace and mesh can be found on these covers. In order to illustrate this point we some figures: According to the inventories of the Deanery of Szabolcs-Szatmár of 1809 there were 1375 various communion table covers in 161 Reformed churches. Out of this total only 20—25 were lace and mesh. This shows that lace played a subordinate role on our covers. On the 16. and 17. c. pieces no lacework can be found at all. Those fine, shaded, colourful, sumptuous embroideries could not have been matched by lacework. The mesh table covers of the 17. c. are all decorated with white lace. Laces with metallic filament were brought into fashion in the baroque period. It also flourished in the rococo and biedermeier period. By the end of the 19. c. lace-making spread and showed definite sign of decay. Golden and silver laces were imported from France, Holland and white ones from Bohemia, as the manufacture of these were of exceptionally high standard in those lands. That is why they were imported inspite of the fact that they were also manufactured in Hungary. The Hungarian technique of netting and chopping of laces show very artistic taste (Pictures 53—61).

Chapter Five presents printed and painted covers. Statistical figures of old inventories prove that the latter occupied a significant place among the equipment of our communion tables. On the 16. and early 17. c. patterns we find some made of one colour. Later blue, black and red

patterns were painted on flaxed and hemp linen. However, on the 18. c. covers multicolour patterns made with printing technique are frequent.

The colourful flowers were painted on silk material. Very few of these is known to us. Handpainted covers are regarded as rarity. As silk is not very durable silk covers have been found in very bad condition. Their repair is an extremely difficult job (Pictures 76–77).

As it has already been mentioned most of Hungary lived under Turkish rule for about 150 years, which explains the presence of Turkish patterns and embroideries. These and Oriental carpets are being dealt with in Chapter Six. These pieces came into the possession of the donors and churches by way of commerce. In the 17. c. the presence of Turkish merchants at large fairs was a common sight. They sold embroidered covers, carpets and colourful threads.

The material of the Turkish textiles was mostly handwoven linen (the so called “száda”, the old name of which was “bulya linen”), or brocade. Two kinds of Turkish covers were used in the Hungarian Reformed churches: the so called “pejgeer”, a long, towel-shaped piece with colourful, or golden, or silk embroideries at both ends. The other one was square, the so called “kavuk” cover. The inner field of these was thickly interwoven with colourful flowers, leaves with a circle or a star in the middle section. In the very centre of it a typical Turkish pattern the revolving rose is placed. In the Church Museum at Sárospatak 17 “pejgeer” and “kavuk” covers are kept which were made in the 17. and 18. c. We just want to mention here that there are altogether nine such Turkish textiles in the Topkapi Sarayi Müzesi of Istanbul, which is

the Museum of the Turkish Sultans (Pictures 71–74).

These embroidered covers of Hungarian or foreign origin were put on the Lord’s Table only when Holy Communion was celebrated. The carpets, on the other hand, were in continuous use. The old inventories witness to a rich variety of carpets in the Reformed churches. Carpets decorated the communion table, the Moses’ seat, the bench of the patron and the pulpit. Most of them came from Asia Minor, some knotted, some woven ones. The latter the so called “kilim” carpets were made with a special technique and were imported from the East. In Transsylvania the painted carpets were famous. Many of them can be found in various Reformed churches. Polish, Serbian, Italian carpets are also mentioned in the inventories which have probably been woven ones, too. However, the Oriental carpets were replaced by velvet covers. That is the reason why only one “Ushak” carpet originating from Asia Minor in the 17. c. could be obtained for the Debrecen Museum (Picture 75).

In Chapter Seven Hungarian popular embroidery and homespun are introduced. Our ethnographers say that signs of such folks-art can be detected in the peasant life as early as the 16. century. Now doubt that popular art and homespun were used in our churches during the post-reformation period. There are only a few pieces to prove this, as most of the 16. c. textiles were destroyed or lost. The data available in the inventories clearly indicate that such articles of popular origin were also kept along with the other kinds. Then, in the second half of the 19. century an important change came. From that time on more and more folk embroi-

dery are found in the churches. This process had a social background. In the 17. and 18. century the patrons of both country and town parishes were—apart from a small number of aristocrats—mostly member of the lower and middle nobility. The 19. century witnessed the beginning of the decline of these traditional higher classes. Their place was being taken over by the bourgeoisie, the intelligentsia, craftsmen, and even more by the merchant class and educated peasants. They took over the responsibility of looking after the churches and their equipment. It became a matter of course that they presented things made by themselves. The peasant women would bring covers woven or spun at home. Wives of merchants and women of the intelligentsia would donate crochet-work or laces, or clothes made in factories.

The closing section of the book deals with some practical matters. Here advice is given what kind of textiles should be brought into the churches today to maintain and develop the noble traditions of the past. The members of the congregations are also advised concerning the upkeep and cleaning and washing of the various articles. It is recommended that each particular area should bring the patterns of their own popular art into the church. Care should be taken that original colours and patterns are preserved. No trash or anything of bad taste must be brought into the church: no artificial flowers, no plastic sheets on the covers. The House of God must be kept clean and tidy. The church itself, its equipment and surroundings must all give a sign that the people of God lives, proclaims its faith and shows its vitality.

IRODALOM

Palotay Gertrud: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Bp. 1940.

Palotay Gertrud: A győri református egyház régi török kendője s némely tanulságai. Győri Szemle. 1935. évf.

Palotay Gertrud: A debreceni református egyház régi terítői. Debreceni Szemle. 1936. évf.

Palotay Gertrud: A miskolci református egyház régi hímzései. Történetírás. 1937. évf.

Palotay Gertrud: Árva Bethlen Kata fonalas munkái. Erdélyi Múzeum. XLV. XLVII. évf.

Palotay Gertrud: A magyar református templomok úrasztali terítői. Magyar református templomok. Szerk. Kováts J. István. Bp. 1942. I. köt.

Bartha Tibor: Hímzéses úrasztali terítők. Vasárnap. (Debrecen) 1939. 22. sz.

Tápay-Szabó Gabriella: Magyar úri hímzés. Bp. 1941.

Supka Magdolna: A magyar úri hímzés. Bp. 1938.

V. Ember Mária: Hungarian domestic embroidery. Bp. 1963.

V. Ember Mária: Úrihímzés. Bp. 1981.

Újszászy Kálmánné: Úrasztali terítőink tisztítása. Református Egyház. 1966. 144. lap

Takács Béla: Úrasztali terítőinkről. Reformátusok Lapja. 1961. okt. 18. sz.

Takács Béla: Lorántffy Zsuzsanna úrasztali terítője. Reformátusok Lapja. 1963. 20. sz.

Takács Béla: Bánffy Kata úrasztali terítői. Reformátusok Lapja. 1964. 27. sz.

Takács Béla: Templomaink régi szőnyegeiről. Reformátusok Lapja. 1965. 17. sz.

Takács Béla: Református egyházunk legrégebbi úrasztali terítője. Reformátusok Lapja. 1966. 52. sz.

Takács Béla: Jegykendők az úrasztalán. Reformátusok Lapja. 1967. 8. sz.

Takács Béla: Nyomatott úrasztali terítőink. Reformátusok Lapja. 1968. 4. sz.

Takács Béla: Borsodi református templomok régi szőnyegei. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc. 1968.

Takács Béla: Rakovszky Zsuzsanna az első magyar textilkonzervátor. Református Egyház. 1973. 8. sz.

Takács Béla: Református templomok török hímzései Észak-Magyarországon. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc. 1975.

Takács Béla: A nagyari eklézsia úrasztali terítője. Reformátusok Lapja. 1978. 13. sz.

Takács Béla: Széchy Kata jegykendője a XVI. századból. Művészettörténeti Értesítő. 1979. 1. sz.

Takács Béla: Magyar református egyházművészet 1867–1918 között. Theologiai Szemle. 1980. 2. sz.

Takács Béla: A hermánszegi terítő restaurálása. Reformátusok Lapja. 1980. 46. sz.

Takács Béla: A kölsei szőszéktakaró. Reformátusok Lapja. 1981. 15. sz.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
A terítők anyaga, a hímzés technikája	11
Színes selyemmel hímzett terítők	23
Skófiumos terítők	59
Rece- és csipkemunkák	93
Nyomtatott és festett terítők	111
Török hímzések és szőnyegek	117
Népi hímzések és szőttek	131
Korunk úrasztali terítői	139
Képek jegyzéke	146
Zusammenfassung	149
Summary	157
Irodalom	162

A KÖTÉSTERV
PAP KLÁRA
MUNKÁJA

ISBN 963 300 095 5

A KIADÁSÉRT FELEL:
DR. TÓTH KÁROLY

Megjelent 3000 példányban
Alak AN—20, 13 (A/5) iv terjedelemben

Egyetemi Nyomda — 82.8531 Budapest, 1983.
Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

